

savED

VOX
POPULI
AGENCY

U LEAD
З ЄВРОПОЮ

ВІЙНА ТА ОСВІТА.

2 РОКИ
ПОВНОМАСШТАБНОГО
ВТОРГНЕННЯ

КЕЙСИ ГРОМАД
КИЇВ, 2024

Міністерство
цифрової трансформації
України

Зміст

Список скорочень і термінів	5
Дослідницька команда	6
Вступне слово	7
Методологічна довідка	8
Основні тренди і висновки	11
Якість організації навчання	12
Можливі стратегії покращення дистанційного навчання	13
Реформування мережі закладів освіти	15
Соціалізація дітей	17
Освіта в громадах як складова комплексного відновлення	18
Резюме громад	19
ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ, ВИКЛИКІВ І ПОТРЕБ ГРОМАД УКРАЇНИ У ВІДНОВЛЕННІ ДОСТУПУ ДО ОСВІТИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	33
СУМСЬКА ОБЛАСТЬ	34
Тростянецька громада	34
Білопільська громада	44
ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ	54
Семенівська громада	54
Ріпкинська громада	65
Новгород-Сіверська громада	74
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ	87
Старосалтівська громада	87
Золочівська громада	100
Балаклійська громада	110
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ	119
Снігурівська громада	119
Вознесенська громада	129
Березнегуватська громада	140

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ	151
Великодимерська громада	151
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ	159
Кушугумська громада	159
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ	166
Нікопольська громада	166
Апостолівська громада	173

ЦЕЙ МАТЕРІАЛ БУВ ПІДГОТОВЛЕНИЙ
ЗА ПІДТРИМКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ І
ЙОГО ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ НІМЕЧЧИНИ, ПОЛЬЩІ,
ДАНІЇ ТА СЛОВЕНІЇ.

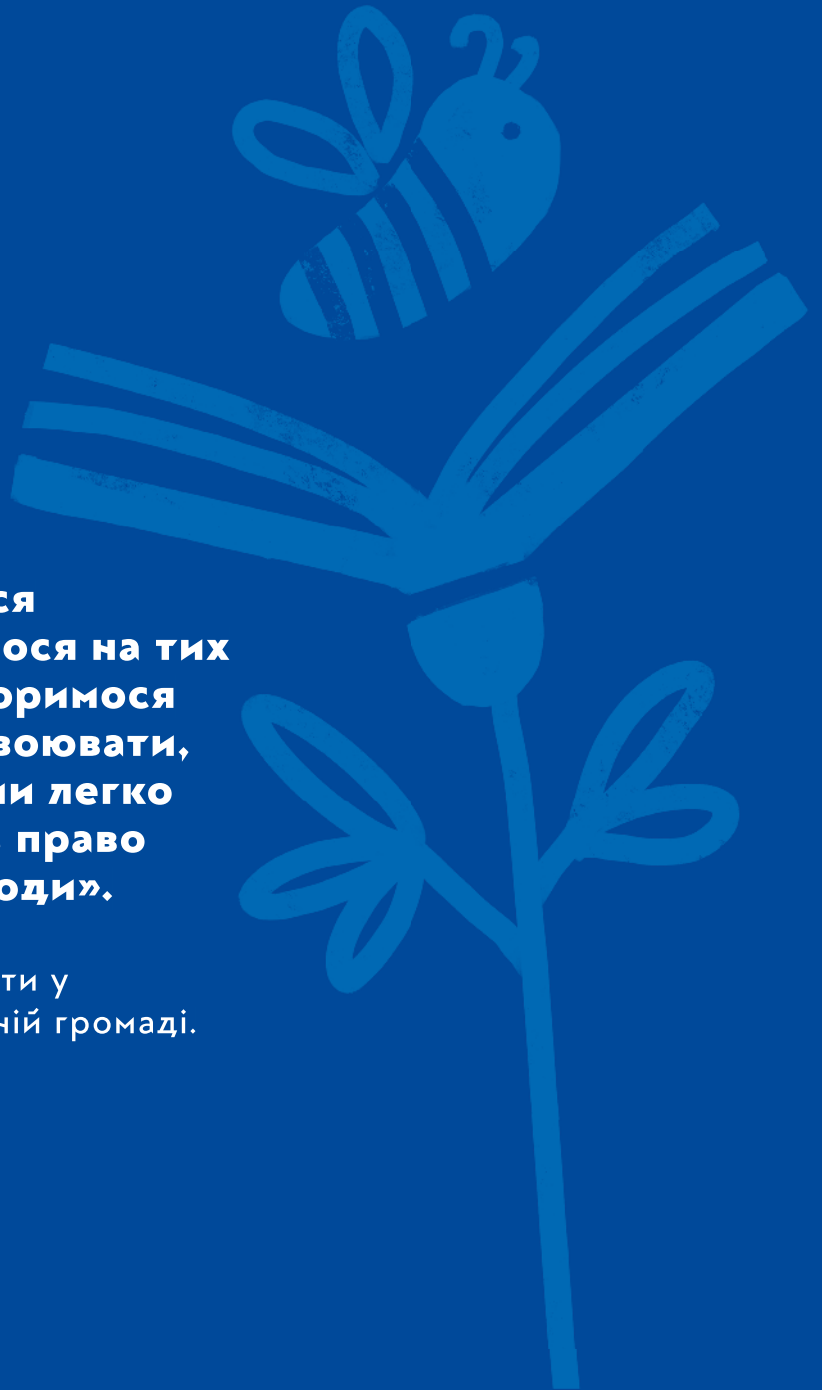
ЗМІСТ ЦЬОГО МАТЕРІАЛУ Є ВИКЛЮЧНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
ЙОГО АВТОРІВ ТА НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ
ПОЗИЦІЮ ПРОГРАМИ «U-LEAD З ЄВРОПОЮ», ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
І ЙОГО ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ НІМЕЧЧИНИ, ПОЛЬЩІ, ДАНІЇ ТА СЛОВЕНІЇ.

«Якщо ми не будемо освіченою нацією, ми перетворимося на людей, які не мислять, на ідіотів, які не цікавляться політикою. Ми перетворимося на тих рабів, добровільно перетворимося на тих рабів, яких легко завоювати, легко підкорити собі і якими легко помикати. Освіта дає якраз право зрозуміти, хто ми, які ми люди».

Респондент, керівник закладу освіти у Нікопольській міській територіальній громаді.

Список скорочень і термінів

ВПО — Внутрішньо переміщені особи

ДСЯО — Державна служба якості освіти України

ЗО — Заклад освіти

ЗДО — Заклад дошкільної освіти

ЗЗСО — Заклад загальної середньої освіти

ОМС — Органи місцевого самоврядування

ТГ — Територіальна громада

МОН — Міністерство освіти і науки України

НМТ — Національний мультипредметний тест

НУО — Неурядова організація

НУШ — Нова українська школа

УЦОЯО — Український центр оцінювання якості освіти

Дослідницька команда

**VOX
POPULI
AGENCY**

ОЛЬГА ЖМУРКО

підготовка аналітичного звіту

ВАЛЕРІЯ ЯКУШКО

модерування інтерв'ю, аналіз даних

АРТЕМ ЗАКОТЮК

модерування інтерв'ю, аналіз даних

ОЛЬГА ТІПІКІНА

модерування інтерв'ю, аналіз даних

ОКСАНА ДАЩАКІВСЬКА

модерування інтерв'ю, аналіз даних

НАТАЛЯ ЛИШТВА

організація збору даних

КАТЕРИНА СКРИПКА

організація збору даних

savED

АННА НОВОСАД

співзасновниця благодійного фонду savED,
Міністерка освіти і науки України (2019-2020)

ОЛЕНКА СЕВЕРЕНЧУК

директорка благодійного фонду savED

АННА ПУЦОВА

співзасновниця, керівниця регіонального
розвитку Міжнародного благодійного
фонду savED

АНАСТАСІЯ ОНАТІЙ

керівниця напрямку змісту освіти
благодійного фонду savED

ЛІЛІЯ ДРОЗДИК

керівниця комунікаційного напрямку
благодійного фонду savED

МАРІЧКА СІВЧЕНКО

комунікаційна менеджерка
благодійного фонду savED

Вступне слово

Сфера освіти і врахування потреб всіх учасників та учасниць освітнього процесу мають бути одним із ключових пріоритетів воєнного і повоєнного відновлення України. Численні дослідження в цій сфері, зокрема й результати PISA-2022, фіксують проблеми, пов'язані з освітніми втратами в учнів та учениць під час війни, наявність руйнувань освітньої інфраструктури, перерви в освітньому процесі для учнівства окремих громад (які перебували в окупації). Щоденна безпосередня робота — навчання дітей, відновлення інфраструктури, пошук рішень — виконується на місцях, тобто у громадах. І саме в громадах — у містах і селах — люди на практиці щодня шукають підходи, щоби в умовах війни забезпечити безперервний доступ дітей до навчання в той чи інший спосіб і зменшити негативний вплив війни на освіту дітей. У цій частині дослідження команда сконцентрувалася на вивченні практик у сфері освіти на місцях.

Чи може освіта стати сферою єднання громад, яка допоможе їм відновитися і зберегтися? Як сферу освіти й доступ до навчання сприймають у громадах: як просто один з елементів соціальної інфраструктури чи як пріоритетний напрям, орієнтований на потреби дітей, від якого безпосередньо буде залежати майбутнє громад? Від того, яку відповідь на це питання дадуть жителі й жительки громад — влада, педагоги й педагогині, — залежать їхні підходи до відновлення освіти.

Попри те, що загалом більшість видатків на підтримку й відновлення освітнього процесу та освітньої інфраструктури під час війни покладені на громади, ці аспекти мають бути в полі уваги як органів державної влади, так і міжнародних організацій, які допомагають Україні долати згубні наслідки російської воєнної агресії.

Методологічна довідка

В межах вивчення кейсів (практик) організації доступу до освіти дітей у громадах дослідниці й дослідники обрали 15 громад із Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Сумської, Харківської і Чернігівської областей. У кожній громаді було проведено по 7–9 глибинних інтерв'ю із представниками та представницями місцевої влади, батьками, учнями й ученицями, а також освітянством (директорами й директорками шкіл, педагогами й педагогинями). Усі громади, досвід яких було вивчено під час дослідження, мали або

мають руйнування освітньої інфраструктури, зазнали або зазнають систематичних обстрілів, окремі громади мали досвід перебування під окупацією і були звільнені ЗСУ у 2022 році. Кожен випадок і досвід стійкості громади під час війни унікальний, але дослідниці й дослідники розглянули їх крізь призму потреби дітей в освіті і знайшли точки перетину цих досвідів, які можуть вказати на способи допомогти цим громадам відновити доступ до освіти тепер і відбудувати освіту в майбутньому.

	Область	Громада	Кількість закладів освіти до повномасштабного вторгнення	Кількість зруйнованих або пошкоджених закладів освіти	Кількість закладів, які працюють у громаді на момент опитування	Формат навчання
1	Дніпропетровська	Апостолівська міська громада	13	3	13	Дистанційний
2	Дніпропетровська	Нікопольська міська громада	26	4	26	Дистанційний
3	Запорізька	Кушугумська селищна громада	3	-	3	Дистанційний
4	Київська	Великодимерська селищна громада	10	5	10	Змішаний (педагоги/-ні й учні/-ці зі зруйнованих ЗО працюють і навчаються очно на базі ЗО, які функціонують)

	Область	Громада	Кількість закладів освіти до повномасштабного вторгнення	Кількість зруйнованих або пошкоджених закладів освіти	Кількість закладів, які працюють у громаді на момент опитування	Формат навчання
5	Миколаївська	Березнегуватська селищна громада	17	1	17	Дистанційний
6	Миколаївська	Вознесенська міська громада	11	-	11	Змішаний
7	Миколаївська	Снігурівська міська громада	12	2	10	Дистанційний
8	Сумська	Білопільська громада	9	2	8	Дистанційний
9	Сумська	Тростянецька міська громада	12	1	12	Дистанційний
10	Харківська	Балаклійська міська громада	19	2	17	Дистанційний
11	Харківська	Золочівська селищна громада	15	2	14	Дистанційний
12	Харківська	Старосалтівська селищна громада	5	2	3	Дистанційний
13	Чернігівська	Новгород-Сіверська міська громада	13	4	13	Дистанційний (7 закладів освіти), змішаний (5), очний (1)
14	Чернігівська	Ріпкинська селищна громада	5	-	5	Дистанційний (1), очний (3), змішаний (1)
15	Чернігівська	Семенівська міська громада	12	4	10	Змішаний (1), дистанційний (9)

Вивчення практик у громадах мало на меті задокументувати й систематизувати виклики організації освітнього процесу під час війни, а також дослідити, як різні представники й представниці громади сприймають роль освіти у відновленні (ревіталізації) громад і регіонів після війни.

Для дослідження було обрано різноманітні за чисельністю, географічним розташуванням та періодом створення громади. Водночас їх об'єднує те, що у всіх досліджуваних громадах є або руйнування, або пошкодження освітньої інфраструктури, є виклики, пов'язані з безпечними загрозами (частими обстрілами). Щоб

забезпечити різноманіття досліджуваних практик, у вибірку було включено громади, які мали досвід окупації та деокупації (а отже відновлювали освітній процес та інші важливі сфери після звільнення). Переважна більшість областей, громади яких увійшли до вибірки дослідження, належать до прифронтових територій, до них також включено Сумську область, оскільки через постійні обстріли ситуація тут відмінна від інших областей, які умовно належать до Центру / Півночі. Громади Чернігівської та Київської областей увійшли до вибірки, оскільки частина територій цих областей була окупована на початку повномасштабного вторгнення та згодом звільнена українськими військами.

Основні тренди і висновки

Представники та представниці більшості досліджуваних громад характеризують своє життя зараз як стадію виживання. Базові потреби безпеки — збереження людських життів, доступу до продуктів харчування, функціонування критичної інфраструктури та можливості унебезпечитися від обстрілів — є пріоритетними потребами жителів та жительок і напрямками роботи органів місцевого самоврядування.

У світлі цього стратегія виживання більшою мірою формує й підходи в питаннях відновлення зруйнованих або пошкоджених об'єктів інфраструктури, зокрема освітньої. Більшість громад не можуть планувати й діяти довгостроково, лише деякі (у Київській області — Великодимерська громада, у Чернігівській — Ріпкинська громада) орієнтовані на довгострокові проекти з відновлення.

- ♦ Фактор людського капіталу й загальної демографічної ситуації в громадах відіграє визначальну роль у можливостях відновлення й залученні ресурсів. Переважна більшість громад, розташованих у прифронтовій зоні, зазнають постійного відтоку жителів та жительок. Водночас, імовірні поповнення учнівського контингенту або збереження кількості учнів та учениць у закладах освіти відбувається завдяки переміщенню населення всередині громади. При цьому частина закладів освіти у віддалених селах закривається. У свою чер-

гу, наприклад, заклади освіти Київщини або Чернігівщини вже орієнтуються на поновлення «довоєнного рівня» чисельності населення.

- ♦ Через відносно меншу кількість обстрілів, яких зазнають території громад, вони мають більше потенціалу для започаткування тривалих і дорогих проєктів із відновлення, мають можливість будувати укриття, інвестувати ресурс у відбудову або переобладнання тимчасових освітніх просторів на базі будинків культури чи бібліотек. Завдяки відносній близькості до адміністративних центрів (наприклад, до столиці України) жителі цих громад мають кращий доступ і більш налагоджену комунікацію з міжнародними донорськими проєктами і програмами. Втім, фактор географічної відстані не є вирішальним. Приміром, є окремі громади Миколаївської області, які завдяки належному партнерству з міжнародними програмами та спонсорами системно працюють над освітніми проєктами у своїх регіонах.
- ♦ Для громад, які мають безпекові можливості міркувати над стратегіями відновлення й діяти системно, питання освіти й налагодження освітнього процесу виступають на перший план. Для інших громад саме через пріоритетність безпекових питань відновлення освітньої інфраструктури і змістовно наповнена робота з дітьми та молоддю в громадах відходять на дальшу перспективу.

Якість організації навчання

У більшості громад, розташованих поблизу лінії фронту та/або загрожених від частих обстрілів, превалює дистанційний формат навчання. Громади, де навчання відбувається лише дистанційно, загалом менш критично оцінюють його якість і менш змістовно коментують можливості його покращення: **«Добре, хоч можемо навчати дітей взагалі»**. Критерії, якими оперують педагоги й педагогині, коментуючи якість навчального процесу й успішність учнівства, стосуються можливостей підтримувати з учнями та ученицями зв'язок попри відключення електроенергії або часті повітряні тривоги, можливість займатися додатково й організовувати бодай короткотривалі очні зустрічі.

У цілому, педагоги й педагогині визнають, що учні й учениці мають прогалини у знаннях, але в більшості прифронтових громад не розуміють, як із цим працювати в умовах постійних безпекових ризиків.

Ті громади, де безпекова ситуація краща (або менше руйнувань освітньої інфраструктури, як-от у Семенівській громаді Чернігівської області), впроваджують здебільшого змішаний формат навчання. Педагоги й педагогині із громад, які мають можливість планувати і втілювати більш довгострокові плани щодо відновлення освітньої інфраструктури, організовувати офлайн та змішані заняття, кри-

тичніші й оперують більш звичними критеріями якості освітнього процесу: облаштовані та зручні заклади, успішність учнівства, можливості для позакласних занять і, звісно, наявність облаштованих укріплень.

Громади, які сьогодні керуються стратегіями виживання, ймовірно, потребують більше консультаційної підтримки в налагодженні якості дистанційного навчання в різних аспектах: допомогти виявити додаткові потреби в навчанні, мати супровід кваліфікованих фахівців та фахівчинь, експертів та експерток, а також донорських організацій як у технічних питаннях (безперебійний інтернет-зв'язок для учнівства й педагогів із педагогинями, використання потужностей дистанційного навчання), так і змістових питаннях (підготовка й розробка спеціальних курсів або програм, щоб допомогти дітям ефективніше набути навички самостійної роботи, надавати дітям більш системну підтримку тощо).

Більшість громад, які провадять навчання лише дистанційно, зауважують кращу організацію такого навчання в поточному навчальному році проти попереднього 2022-2023 навчального року. Оптимальним форматом для всіх без винятку учасників та учасниць дослідження є навчання офлайн, але в більшості громад Дніпропетровської, Харківської, Запорізької, Миколаївської областей повернення

до нього поки що не видається можливим (до завершення активної фази бойових дій). Навіть у разі облаштування укриттів у закладах освіти в громадах є значна частка батьків та педагогів із педагогинями, не готових відпу-

скати дітей у школи, допоки є ризик обстрілів.

Тож у цих громадах постає необхідність покращувати умови для дітей у тих реаліях, у яких вони наразі перебувають.

Можливі стратегії покращення дистанційного навчання

Найпершим фактором тут є наявність потрібної техніки у всіх учасників та учасниць освітнього процесу. І хоча представники та представниці влади переважно говорять, що діти у громадах або повною мірою, або переважно мають необхідні для навчання гаджети, педагоги й педагогині, батьки й самі учні з ученицями оперують більш реалістичними даними. Часто, особливо у віддалених і сільських громадах діти навчаються з телефонів, ділять один гаджет (ноутбук, планшет або комп'ютер) з іншими дітьми шкільного віку в сім'ї. Забезпеченість учнівства технічними засобами для навчання в межах програм підтримки у громадах оцінюють на початку навчального року. Згодом заклади освіти передають інформацію в управління освіти. Управління розподіляє отримані від донорів технічні засоби між закладами освіти. Перш за все технічні засоби

розподіляються серед багатодітних родин або родин із вразливих верств. Втім, до вразливих, без сумніву, можна віднести переважну більшість сімей, які живуть на прифронтових територіях. Актуальним залишається забезпечення всіх учнів та учениць персональним гаджетом для навчання, однак про такі комплексні програми підтримки не говорили в жодній із досліджуваних громад.

Серед усіх прифронтових або наближених до кордону громад Тростянецька громада чи не єдина, яка декларує, що всі учні й учениці забезпечені персональними гаджетами для навчання. У більшості інших громад гаджети надаються вибірково, а в деяких громадах учні й учениці зауважували, що пристрої, які надаються в користування під підпис про повернення (наприклад, хромбуки або планшети), недостатньо

потужні або діти й педагоги з педагогинями не вміють ними користуватися («**що це за хромбуки і з чим їх їдять?**»). У деяких громадах батьки бояться брати в користування гаджети, оскільки в разі псування будуть змушені компенсувати їхню вартість (до 9000 грн), тож віддають перевагу тим гаджетам для навчання, які можуть собі дозволити. Часто це мобільні телефони. Ілюстративними тут є дані одного з досліджень освітніх потреб на прифронтових територіях: більше половини дітей із сіл (**52 %**) навчалися за допомогою смартфона¹.

Серед інших «хардових» (технічних) потреб педагоги й педагогині та учні й учениці прифронтових територій виділяють наявність (оплату) безперебійного безпроводного інтернету — бюджети громад досить обмежені й муніципальним коштом немає можливості забезпечити всіх без винятку учнів та учениць постійним доступом до інтернету (для батьків щомісячна абонплата в **розмірі 350 гривень** і вище може становити значну суму для сімейного бюджету). У такому разі діти мають змогу відвідувати свої заклади освіти (Дніпропетровська, Харківська області), але школи зазвичай не є безпечними й педагоги та педагогині кажуть про ризики через перебування дітей у закладах освіти під час обстрілів.

Додатковими засобами для покращення дистанційного навчання педагоги й педагогині називають спеціалізовану техніку — сканери, принтери, дошки для демонстрації тощо, в деяких випадках учителі й учительки змушені купувати цю техніку власним коштом або за підтримки батьків.

Батьки в багатьох (але далеко не в усіх) громадах є одним із рушіїв змістових змін в організації освітнього процесу. За ініціативи батьків, які звертаються як до адміністрації закладів освіти, так і до управлінь освіти у громаді, вносяться зміни до розкладу й інколи змісту навчання (додаткове викладання окремих предметів або організація заходів із соціалізації дітей — часто вдома в деяких однокласників) — у Чернігівській, Сумській, Миколаївській областях. Втім, якщо у громаді немає активного ядра з числа батьків, залученість батьків обмежується наданням допомоги під час навчання (виконання домашніх завдань або самостійного опрацювання теми) або ж оплатою репетитора.

Далеко не всі батьки зауважують потребу дітей у психологічній та емоційній підтримці. Подібно до них педагоги й педагогині також більше схильні оцінювати якість освітнього процесу з погляду академічної успішності, менше уваги приділяючи емоційно-психологічній складовій. У деяких прифронтових громадах Харківської та Миколаївської областей і педагоги з педагогинями, й учні з ученицями мають доступ до проєктів із психологічної підтримки. Водночас серед усіх опитаних порівняно незначна частка педагогів та педагогинь рефлексує власну потребу в такій підтримці — наприклад, більше про неї говорять люди, які повернулися до громад після вимушеного переміщення й опинилися в небезпечному для життя середовищі (обстріли, руйнування тощо).

Всі ці виклики громади й окремі заклади освіти

¹ Дані комплексного соціологічного дослідження «Освітні потреби школярів із прифронтових територій» <https://teachforukraine.org/news/navchaj-dlya-ukrayiny-prezentovala-kompleksne-sotsiologichne-doslidzhennya-osvitni-potreby-shkolyariv-u-pryfrontovyh-oblastyah-ukrayiny/>

наразі не в змозі подолати самотійно й потребують і ресурсів, і спроможності (розуміння підходів) до їх подолання. Наприклад, лише порівняно невелика кількість опитаних артикулює потребу в тимчасовому освітньому просторі — приміщенні для зустрічей або навчання дітей, обладнаному укриттям та устаткованому технікою для навчання. При цьому потреба в таких хабах (освітніх просторах) існує чи не в кожній громаді, але розуміння, як можна це впровадити в громаді, є далеко не в усіх.

У цілому, варто зауважити, більшість громад, де наразі налагоджена дистанційна освіта, потребують інформаційно-консультаційної підтримки щодо того, яким чином можна посилювати змістову складову освітнього

процесу — все ж таки в більшості випадків і освітянство, і батьки схильні оперувати матеріально-технічними чинниками, говорячи про освітні потреби дітей.

Серед інших потреб дітей із прифронтових територій — друківані підручники для 5-6 класів (програма НУШ), які або надійшли до закладів освіти із запізненням, або не дійшли до громад узагалі. Тут основний матеріальний тягар лягає на вчителів та вчительок, які роздруковують матеріали для дітей, а частіше — на батьків, які також намагаються друкувати навчальні матеріали дітям, які не можуть навчатися за цифровими підручниками (під час занять, коли підключені до уроку).

Реформування мережі закладів освіти

Для більшості досліджуваних громад питання оптимізації мережі закладів освіти є актуальним. При цьому успішніші в питаннях відновлення доступу до освіти громади працюють над цим усвідомлено, залучаючи консультантів/-ок та підтримку зовнішніх експертів/-ок (Великодимерська громада). Ті громади, які перебувають у зоні ризику обстрілів і подальших руйнувань закладів освіти, підходять до реформування мережі як до вимушеного заходу — неможливо утримувати повну мережу закладів через скорочення обсягу місцевих бю-

джетів. Важливо, що реформування освітньої мережі в кожній громаді — це комплексний і дуже індивідуальний процес. Наприклад, школи, в яких до повномасштабного вторгнення навчалось до ста учнів та учениць, через руйнування освітньої інфраструктури або неможливість роботи шкіл поруч із кордоном чи лінією фронту, в деяких громадах (наприклад, на Чернігівщині) працюють активніше, бо мають укриття. Низка громад, чії представники тією чи іншою мірою порушували питання зміни / реформування мережі закладів освіти під час

глибинних інтерв'ю (Чернігівська, Харківська, Миколаївська, Запорізька області), потребуватиме консультаційної підтримки, щоб позбутися або мінімізувати перестороги, пов'язані з оптимізацією (робочі місця для педагогів та педагогинь, перерозподіл бюджетних коштів тощо).

В окремих закладах освіти прифронтових громад уже постають кадрові питання. Наприклад, там, де багато педагогів та педагогинь із Донецької та Луганської областей або інших територій, які після повномасштабного вторгнення небезпечні або неможливі для проживання (Бахмут, Мар'їнка, Авдіївка та інші). Зі зменшенням кількості учнів та учениць зменшується й навантаження учителів та вчительок, і вони шукають роботу в декількох закладах освіти, що цілком прийнятно під час дистанційного навчання. Але це може тягнути за собою проблему: наприклад, в окремих школах педагоги й педагогині викладають декілька предметів (2-3), що не сприяє ефективності та якості освітнього процесу. Коли ж ці люди після завершення бойових дій повертатимуться додому, громади точно зіткнуться з потребою оптимізувати або учительський контингент, або одночасно й мережі закладів освіти.

Громади продовжують утримувати на балансі зруйновані заклади освіти, і найпоширеніша стратегія — плани відновити більшість зруйнованих закладів освіти (а отже й пошук ресурсів на підготовку технічної документації та капітальні будівництва тощо). Громади зі значними руйнуваннями освітньої інфраструктури найперше потребують консультацій стосовно можливостей або реальних потреб оптиміза-

ції мережі — і з погляду демографічних реалій громади, і з погляду економічної доцільності. Для прифронтових громад дуже актуальним є перерахування (або застосування спеціальних підходів до нарахування) освітньої субвенції, зважаючи на значний відтік учнів та учениць із громад і перехід більшості закладів освіти на дистанційну форму. Нагадаємо, що освітня субвенція — це спеціальний вид фінансування з державного бюджету в місцеві бюджети на заклади освіти (окремі аспекти забезпечення освітнього процесу), і до повномасштабного вторгнення обсяги субвенцій вираховувалися відповідно до кількості учнів та учениць загальноосвітніх навчальних закладів у міській та сільській місцевостях, гірських населених пунктах; наповнюваності класів; коригувальних коефіцієнтів приведення, що застосовуються до кількості учнів та учениць різних типів загальноосвітніх навчальних закладів та залежно від місцевості, в якій розташований заклад.

Соціалізація дітей

Для більшості досліджуваних громад соціалізація дітей є наскрізною проблемою — батьки зауважують, що діти не мають змоги повноцінно взаємодіяти з однолітками саме з міркувань безпеки: школи, як правило, не є безпечним місцем перебування навіть для тимчасових (виховних) заходів. Якщо до повномасштабного вторгнення в усіх без винятку громадах працювали творчі, спортивні секції або навіть школи, то наразі в переважній більшості громад (особливо прифронтових) жоден заклад дитячо-юнацької творчості та жодна спортивна секція не працює. У цілому, опитані навіть не виділяють якісь окремі преференції — сьогодні, на думку респондентів та респонденток, ідеться перш за все про можливість бачитися з однолітками й мати бодай якусь офлайнову позашкільну активність.

За міжнародної підтримки і за безпосередньої участі місцевої влади й адміністрації закладів освіти в окремих громадах облаштовуються альтернативні освітні простори і хаби (прикладом слугує Великодимерська громада та окремі громади Чернігівської та Миколаївської областей, де облаштування таких просторів скоординоване між різними закладами освіти й ними можуть послуговуватися учні й учениці різних ЗО). У більшості прифронтових громад сьогодні не працюють позашкільні заклади освіти (вони або зруйновані і припинили свою роботу, або закриті через потребу економити бюджетні кошти, або працюють частково в дистанційному форматі). У всіх без винятку

прифронтових громадах діти не мають доступу до жодних секцій (окрім спортивних у деяких громадах). Винятком серед усіх досліджуваних громад є Золочівська, яка має два позашкільні заклади — Будинок дитячої творчості та юнацтва й Дитячо-юнацьку спортивну школу. За словами опитаних, у разі облаштування безпечних укриттів такі заклади можуть слугувати альтернативними додатковими освітніми просторами для різних освітніх активностей. Необхідне мінімальне облаштування умов для тимчасового перебування дітей. Такі заклади мають бути облаштовані не лише для освітніх потреб, але і для спілкування й дозвілля.

Потреба у створенні й облаштуванні таких просторів зберігається, і що довше триватиме дистанційне навчання у прифронтових громадах, то більше вона зростатиме.

Освіта в громадах як складова комплексного відновлення

Щоби краще розуміти ризики невідновлення або занепаду окремих громад внаслідок воєнних дій і роль освіти як частини комплексного повоєнного відновлення, слід провести прицільні демографічні дослідження за запитом органів місцевого самоврядування. Наразі ОМС намагаються утримуватися від будь-яких прогнозів і стратегування щодо комплексного відновлення, оскільки ситуація через обстріли і внутрішню міграцію в громадах стрімко змінюється. Під час дослідження лише половина представників та представниць органів місцевого самоврядування (з восьми громад) змогли відповісти, яка орієнтовна кількість населення залишилась у громаді після повномасштабного вторгнення. Представники й представниці влади розуміють, що гуманітарна сфера в цілому відіграватиме центральну роль у відновленні громади, освіта розглядається в комплексі з охороною здоров'я та соціальними послугами. Та якщо обстріли триватимуть і надалі, так само триватиме й відтік жителів та жительок громади, а отже освіта не буде в пріоритеті.

Представники й представниці сфери освіти й ОМС, шукаючи рішення проблем, що виникають в освіті внаслідок війни, часто не відчують підтримки. Педагоги й педагогині кажуть про потребу в навчанні, обміні досвідом з учи-

телями й учительками з таких самих прифронтових громад. Водночас психологічне й емоційне виснаження часто є бар'єром у пошуках додаткових проєктів та можливостей, які пропонують НВО вчителству.

Історія стійкості, виживання й відновлення жителів та жительок кожної громади, розташованої у прифронтовій території, під час повномасштабного вторгнення в Україну російських військ, унікальна. Проживаючи непростий досвід руйнувань, перебування в окупації, обстрілів, якими росіяни тероризують українців та українок, громади намагаються відновити або принаймні впорядкувати життя у своїх містах і селах і зробити його хоч трохи безпечнішим. Відновлення, безумовно, потребують усі без винятку ключові сфери соціального й економічного життя громади. Втім, тут увага дослідників та дослідниць спрямована на сферу освіти, навколо якої розбудовуються (а під час війни, відповідно, руйнуються) сталі екосистеми в громаді — спільнота дітей, учнів та учениць закладів освіти, педагогічні колективи, батьківські спільноти, інфраструктура навколо закладів освіти та супутніх закладів.

Громади розглядають ресурс міжнародної допомоги як необхідний і дуже важливий у по-

доланні поточних викликів. Цінними є як програми невідкладної підтримки (забезпечення гаджетами для організації дистанційного навчання, методична та психологічна підтримка педагогів і педагогинь, програми підтримки в навчанні учнів та учениць), так і більш стратегічні та капітальні інвестиції, як-от реконструкція, відбудова закладів освіти, зведення модульних шкіл або облаштування тимчасових освітніх просторів. Втім, громади мають різну

спроможність у питаннях залучення коштів та переговорів із міжнародними партнерами — це і про обізнаність із програмами та процедурами відбору, і про проходження різних етапів отримання фінансування тощо. Донорські організації мають враховувати цей комунікаційний аспект, імовірно, часто діяти проактивно, ясно й доступно інформуючи про можливості, в тому числі і про обмеження їхнього фінансування.

Резюме громад

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

За даними Київської ОВА, у 2023–24 навчальному році до закладів освіти Київської області пішли близько **244 тисяч учнів** та учениць: до перших класів — майже 20 тис. учнів та учениць. Цього року працюють **627 закладів загальної середньої освіти**. В очній та змішаній формі навчання працюють **96%** шкіл, інші 4% працюють дистанційно¹.

На Київщині вже облаштовано понад **1200** укриттів у закладах освіти різного типу та вже **відновлено 187 закладів освіти**². Через бойові дії в Київській області було **пошкоджено та зруйновано 232 заклади освіти**: в зоні бойових дій або під окупацією перебувало **136**

шкіл та 175 дитячих садків². Крім окупованих територій, заклади освіти ще в десяти громадах області зазнали руйнувань внаслідок ракетних ударів³.

Великодимерська громада — одна з тих, яка перебувала під окупацією й зазнала значних руйнувань інфраструктури, в тому числі й освітньої. Інфраструктура дошкільної та шкільної освіти громади складається із **13 закладів освіти — 3 дошкільних і 10 загальної середньої освіти (3 гімназій та 7 ліцеїв)**. Внаслідок бойових дій були пошкоджені плосківський, бобриський, русанівський та великодимерський ліцеї, а також зруйновано богданівську гімназію та богданівський дитячий садок «Півник».

¹ У новому навчальному році в закладах освіти Київщини навчаються близько 244 тисяч учнів — Київська обласна військова адміністрація (koda.gov.ua)

³ <https://t.me/kyivoda/11112>

Учні й учениці тих закладів освіти, які перебувають у процесі відновлення, навчаються на базі шкіл, що функціонують. Найбільше в ТГ постраждали заклади освіти села Богданівка. Учні богданівської школи зараз навчаються в різних локаціях громади.

Великодимерська ТГ відзначається близьким розташуванням до столиці України, розвинутим до повномасштабної війни місцевим та міжнародним бізнесом, а також високим рівнем агентності ключових осіб (представники місцевої влади, керівники закладів освіти), які досягли значних успіхів у пошуку ресурсів на відбудову громади, і окремо — у відновленні доступу дітей до освіти за рахунок співпраці з державними та донорськими програмами відбудови.

Стратегічним завданням для ОМС в оптимізації сфери освіти нині є не так вихід на «довоєний» рівень, як повноцінне осучаснення сфери: так, грантовим коштом місцева влада ТГ вдосконалює заклади освіти, їх обладнання й укриття.

Окремою ціллю, що стоїть перед освітянами й освітянками та посадовцями й посадовицями громади, є реформування мережі закладів освіти громади. У цьому питанні органи місцевого самоврядування та управління освіти отримують супровід і консультування від неурядових організацій. У громаді заплановано: аудит якості освітніх послуг із розробкою потрібних рекомендацій, підвищення кваліфікації педагогів та педагогинь, створення профільних ліцеїв та освітніх просторів.

Серед потреб громади у сфері освіти залишається забезпеченість підручниками (в основному учнів 5-6 класів за програмою НУШ) та

забезпеченість учнів та учениць гаджетами для дистанційного навчання.

Адміністрація шкіл і представництво ОМС є проактивними в пошуках програм допомоги постраждалим закладам освіти, але слід зважати на зatoryжні строки будівельних проєктів відновлення.

Зробити освітнє середовище громади більш повноцінним допомагають освітні центри й коворкінги, створення яких є частиною стратегії відновлення освіти в громаді. Такі центри створено за міжнародної підтримки ряду благодійних організацій.

Крім високого рівня агентності з боку ОМС та освітян з освітянками (вміння залучати гранти, творчий підхід до вирішення поставлених завдань), важливим фактором є те, що громада розташована відносно далеко від кордону і, як порівняти з іншими прифронтовими громадами, зазнає менш інтенсивних обстрілів.

За даними начальника управління освіти Чернігівської ОВА, у 2023-24 навчальному році в Чернігівській області працюють **395 закладів загальної середньої освіти**, де навчаються близько **91 тис. учнів та учениць**⁴. В **онлайн-форматі працюють 16% закладів освіти**, зокрема **21 школа у прикордонних громадах** (якщо заклад розташований за менш ніж 20 км від кордону з Росією, навчання там має відбуватися онлайн). **Очно працюють 38% закладів** Чернігівської області **проти 21% торік**. Інші 46% шкіл працюють у змішаному форматі⁴.

У результаті бойових дій та обстрілів у Чернігівській області було **пошкоджено або зруйновано загалом 144 заклади освіти**, з яких нині **відновлено 75 шкіл**. Також **136 закладів освіти не мають укриттів**, а у **53 закладах тривають ремонтні роботи** або роботи з облаштування укриттів⁵.

Особливістю **Ріпкинської громади** є її близькість до кордону з Білоруссю, що створює умови підвищеної небезпеки та збільшує частоту обстрілів. Громада перебувала в окупації з кінця лютого до квітня 2022 року. Громада не зазнала значних інфраструктурних збитків, однак за цей час великі її площі було замінено. За час повномасштабного вторгнення структура населення значно не змінилася: так, **вийшли з громади до 3% населення**, натомість **було зареєстровано близько 130 внутрішньо переміщених осіб**.

Шкільна інфраструктура не зазнала руйнувань. Станом на вересень 2023 року в громаді працює **5 закладів шкільної освіти**: 3 — в очному режимі, 1 — дистанційно (через близькість до кордону з Білоруссю), 1 — у змішаному режимі (через неможливість забезпечити його укриттям).

Щодо забезпечення рівного доступу до освіти можна виокремити декілька вразливих груп дітей: **1) учні й учениці, які перебувають у віддалених селах громади і можуть навчатися лише дистанційно** (окрім браку шкільних автобусів у громаді, є школа, розташована в одному кілометрі від кордону з Білоруссю. Доправляти її учнів та учениць до іншої школи дуже небезпечно) — почасти саме ці діти мають проблеми з інтернет-зв'язком, електропостачанням, а також інколи із забезпеченням гаджетами для навчання; **2) учні й учениці молодшої школи**, особливо перших та других класів, **які навчаються за дистанційним або змішаним форматом**, оскільки навички письма та читання малоймовірно якісно здобути саме дистанційно; **3) учні п'ятих та шостих класів**, оскільки вони не забезпечені надрукованими підручниками за програмою НУШ.

Загалом, головними перемогами громади у сфері освіти можна назвати повернення до очного навчання, а також, за словами ключових інформантів та інформанток, високі результати випускників з НМТ.

⁴ На Чернігівщині у 2023-2024 навчальному році навчатимуться 12% шкіл — Суспільне Новини (suspilne.media)

⁵ Стан освіти на Чернігівщині: виклики, відбудова та навчання (Bіdeo) — ЧЕline | (cheline.com.ua)

Співпраця з багатьма організаціями, такими як ЮНІСЕФ, «Співдія», ПРООН, «Восток-SOS», ГС «Освіторія» тощо свідчить, що освітяни й освітянки займають проактивну позицію у вирішенні викликів та проблем освіти.

До першочергових потреб в освіті громади належать матеріальні потреби, такі як облаштування укриттів, шкільний транспорт для учнів та учениць, покращення матеріально-технічної бази шкіл, забезпечення учнівства умовами для успішного дистанційного навчання. А також нематеріальні потреби — подолання освітніх втрат, широка інформаційна кампанія щодо безпеки замінованих територій, створення позашкільних просторів для учнів та учениць різних вікових категорій.

Загалом, в умовах підвищеної небезпеки та масованих обстрілів Ріпкинська громада демонструє стійкість у подоланні викликів сьогодення, а також проактивну позицію працівників закладів освіти. Громада належить до тих, де будівлі шкіл не постраждали, натомість у сфері освіти вона зіткнулася з викликами, як-от нерівний доступ учнівства до освіти, освітні втрати внаслідок втрат навчального часу або обмежених можливостей дистанційного навчання, та спрямовує свої сили на забезпечення сталої діяльності закладів освіти.

Прикордонна **Новгород-Сіверська громада** суттєво постраждала від повномасштабного вторгнення Росії: пошкодження інфраструктурних об'єктів (у тому числі закладів освіти, доріг), втрати аграрного сектору, заміновані території, втрати людського потенціалу. Громада має дефіцит бюджету та заборгованість заробітної плати освітянам та освітянкам.

Робота сфери освіти була переформатована відповідно до чинного законодавства щодо освітнього процесу в 20- та 40-кілометровій прикордонних зонах. Більшість закладів освіти громади працюють дистанційно, менша частина — у змішаному форматі й лише одна — в очному.

Кінцевий формат змішаного навчання відрізняється залежно від закладу і обумовлений кількістю учнів та учениць і потужністю укриття ЗЗСО.

Всі опитані вказували на негативні наслідки дистанційного навчання: освітні втрати, проблеми із соціалізацією та мотивацією учнівства. Тому вчителі й учительки практикували особисті зустрічі у школі / вдома та консультували за запитом, що дозволило задовольняти поточні потреби учнівства в умовах війни. Успішність освітнього процесу покращував і тісний зв'язок учительства з батьками щодо питань успішності / відвідуваності учнів з ученицями та дозволів на особисті зустрічі. Гаджетами для навчання та інтернет-зв'язком учнівство у громаді, за оцінкою більшості ключових інформантів та інформанток, наразі радше забезпечене.

Фінансувати відновлення сфери освіти силами місцевого бюджету неможливо, і громада наразі не має стратегії з цього питання. Окрім дефіциту бюджету, на сфері освіти негативно позначається утримання витратних для ТГ малокомплектних шкіл та велика відстань між населеними пунктами громади, що заважає оптимізації закладів. Громада сприймає освіту як одну з пріоритетних сфер для відновлення, але наразі можливості відновлення без додаткових донорських коштів є вкрай обмеженими.

Єдиною можливістю оптимізувати освітній процес під час війни ключові інформанти й інформантки бачать побудову укриттів (стаціонарних підземних або тимчасових наземних), що дозволить підсилити очний компонент для закладів зі змішаним чи дистанційним форматами навчання. При цьому опитані зазначали, що дозвіл батьків на навчання дітей у закладі з побудованими укриттями буде залежати від безпекової ситуації. Позашкільна діяльність доступна радше на території міста і є потребою для віддалених сіл.

Семенівська громада. За оцінками респондентів та респонденток, втрати ТГ під час повномасштабного вторгнення не є критичними для її функціонування. Тим не менш, місцеве агровиробництво наразі призупинило свою діяльність, як і частина місцевого бізнесу. Громада має дефіцит бюджету, а чимало жителів виїхали або втратили роботу. Суттєвою зміною в житті ТГ стала руйнація прикордонних сіл та їхнє знелюднення, а також перерозподіл прикордонного населення по віддалених частинах громади.

Більшість освітніх закладів у ТГ (за винятком прикордонних) не постраждали від обстрілів, але всі вони, за винятком жадівського ЗЗСО, змушені працювати дистанційно через заборону очного навчання у 20-кілометровій прикордонній зоні. Більшість ключових інформантів та інформанток визнають необхідність такого формату, але дехто висловлював потребу оптимізувати інфраструктуру сфери освіти (побудова укриттів, перерозподіл учнівства між закладами). При зміні законодавства щодо 20-кілометрової зони це дозволило б відновити навчання у змішаному форматі,

чого бажали б усі залучені до дослідження категорії опитаних. Представниця ОМС вказала, що місцева влада намагатиметься лобювати скасування заборони, запропонувавши переформатовану (скорочену, але підсилену) схему освітньої інфраструктури ТГ.

Поки абсолютна більшість закладів працює в дистанційному форматі, представники й представниці закладів освіти (подекуди в тісній співпраці з батьками) успішно організували освітні осередки, що є яскравим прикладом лідерства освітян та освітянок. Таким чином учителі / вчительки зустрічаються з дітьми очно для навчання. Такі зустрічі проводять у громадських місцях з укриттями, вдома в учнівства чи вчителів / учительок або у зручних будинках у селах.

Взаємодія батьків, учительства, а часто й адміністрації шкіл, за словами учасників та учасниць дослідження, відбувається активно (опитування батьків, зум-наради, спілкування у вайбер-чатах, обмін завданнями під час блекаутів). Тематикою спілкування є: формати навчання, організація освітніх осередків, успішність учнів та учениць, купівля підсилювачів (вказано представницею ОМС). Крім поточних ремонтів закладів, потребами сфери освіти залишається достатня кількість гаджетів для навчання дітей та підсилювачі мобільного зв'язку; останнє особливо актуально в контексті втрати базової станції оператора «Київстар» у громаді.

Освіта є одним із пріоритетних напрямків відновлення, але при загальному дефіциті коштів у громаді можливості органів самоврядування у відновленні цієї сфери є обмеженими. Додатковими негативними факторами у фінансуванні

відновлення освітньої інфраструктури є умова надання державної субвенції лише закладам змішаного чи очного формату навчання (тільки

один заклад у ТГ) та загальне небажання більшості донорів працювати у прикордонній зоні.

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Заклади освіти в Харківській області можуть працювати в очному форматі тільки за наявності облаштованого укриття⁶. Таким чином, через відсутність укриттів в області більшість шкіл працює дистанційно. Єдиний заклад освіти, який навчає в офлайн-форматі, є метрошкола в місті Харкові.

У Харківській області до повномасштабного вторгнення було 715 шкіл. Через бойові дії було пошкоджено 290 шкіл (42%), ще 45 шкіл повністю зруйновані і не підлягають відновленню⁷.

Балаклійська громада. Більшість ключових інформантів та інформанток оцінюють і вимірюють спричинені війною втрати в системі освіти у громаді перш за все крізь призму матеріально-фінансових збитків або потреб (техніка для забезпечення освітнього процесу, доступ до інтернету тощо). В умовах постійних ризиків обстрілів влада досить неохоче говорить про відновлення інфраструктури, але водночас, як видається, не має інших стратегій покращити доступ до освіти в умовах війни.

Оскільки потреби в покращенні освіти вибудовуються переважно навколо матеріаль-

но-технічних аспектів, імовірно, місцевій владі також буде потрібна формаційна та експертна підтримка в питаннях, які стосуються не лише способів залучення коштів, але і способів відновлення доступу до освіти або покращення змісту якості освіти в умовах війни. Наприклад, місцева влада поки що не розглядає варіанти облаштування тимчасових освітніх просторів, а більше концентрується на відновленні шкіл та проєктах з облаштування укриттів. Безумовно, це важливо, та якщо заклади освіти й далі працюватимуть дистанційно, можливо, варто змінити пріоритетність із укриттів у ЗО на інші види підтримки у сфері освіти в громаді. Імовірно, поки громада перебуває в режимі виживання, плани налагоджувати доступ до освіти і покращувати її якість відходять на дальшу перспективу.

Золочівська ТГ є прикладом того, як українські прикордонні громади намагаються долати виклики й відновлювати освіту в умовах постійних інтенсивних обстрілів та численних руйнувань. Пошкодження цивільної інфраструктури, сільського господарства, промисловості, приватного бізнесу, житлових будинків є частинами того загального контексту, в якому перебуває Золочівська громада і в

⁶ Навчання під час війни — на Харківщині відновлюють очне навчання — Новини Харкова — Освіта (24tv.ua)

⁷ Школи Харківщини: у закладах освіти регіону є кадровий голод. Як його вдовільнити — Суспільне Новини (suspiine.media)

якому різні зацікавлені сторони намагаються відновити освіту. З усіх 27 закладів загальної середньої та дошкільної освіти не зазнали пошкоджень тільки чотири. Відновлення цих закладів є викликом для громади, місцевий бюджет якої суттєво обмежений. Однак місцевому самоврядуванню вдається виконувати різні ремонтні роботи, де це можливо.

Незважаючи на важкий контекст, громаді вдалося налагодити освітній процес дистанційно. Золочівська громада як прифронтowa вдається радше до стратегії виживання, а не відновлення освіти, що зумовлено постійними обстрілами, географічною близькістю до Росії, відсутністю укриттів у більшості освітніх закладів, обмеженим місцевим бюджетом, скороченням освітньої субвенції, потребою в суттєвій оптимізації закладів освіти тощо. Крім цього, в контексті поступового повернення родин із дітьми до громади потреба у швидкому та ефективному відновленні освіти стає ще актуальнішою. Потенціалом для покращення доступу до освіти у громаді є можливості альтернативних (тимчасових) освітніх просторів на базі позашкільних закладів. Окрім додаткової підтримки на відновлення або ремонт освітньої інфраструктури, місцева влада, ймовірно, потребує підтримки в пошуку й залученні ресурсу, формулюванні потреб у сфері освіти (поза питаннями матеріально-технічної бази) — зміст освіти, альтернативні способи освіти, додаткова підтримка позашкільних активностей. Найголовніше, що зараз озвучують органи місцевого самоврядування, — це потреба в оптимізації мережі закладів освіти, позаяк цей крок більше сприймається як вимушений захід (через відсутність достатніх ресурсів), а не можливість покращити і зміст освіти, і структуру мережі закладів.

Старосалтівська громада. Органи місцевого самоврядування розглядають освітню сферу як елемент комплексного функціонування й відновлення громади, водночас під час війни (активної фази бойових дій і ризиків інтенсивних обстрілів), як і в інших прифронтowych громадах, місцева влада не схильна виокремлювати сферу освіти як особливу, адже відновлення потребують і інші, критичні для життєдіяльності громади сфери.

Ключовою для стратегії відновлення громади під час і після війни є демографічна ситуація, напряду пов'язана з наявністю або відсутністю житла та інфраструктури в населених пунктах, можливостями працевлаштування й нормального життя. Від цього будуть залежати й можливості відновлення, зокрема, закладів освіти. Зараз існує ризик, що громада втратить потенційні ресурси (в тому числі й людські) для подальшого відновлення.

Як і в усіх інших прифронтowych або близьких до прифронтowych громадах, місцева влада наполягає, що офлайнове навчання в закладах освіти не відновиться, поки там не буде безпечно. При цьому ні педагоги й педагогині, ні управлінці й управлінки у сфері освіти наразі не дають рекомендацій, як покращити дистанційне навчання. Фактично йдеться про збереження status quo — можливостей організувати процес принаймні в тому форматі, який є зараз.

Підтримка сфери освіти під час війни потребує врахування локальних контекстів і обов'язково регіональної специфіки, пов'язаної з війною. Робота в прицільних громадах у сфері освіти має бути включена органами місцевого самоврядування у ширший комплекс рішень із від-

новлення. Органи місцевого самоврядування потребують не лише фінансових ресурсів, але й експертних та інших професійних заходів підтримки, які можуть допомогти громадам

розбудувати стратегію відновлення відповідно до власних реалій, потреб і ступеня руйнування освітньої інфраструктури.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

У місті Дніпрі станом на початок нового навчального року 116 шкіл мають укриття. 46 шкіл укриттів не мають через відсутність або невідповідність приміщень⁸.

Згідно з повідомленнями медіа, Дніпропетровська область має отримати перерозподілені кошти субвенції бюджету Луганської області на облаштування безпечних умов у школах. Станом на грудень 2023 року, за повідомленням очільника області, коштом державної субвенції **у 17 громадах облаштовують 24 укриття у школах**. До співфінансування з місцевих бюджетів долучилися й територіальні громади. **Апостолівська громада** на початку повномасштабного вторгнення перебувала на межі лінії фронту з високими ризиками прориву російських військ на територію громади. Зі звільненням Херсона в листопаді 2022 року ці ризики зменшилися. Виїзд значної частки жителів, відсутність постачання якісної питної води та руйнування освітньої й іншої цивільної інфраструктури — контекст, у якому перебуває громада м. Апостолового. Попри це освітній процес у громаді триває чи то в очному форматі у сільських школах з укриттями, чи то в дистанційному форматі в міських школах. Апостолівська громада має чітко виокремлені потреби в технічних засобах для дітей, мобільних

укриттях та у відновленні постачання якісної питної води. Поряд із першочерговою потребою відновлення водопостачання пріоритетом також є ремонт пошкоджених апостолівських ліцеїв.

Відновлення освіти є однією з відправних точок розвитку громади та створення сприятливих умов для сімей із дітьми. Відбудова апостолівського ліцею №3 є потенційно дієвою стратегією місцевого самоврядування з відновлення очного навчання в місті. Для реалізації цього плану громада потребує додаткових ресурсів. Запланована оптимізація закладів освіти громади потребує також відновлення ліцеїв №1 та №4, що є дороговартісними проектами. Потенціал громади в реалізації цієї стратегії є достатньо високим, виходячи з даних від різних ключових інформантів та інформанток, навіть попри суперечливі відгуки з боку опитаних щодо оцінки діяльності органів місцевого самоврядування.

Сьогодні, коли **Нікополь** перебуває під постійними ворожими обстрілами, освіта, як і інші сфери життя громади, під загрозою руйнування і знищення. Стратегія громади наразі — вистояти й вижити. Попри те, що жителі намагаються адаптуватися до реалій, пов'язаних із

⁸ Дані порталу «Говоримо про освіту»: <https://hovorymo.live/pro-news/0327/>

постійними обстрілами міста, нині у громаді не йдеться про стратегічне відновлення пошкодженої інфраструктури. Хоча громада й намагається максимально швидко ліквідувати наслідки обстрілів.

Усі **26 закладів освіти працюють у дистанційному форматі** — для влади принципово зберегти робочі місця й заклади; про реформування мережі ЗО поки що не йдеться. І влада, і (більшою мірою) батьки намагаються створити умови для повноцінного дистанційного навчання, приміром, придбати або передати від благодійних організацій гаджети для навчання. Учителі та вчительки, у свою чергу, працюють у змішаному форматі — інколи вони ведуть заняття зі шкіл (якщо школа розташована у віддаленому від зони обстрілу районі міста), та оскільки біль-

шість закладів не обладнана укриттями, педагоги й педагогині працюють переважно з дому. В цілому, ні батьки, ні учнівство, ні учительство не мають суттєвих нарікань щодо ефективності формату дистанційного навчання для дітей.

Громада поки що не має напрацювань із підтримки дітей (учнів та учениць шкіл) у навчанні або дозвіллі в нинішніх умовах. Пріоритетним залишається збереження життів жителів та жителяк, які не виїхали з міста. Стратегій покращення якості дистанційного навчання й надання відповідної підтримки педагогам та педагогиням у цей складний період у громаді наразі теж немає, при тому що тут продовжують здобувати освіту **11 тисяч учнів та учениць**, і жодної освітньої послуги, крім дистанційного навчання, у громаді немає.

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ

У 2023-24 навчальному році в Запорізькій області працюють 380 закладів загальної середньої освіти із 424⁹. Навчання в області проводиться дистанційно з можливістю змішаного формату за наявності облаштованого укриття. Відомо, що 36 шкіл працюють у змішаному форматі¹⁰.

У **Кушугумській громаді Запорізької області**, яка розташована близько до лінії фронту, усі три навчальні заклади працюють дистанційно. Попри бажання учительства та батьків перейти хоча би на змішане навчання, це наразі не виглядає можливим через брак укриттів та постійну небезпеку ворожих обстрілів.

Через безпекові ризики освіта громади перебуває в режимі виживання, та навіть попри це освітянство й батьки демонструють свою агентність і намагаються безпосередньо впливати на можливості дітей здобувати освіту. У свою чергу, вчителі та вчительки сприяють подоланню освітніх втрат, організовуючи додаткові групові та індивідуальні консультації для учнівства.

За твердженням опитаних, попри спроби співпраці громади з фондами та організаціями, які можуть допомогти забезпечити доступ до навчання, вони отримують відмови, зумовлені безпековою ситуацією у громаді та близькістю до лінії фронту.

⁹ У Запорізькій області навчальний рік розпочнеться в дистанційному форматі — Суспільне Новини (susplne.media)

¹⁰ 36 закладів освіти Запорізької області працюють за змішаною формою навчання — Гуляйполе.City (gulyajpole.city)

У Миколаївській області наявні **1042** заклади загальної середньої та дошкільної освіти, серед яких **19** шкіл та **14** дитсадків були повністю зруйновані¹¹. Серед закладів освіти укриття наявні тільки у **38%** проти **62%**, які їх не мають. Відповідно, **щонайменше 600** закладів освіти області працюватимуть дистанційно¹². Загалом станом на початок навчального року в Миколаївській області про офлайн-навчання заявляли **57** шкіл.

Вознесенська громада з початку повномасштабного вторгнення не перебувала в окупації. В березні 2022 року російські війська тимчасово захопили лівобережний район Вознесенська, тож там тривали активні бойові дії й цивільна інфраструктура була суттєво пошкоджена. Також Вознесенська громада прийняла значну кількість внутрішньо переміщених осіб. Найсерйозніших пошкоджень серед закладів освіти зазнали вознесенський лицей №10 та НВК №3. У цьому контексті громада має потреби в додатковому фінансуванні відновлення шкіл, облаштування укриттів, харчування дітей. Також у громади є потреба в педагогічних кадрах та обслуговуючому персоналі шкіл, додаткових пристроях для дітей, підручниках.

Вознесенська громада вирізняється з-поміж інших громад Миколаївської області, особливо прифронтових. Громаді при підготовці до 2023-24 навчального року вдалося організувати очне навчання у всіх закладах загальної середньої освіти, доповнюючи освітній про-

цес змішаним навчанням у випадках, коли діти перебувають за кордоном або батьки не дозволяють відвідувати школу. Також змішаний формат дозволяє організувати освітній процес таким чином, щоби всі діти могли поміститися в укриттях і, отже, було більше охоплення дітей офлайн-навчанням. Можливість очного навчання з'явилася завдяки активній роботі закладів освіти в облаштуванні власних укриттів. Різні сторони освітнього процесу позитивно відгукуються про очне навчання та його вплив на соціалізацію й навчання дітей. Позитивний ефект офлайн-навчання доповнюється діяльністю доволі потужної системи позашкільних закладів освіти Вознесенська.

Курс на максимальне відновлення очного навчання в громаді є тією стратегією, якої дотримуються представництво ОМС та освітянство. Однак очна робота всіх закладів освіти, велика кількість дітей війни та ВПО дуже навантажують місцевий бюджет, який додатково буде суттєво скорочений перерозподілом ПДФО з військових. Залучення додаткових коштів донорських організацій суттєво збільшить шанси громади успішно завершити процес повернення всіх дітей до очного навчання. Сьогоднішній і подальший успіх Вознесенської громади у відновленні доступу до освіти може слугувати хорошим прикладом для інших громад не тільки Миколаївської області, але й інших регіонів України, в яких безпекова ситуація дозволяє стратегувати і планувати довготерміново.

¹¹ Як навчатимуться діти на Миколаївщині — Суспільне Новини (suspijne.media)

¹² «Я хочу ходити до школи»: як допомогти миколаївським дітям повернутися до повноцінного навчання | Українська правда _Життя (pravda.com.ua)

У **Березнегуватській територіальній громаді** освітянство і батьки зазначають, що потребують більше уваги й більшої залученості органів місцевого самоврядування до вирішення проблем у сфері освіти. З іншого боку, ймовірно, йдеться більше про комунікацію між владою та освітянством — взаємне розуміння планів щодо відновлення шкіл, бачення місцевою владою способів відновлення освітньої і позашкільної інфраструктури у громаді. Особливо зважаючи, що сама місцева влада зазначає: сфера освіти поруч з іншими соціальними й економічними аспектами життя у громаді є ключовою для покращення соціально-демографічної ситуації.

Органи місцевого самоврядування можуть потребувати консультаційної підтримки щодо можливостей покращення ситуації у сфері освіти в умовах війни. Зусилля влади наразі більшою мірою сконцентровані на вирішенні тактичних завдань із оцінювання збитків від пошкодження освітньої інфраструктури (і не тільки), менше стосуються відновлення людського капіталу, роботи з учнівством та освітянством у питаннях задоволення інших, відмінних від технічних, потреб у сфері освіти. Наразі одним із аргументів місцевої влади у питанні (не)залучення коштів на відбудову пошкоджених (або зруйнованих) закладів освіти є перш за все близькість громади до лінії фронту. Водночас місцева влада планує шукати фінансування в міжнародних донорських організаціях та національних фондах.

Підтримка місцевого населення з боку міжнародних і неурядових організацій наразі концентрується перш за все на наданні продовольчої та інших видів гуманітарної допомоги.

Керівники й керівниці закладів проводили оцінку потреб у технічних засобах для здобуття освіти серед учнівства, які належать до родин із вразливих або малозабезпечених верств населення.

Нагальним для жителів та жительок віддалених населених пунктів громади є питання доступу до інтернету; діти з цих населених пунктів фактично обмежені можливостями мобільного інтернету для підключення до уроків у синхронному режимі. Актуальною для дітей Березнегуватської ТГ, як і для більшості прифронтових громад, є віднайдення можливостей соціалізації та особистої взаємодії дітей одне з одним. В умовах, коли терміни переходу на змішану форму навчання принаймні в декількох закладах освіти громади поки що не прогнозовані, а частина батьків заперечує проти фізичної присутності дітей у закладах освіти через безпекові ризики і близькість до лінії фронту, діти потребують безпечних просторів, принаймні для позашкільної взаємодії. Окрім іншого, у Березнегуватській громаді наразі немає жодного закладу дитячої творчості, гуртки або позашкільні секції працюють в онлайн-овому режимі, і лише частина дітей громади має можливість їх відвідувати (принаймні онлайн).

Снігурівська територіальна громада є ілюстративним кейсом із погляду фіксування й дослідження реалій роботи учительства й навчання дітей на прифронтових територіях. Під час окупації громади діти й батьки, які були вимушені залишитися на території громади, за словами вчителів та учительок, підтримували зв'язок зі своїми закладами освіти і вчителями та вчительками, які виїхали, намагалися продовжувати навчання дистанційно, попри від-

сутній стабільний інтернет-зв'язок. Педагоги й педагогині, які не змогли виїхати під час окупації, але не хотіли співпрацювати з окупаційною владою, в екстремальних умовах намагалися організувати навчання у себе вдома — збираючи невеликі групи дітей на заняття. Самі вчителі й учительки називали ці заняття радше терапевтичними — такі збори допомагали дітям психологічно почуватися в україномовному середовищі.

Після деокупації за відсутності стабільного постачання електроенергії діти збиралися вдома в однокласників та однокласниць, щоб разом підключатися до занять, учителі та вчительки проводили навчання у себе вдома.

Контингент учнівства у громаді не зменшився перш за все за рахунок внутрішньо переміщених сімей, які переїхали всередині громади.

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ

У 2023-2024 навчальному році анонсовано роботу **350 закладів загальної середньої освіти** в Сумській області. У **79%** закладів **наявні укриття**¹³. У перший клас було зараховано 6544 дитини¹⁴. Ті заклади освіти, які мають достатньо великі облаштовані укриття, повинні мати змогу навчатися в очному або змішаному форматі. Інші заклади, особливо розташовані менш ніж за 20 км від кордону з Росією, працюють дистанційно.

Діти потребують соціалізації, додаткової підтримки — психологічної й у навчанні, зважаючи на дистанційний формат. Педагоги й педагогині також акцентують увагу в першу чергу на потребі розвивати в учнів та учениць навички самоосвіти, а також на потребі у психологічній підтримці. Батьки, у свою чергу, схильні недооцінювати потребу дітей у психологічній допомозі. Поки навчання у громаді організовується дистанційно, і педагоги з педагогинями, і батьки бачать потребу розвивати локальні осередки соціально-психологічної роботи з учнівством і вчительством на базі безпечних просторів, які можуть слугувати певними хабами для зустрічей, навчання і проведення заходів для дітей і молоді. Батьки вважають за необхідне шукати баланс між перебуванням дітей за гаджетами й можливістю комунікувати з учителями / вчительками та однокласниками / однокласницями офлайн.

Білопільська громада станом на зараз має пріоритетну ціль вижити, з огляду на це потреби безпеки є пріоритетними і для батьків, і для вчительства. Директори й директорки навчальних закладів та влада вважають наявність будівель навчальних закладів головною передумовою повернення жителів та жительок; це як надія на нормальність, що можна буде повернутися до школи.

¹³ Директор департаменту освіти і науки Сумської ОДА Вікторія Грובה: «У новому навчальному році пріоритет — безпека, якість освіти також на контролі» — Урядовий кур'єр — газета центральних органів влади України онлайн (ukurier.gov.ua)

¹⁴ Як навчатимуть дітей із 1 вересня — Панорама (rama.com.ua)

Донорів, громадських організацій, благодійних фондів, готових працювати і вкладати ресурс, у цій громаді небагато. Завдання залучати кошти лежить на органах місцевого самоврядування, на міському голові. І батьки, і влада, і вчительство вважають, що місцеве самоврядування та вчителі з учительками роблять усе можливе в даних умовах для забезпечення доступу до освіти. Разом із тим рівень стресу й тривоги не дозволяє бачити нові можливості. Складається враження, що у громади наразі стратегія зберегти, що є. Однак учасники й учасниці дослідження добре усвідомлюють потребу підтримки ментального та морального здоров'я. Також представник місцевого самоврядування звертає увагу на особливу роль закладів освіти у збереженні й відновленні психологічного, емоційного стану: **«Освіта буде відігравати тут центральну роль»**. Громади зараз потребують психологічної підтримки: **«Це проблема, мабуть, усіх громад, щоб на рівні держави якийсь відділ при міській раді був, який би займався психологічним кліматом людей, відновленням»** (респондент, представник ОМС). Однак наразі не всі психологи / психологині та соціальні педагоги / педагогині обізнані про те, як працювати під час війни, під час кризових загострень; вони потребують підготовки.

Громада відверто не має розуміння, як можна вирішити проблеми з доступом до освіти: облаштування укриттів не підходить з огляду на близькість до кордону та воєнний стан; заняття малими групами є порушенням безпекових вимог для 20-кілометрової зони, адже ніхто не може взяти на себе відповідальність за життя дітей; возити дітей до Сум / іншого навчального закладу — немає згоди батьків, і в інших

зкладах бувають тривоги. **«Ми на сьогодні в стадії паузи. Бо життя та здоров'я — найважливіші цінності»**, — так висловлюються батьки про потреби й можливості відновлення освіти.

Тростянецька територіальна громада. Особливостями Тростянецької громади є її близьке розташування до кордону з Росією, що створює безпекові виклики. Водночас у громаді проактивне місцеве самоврядування, що демонструє потужні практики стійкості та відновлення.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Тростянецька громада зазнала значних руйнувань інфраструктури, зокрема шкільних будівель. Так, **із 12 закладів середньої загальної освіти 11 були пошкоджені.**

На початок 2023-2024 навчального року заклади освіти у громаді працюють у дистанційному та змішаному форматах.

Завдяки попередньому успішному досвіду використання практик місцевого самоврядування громада демонструє стійкість та проактивну позицію у відновленні загалом та доступу до освіти зокрема. Так, мешканці й мешканці громади наголошують на довірі до місцевої влади, вони також високо оцінюють дії голови громади з подолання викликів, пов'язаних із повномасштабним вторгненням.

У контексті відновлення навчання до унікальних практик громади належать:

- 1) забезпечення всіх учнів та учениць громади гаджетами для дистанційного та змішаного навчання (коштом місцевого бюджету або завдяки залученню допомоги благодійних організацій);

- 2) проактивна позиція місцевої влади щодо налагодження партнерств за кордоном та фандрайзингу коштів для відновлення шкільної інфраструктури.

Головними потребами громади нині є матеріальні: відновлення шкільної інфраструктури та обладнання закладів укриттями, а також нематеріальні: продовження та вдосконалення проєктів для молоді, які вже функціонували до початку повномасштабного вторгнення.

Попри великі масштаби руйнування, безпечні виклики через близькість до кордону з Росією, економічні виклики через зруйновані заводи та фабрики, громада демонструє стійкість та визначає для себе освіту як пріоритет. Цінності лідерства, громадської проактивності та партисипативності у прийнятті місцевих рішень, які були ключовими для громади ще до лютого 2022 року, є тим підґрунтям, що забезпечує її стійкість та ефективність у відновленні під час війни.

**ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ,
ВИКЛИКІВ І ПОТРЕБ ГРОМАД
УКРАЇНИ У ВІДНОВЛЕННІ
ДОСТУПУ ДО ОСВІТИ
ПІД ЧАС ВІЙНИ**

ОБЛАСТЬ: СУМСЬКА
ГРОМАДА: ТРОСТЯНЕЦЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2017
Географія	Охтирський район Сумської області
Міські та селищні ради у складі громади	Тростянецька міська рада та Зарічненська, Кам'янська, Білківська, Буймерська, Дернівська, Криничненська, Люджанська, Мартинівська, Мащанська, Ницахська, Печинська, Семереньківська, Станівська сільські ради Тростянецького району та Солдатська сільська рада Великописарівського району Сумської області з адміністративним центром у місті Тростянці
Адміністративний центр	місто Тростянець
Чисельність населення до 24.02.2022	23938
Кількість ЗЗСО у громаді	12
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	1
Кількість ЗЗСО, які працюють	12

Громада і війна

З початком повномасштабного вторгнення більша частина території громади та міста Тростянець була окупована протягом місяця. Наприкінці березня 2022 року Тростянець було звільнено, а на початку квітня було звільнено всю Сумську область. Адміністративний центр та інші населені пункти зазнали значних руйнувань. Суттєво постраждала, зокрема, цивільна інфраструктура. Так, у громаді **1552 об'єкти пошкоджено**, а деякі зруйновано вщент. За словами представників та представниць місцевої влади, **із 22 закладів освіти громади 15 були пошкоджені або зруйновані**. Скажімо, із 12 закладів середньої освіти 11 закладів є пошкодженими.

Ще до повномасштабного вторгнення місто Тростянець демонструвало використання найкращих практик місцевого самоврядування, а також високий рівень благоустрою та розвитку. Так, місто стало призером конкурсів **«Найкращі практики місцевого самоврядування»**, **«Децентралізація і територіальна консолідація в Україні»**, а його міського голову Юрію Бову визнано одним з українських мерів-інноваторів.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням значна кількість жителів та жительок громади виїхала за її межі, зокрема завдяки гуманітарним коридорам, організованим на початку

окупації. Та коли безпекова ситуація покращилася, мешканці та мешканки громади повернулися. Станом на початок навчального 2023 року лише **близько 3–5% учнівства перебуває за кордоном**. Також у місті зареєстровано близько двох тисяч ВПО.

У контексті економічної діяльності варто зазначити, що на території громади розташовані декілька заводів та фабрик, таких як «Mondelez» (під час воєнних дій зазнала руйнувань, але зараз відбудовується), цегельний завод, машинобудівний завод тощо. Сільське господарство також є однією з економічних діяльностей громади.

Географічна близькість громади до російського кордону підвищує ризики обстрілу з артилерії.

Освіта під час війни

На початку повномасштабного вторгнення та в період окупації громади навчання було тимчасово призупинено, однак **уже за 1,5 місяця після деокупації** почали працювати заклади освіти. Через значні руйнування громади, а також у зв'язку з тим, що жителі й жительки громади втратили роботу й мали обмежені ресурси, за рішенням місцевої влади діти, зокрема в садочках, мали змогу безкоштовно харчуватися.

Шкільна інфраструктура зазнала значних руйнувань, однак у громаді **жоден заклад освіти не був ліквідований — місцева влада вдавалась до оптимізації чи реорганізації закладів**. Щодо кадрового забезпечення, то на даний момент потреби в додаткових працівниках у закладах освіти немає.

З початку нового навчального 2023-2024 року заклади освіти в громаді працюють у змішаному та дистанційному форматах. У школах зі змішаним форматом навчання облаштували укриття або безпосередньо в будівлях, або неподалік школи — в садочках. У зв'язку з тим, що ці захисні приміщення не можуть вміщувати всіх учнів та учениць, заклади створили розклади, за якими діти навчаються за змішаним форматом, чергуючи навчання дистанційно та навчання офлайн.

Варто зазначити, що батькам учнів та учениць, які навчаються дистанційно, було запропоновано організувати довозення дітей до шкіл, де змішане навчання, однак вони

відмовилися від такої пропозиції з міркувань безпеки. Так коментує цю ситуацію одна з представниць дирекції школи:

«Зклади нам пропонували, щоб діток підвозити хоча б на основні предмети до закладів освіти у нашу громаду, де є укриття. Але ж у нас батьки 100% від цього відмовилися. Звичайно, це дорога, це переїзд і це ж і повітряні тривоги» (респондентка, представниця дирекції однієї зі шкіл).

Ті учні й учениці громади, які перебувають за її межами, продовжують навчатися дистанційно або переведені на сімейну форму навчання.

У контексті дистанційного навчання варто зазначити, що зусиллями місцевої влади всі учні та учениці громади забезпечені гаджетами для навчання (планшети та хромбуки). За допомогою програми «Ноутбук кожному вчителю», **близько 90% учителів громади також забезпечені гаджетами.** Така стратегія роботи місцевого самоврядування з подолання освітніх втрат шляхом забезпечення гаджетами є унікальною серед інших громад України. Ця діяльність також демонструє проактивну позицію місцевої влади.

Для забезпечення дистанційного навчального процесу вчителі користуються платформами Zoom та WhatsApp. Так коментує організацію навчання одна з учениць школи:

«Ми займаємося в WhatsApp і Zoom, але по більшій часті в WhatsApp, по Zoom у нас тільки декілька уроків йде. Незручно, тому що наші ноутбуки не дуже тягнуть Zoom, у деяких вони не можуть зовсім його скачати. У мене ось подруга, я ходила, допомагала їм скачати через Playmarket, наприклад. Слабенькі ноутбуки, вони не зовсім тянуть. Ось у мого брата не тягнуть презентації. Він заходить, а воно вибиває» (респондентка, учениця).

Змішаний формат освіти супроводжується такими викликами, як часті повітряні тривоги, коли учні й учениці та вчителі і вчительки змушені перебувати в укритті, де не завжди можливо повноцінно провести заняття. Так

проведення уроків в укриттях коментує одна з учениць Тростянецької громади:

«Коли повітряні тривоги, ти спускаєшся в підвал і твій навчальний процес ось тут призупиняється. Якщо ми йдемо з портфелями, то так, ми там дістали якісь посібники, там сидимо повіримо щось, але все одно це не те навчання, на яке я розраховувала в 11-му класі. Наші вчителі, вони нас дуже добре готують, вони намагаються і тести давати, і яюсь, ну знаєте, не так, що тільки вчи-вчи-вчи, а вони намагаються і яюсь психологічно тобі допомогти» (респондентка, учениця).

Ще до початку повномасштабного вторгнення в громаді велику увагу приділяли молоді. Тут діють неформальні осередки освіти, як-от молодіжний центр на базі бібліотеки, де проводяться різноманітні заходи й майстер-класи для молоді. Окрім цього, є чимало проєктів, до яких залучено саме молодь, приміром, створено Дитячу дорадчу раду, яка займається організацією та проведенням заходів для молоді:

 «І зараз ДДР також проводить різні фільми. Коли була хороша погода — кіно під зоряним небом проводили, то я намагаюсь їх також підтримувати, ходжу на ці всі їхні заходи» (респондентка, учениця).

У 2023 році у громаді були організовані поїздки для учнівства у Францію та Німеччину. Так, 25 учнів та учениць разом із керівниками й керівницями представляли роботу гуртка шкільного лісництва в Німеччині.

Місцева влада вважає, що культура, молодь, спорт і освіта відіграють важливу роль і є факторами відновлення громади.

Солдатська школа — найбільш постраждалий заклад освіти у Тростянецькій громаді. Так, внаслідок прямого влучання в будівлі пошкоджено дах, вікна, класні кімнати.

Оскільки приміщення школи непридатне для очного навчання, заклад зараз працює у дистанційному форматі. Навчання відбувається за допомогою платформ Zoom та WhatsApp. Так коментує підготовку до уроків одна з учительок школи:

 «Ви знаєте, зараз проблем з викладанням, ну їх майже немає, тому що зараз настільки багато інформаційних сайтів, всього іншого. Готуватися до уроків зараз легко. Вчитель викладає презентації. Використовуємо дошку, коли працюємо в Zoom» (респондентка, вчителька).

Однак учителі та вчительки підкреслюють, що головна проблема, яка виникає під час дистанційного навчання, — взаємодія з учнями й ученицями:

 «Усі ж ми знаємо, що таке живе спілкування. Коли дитина сидить на уроці, вона слухає. Вчитель її контролює. Хоче, не хоче, вона запам'ятовує. А дистанційка — це коли говориш з учнем, у нього, наприклад, виключений мікрофон. Іноді вони [учні чи учениці] вимикають камеру. Тобто вчителю важко контролювати. Іноді діти просто мовчать. Шукаємо підхід» (респондентка, вчителька).

Для подолання освітніх втрат, спричинених дистанційним навчанням, учителі та вчительки проводять заходи для учнівства на базі сільської бібліотеки, організовують додаткові заняття, а також використовують формат індивідуальних тестів та індивідуальних консультацій / співбесід.

Як вже зазначалося, всі учні й учениці, а також вчителі та вчительки забезпечені гаджетами для навчання. Однак залишаються такі виклики як нестабільне електропостачання та інтернет-зв'язок.

Серед головних потреб дітей освітяни та освітянки виокремлюють соціалізацію та спілкування:

«В освіті дітей, знаєте, найбільше таке проблемне — це те, що вони не мають можливості навчатися очно. Оце найбільша проблема, тому що як би ми не намагалися працювати дистанційно, дітям не вистачає живого спілкування. Живого спілкування одне з одним, живого спілкування вчитель — учень, тому що живого спілкування, я вважаю, ніщо не замінить» (респондентка, вчителька).

Щодо навантаження педагогів та педагогинь, то вони стверджують, що об'єм їхньої роботи не змінився порівняно з попередніми роками.

Незважаючи на дистанційний формат навчання, батьки школярів та школярок кажуть, що задоволені уроками та успіхами дітей. Так коментує навчання батько одного з учнів:

«Вчитель зрозуміло розповідає, йому [сину] піддаються уроки, може десь і помилку зробить, а так він розуміє. Він добре розуміє, що вчитель йому розповідає» (респондент, батько).

На думку освітян та освітянок, їхня головна мета нині — відбудувати будівлю, обладнати укриття й повернутися до очного навчання.

Стратегії відновлення і потреби громади у сфері освіти

Як уже зазначалося, особливістю Тростянецької громади є її потужне місцеве самоврядування. Так, завдяки роботі місцевої влади в налагодженні співпраці та зв'язків нині в громаді працюють донори та спонсори.

Так коментує допомогу у відбудові громади один із представників місцевої влади:

«Завдяки співпраці міської ради є багато донорів, спонсорів, які заходять на відновлення. І якщо в

перші місяці після деокупації ми просили, звертались, дуже потрібна допомога була, голови [громади] не було майже на місці, він їздив за кордон з метою залучення спонсорів у відновленні. То зараз ми довіру заслужили, зараз приходять спонсори, бо ми відкриті і чесні, ми прозоро висвітлюємо у засобах масової інформації — ось, будь ласка, виділені кошти, ми це все зробили. Зараз до нас приходять спонсори і говорять: «Чим ми можемо вам допомогти?». Це та стадія довіри» (респондент, представник ОМС).

У контексті відбудови Тростянецька громада стала однією із шести громад України, що увійшли до проєкту відбудови «Краще, ніж було». З метою підтримки та відновлення зараз у громаді працюють такі фонди: UNICEF, Чеська гуманітарна організація People in Need, Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», Голландський благодійний фонд «Open Door Ukraine», Інститут місцевого розвитку, фонд «Голоси дітей» та ін.

Освітняни та освітянки громади також займають проактивну позицію. Завдяки раніше організованим тренінгам із написання грантових заяв тутешні освітяни й освітянки мали змогу подаватися на участь у різних конкурсах. Так, виграні проєкти допомогли їм обладнати класні кімнати для STEM-навчання.

Загалом потреби громади можна розділити на матеріальні й нематеріальні. **До матеріальних належать:**

- ♦ відновлення будівель постраждалих закладів освіти (зокрема, Солдатської школи). Потреби кожної школи відрізняються, однак загалом відновлення потребують дахи, вікна, системи опалення, класні кімнати;
- ♦ обладнання укриттів;
- ♦ ремонт шкільної інфраструктури (актові зали, харчоблоки, ремонт електромереж, забезпечення сучасним обладнанням);
- ♦ забезпечення підручниками для 5-го та 6-го класів за програмою НУШ.

Оскільки громада ще до повномасштабного вторгнення ставила за пріоритет розвиток проєктів для молоді, то нині до нематеріальних потреб належить підтримка, продовження та вдосконалення вже наявних ініціатив.

Так продовження проєктів для молоді коментує один із представників місцевої влади:

«Я хочу трішки вийти на інший рівень в плані реалізації тих амбітних наших планів. Я шукаю поштовх, щоби йти далі, вперед. Звісно, культура, молодь, спорт і освіта відіграють важливу роль і як фактор саме у відновленні громади. Я це бачу по результатах того, що відбувається в нашій громаді» (респондент, представник ОМС).

Головними викликами щодо дистанційної освіти є нестабільне електропостачання та проблеми з інтернет-зв'язком. Так стратегію боротьби з цими викликами коментує одна з учительок громади:

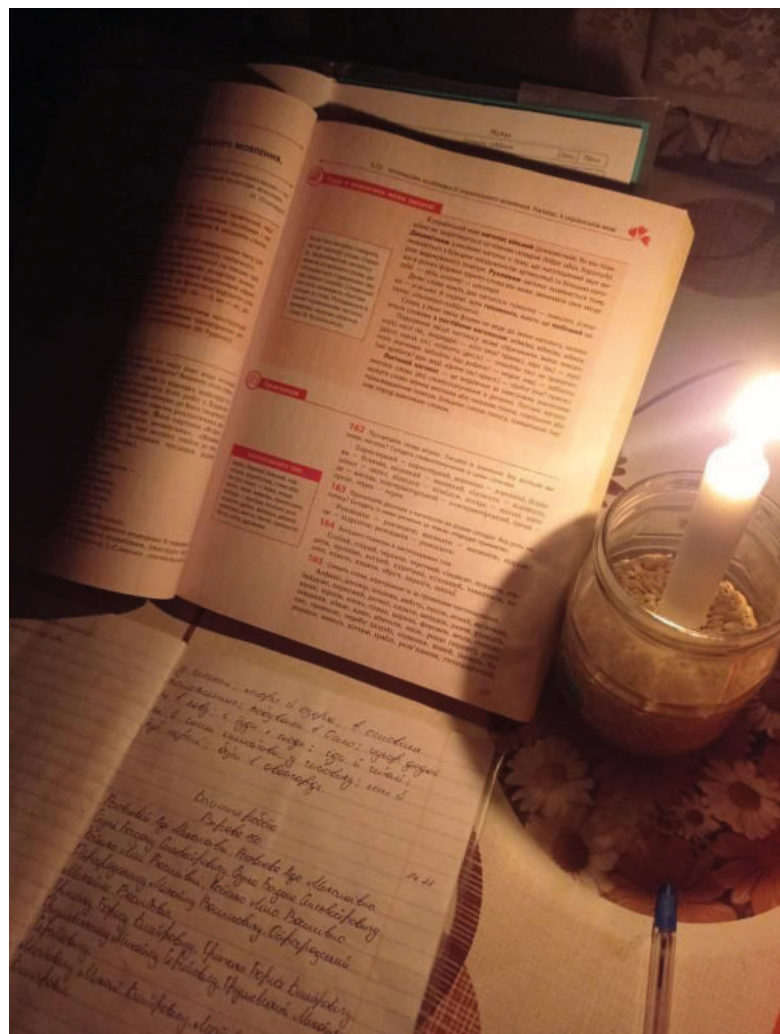

«У нас були графіки відключення світла. Ми орієнтувалися, коли не буде світла. І тому підлаштовувалися з дітьми, домовлялися про час. Ми ж знаємо, де в нас діти живуть, які мікрорайони, як можна з ними зв'язатися, домовлялися про час, і в цей час виходили на зв'язок. Діти дійсно ходили один до одного, було таке, що домовлялися і до вчителя могли прийти, якщо там якісь моменти, щоб пояснили. Тобто в цьому нас питань не було, вчителі всі йшли назустріч дітям» (респондентка, вчителька).

Для подолання освітніх втрат вчителі та вчительки вдаються до таких стратегій, як особисті та групові додаткові консультації; учні й учениці можуть прийти до вчителя чи вчительки додому, щоб отримати консультацію. Також однією зі стратегій є проведення занять у бібліотеках:

«Звичайно, за згодою батьків, у нас діток привозили у сільську бібліотеку, і вчителі працювали там з ними. Саме початкова ланка» (респондентка, представниця дирекції однієї зі шкіл громади).

Резюме

Особливостями Тростянецької громади є її близьке розташування до кордону з Росією, що створює безпекові виклики, а також проактивне місцеве самоврядування, що демонструє потужні практики стійкості та відновлення громади.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Тростянецька громада зазнала значних руйнувань інфраструктури, зокрема шкільних будівель. Так, із 12 закладів середньої загальної освіти 11 були пошкоджені.

На початок 2023-2024 навчального року заклади освіти у громаді працюють у дистанційному та змішаному режимах.

Завдяки попередньому успішному досвіду використання практик місцевого самоврядування громада демонструє стійкість та проактивну позицію у відновленні громади загалом та навчання зокрема. Так, жителі й жительки громади наголошують на довірі до місцевої влади, вони також високо оцінюють дії голови громади в контексті подолання викликів, пов'язаних із повномасштабним вторгненням.

У контексті відновлення навчання до унікальних практик громади належать:

- 1) забезпечення всіх учнів та учениць громади гаджетами для дистанційного та змішаного навчання як коштом міського бюджету, так і

завдяки активній кампанії ОМС із залучення донорського фінансування;

- 2) проактивна позиція місцевої влади щодо налагодження партнерств за кордоном та фандрайзингу коштів для відновлення шкільної інфраструктури.

Головними потребами громади нині є матеріальні: **відновлення шкільної інфраструктури та обладнання закладів укриттями**; а також нематеріальні: **продовження та вдосконалення молодіжних проєктів**, які вже функціонували до початку повномасштабного вторгнення.

Попри великі масштаби руйнування у громаді загалом, безпекові виклики через близьке розташування до російського кордону, економічні виклики через зруйновані заводи та фабрики, громада демонструє стійкість та визначає для себе освіту молоді як пріоритетну діяльність. Цінності лідерства, громадської проактивності та партисипативності у прийнятті місцевих рішень, які були ключовими для громади ще до лютого 2022 року, є тим підґрунтям, що забезпечує її стійкість та ефективність у відновленні під час війни.

ОБЛАСТЬ: СУМСЬКА
ГРОМАДА: БІЛОПІЛЬСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2018
Географія	Білопільський район Сумської області
Міські та селищні ради у складі громади	Білопільська міська рада, Іскрисківщинська, Нововирківська, Ободівська, Павлівська, Рижівська сільські ради Білопільського району
Адміністративний центр	місто Білопілля
Чисельність населення до 24.02.2022	22966
Кількість ЗЗСО у громаді	9
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	2
Кількість ЗЗСО, які працюють	8

Білопільська об'єднана територіальна громада була створена в 2018 році в Сумському районі Сумської області. До складу громади входять: Білопільська міська рада та Іскрисківщинська, Нововирківська, Ободівська, Павлівська, Рижів-

ська, Куянівська сільські ради Сумського району з адміністративним центром у місті Білопіллі. До складу громади входять **1 місто, 1 селище та 52 села**. Чисельність населення до повномасштабного вторгнення складала **22966 осіб**.

Громада і війна

З початку вторгнення під час боїв за Суми російські війська намагалися просувати Білопільським напрямком в напрямку Сум. Тож під контролем росіян перебували населені пункти громади вздовж основної дороги до Сум, а також від Конотопа до Білопілля. На початку квітня Сумська область була звільнена. Оскільки громада межує з територією Росії, вона систематично обстрілюється артилерією, ракетами та дронами. Також є ризики входу ворожих диверсійно-розвідувальних груп. В інтерв'ю з ключовими інформантами й інформантками йдеться про те, що громада стала непридатною до життя в 5-кілометровій зоні від кордону. Білопільська громада має більше 40 кілометрів спільного кордону з Російською Федерацією.

Деякі десятки родин із дітьми виїхали з громади, однак має місце і внутрішнє переміщення: у громаді близько 300 ВПО.

Громада не перебувала в окупації, однак певний час була в оперативному оточенні:

«Нас в кільце взяли, ми були невізані десь два місяці, продукти харчування закінчились, ліки, бензин, солярка, і якимось чином, хто там міг і не боявся проїжджати у Суми — привозили якісь елементарні речі. Ми як в блокаді жили» (респондент, учитель).

Ключові інформанти й інформантки зазначають, що після повномасштабного вторгнення у громаді зменшилася кількість жителів та жи-

тельок, змінився стиль життя, що в першу чергу позначається на дітях.

«То незвично, завжди був майданчик, діти гралися, там кучка [дітей], там кучка. І на самокатах, і на велосипедах, а зараз просто тиша. Навіть якщо граються, то граються всі біля свого будинку, недалеко від підвалу, щоб в будь-який момент можна було перебігти, можна [було б] сховатися» (респондент, учитель).

Діти не збираються великими групами, обмежені переважно колом родини. Громада до великомасштабної війни була сільськогосподарською (за означенням респондентів та респонденток), однак тепер обробляти землю неможливо через обстріли й мінування території, тож громада не наповнює бюджет із місцевих податків, людям стало складно працювати.

Освіта в громаді

Освітня інфраструктура громади складається із **10 закладів дошкільної освіти та 11 закладів загальної середньої освіти**. З відкритих джерел відомо про зруйновану білопільську гімназію №4, а також про руйнування білопільських гімназій №3 та №5. Однак у новинах вказують на руйнування великої кількості інших закладів освіти, не вказуючи, яких саме. З інтерв'ю з ключовими інформантами й інформантками зрозуміло, що постраждало чимало закладів, уцент зруйновано початкову школу в одному зі старостинських округів.

У закладах зменшилася кількість учнівства, респонденти й респондентки, в тому числі із місцевого самоврядування, не володіють точними цифрами. В інтерв'ю називають досить різні цифри: від зменшення кількості учнівства на 15% — до **«багато дітей та родин виїхали»**. Це можна пояснити тим, що є категорія учнів та учениць, які продовжують навчатися дистанційно, фізично не перебуваючи у громаді, а також тим, що складно вести облік населення в умовах внутрішньої міграції всередині громади та за її межі (ймовірно, такий облік ведуть окремі служби або установи, наприклад, соціальні, але під час інтерв'ю представники та представниці місцевої влади не надавали такої інформації).

Школи переважно не мають укриттів. В одному з ліцеїв обладнано пункт незламності, тож там підготовлено базове укриття, є генератор.

За словами чиновниці, мережу закладів освіти навіть в умовах війни збережено:

«Якщо брати по закладах освіти, в нас було 9 закладів — гімназій, в цьому році ми єдиного закладу не закрили, тільки дві філії. Навіть павлівський заклад зруйнований, не проголосували за те, щоб закрити заклад, все одно 14 учнів у нас у павлівській філії білопільської гімназії №3 навчаються. Рижівка те саме, 25 учнів» (респондент, представник ОМС).

Тут важливо зазначити, що ОМС зазвичай неохоче міркують про оптимізацію мережі закладів — йдеться про робочі місця для вчителів та вчительок, а також неготовність розробляти і впроваджувати пов'язані з цим зміни, адже оптимізація впливає на всі без винятку заклади освіти в громаді.

Більшість навчальних закладів громади пошкоджено через обстріли, деякі з них були прямими цілями, більшість пошкоджені ударними хвилями; головні проблеми — вибиті вікна й дахи. Є заклади, майже повністю зруйновані прямим влучанням ракет.

Освітній процес у громаді відбувається дистанційно, оскільки громада розташована у 20-кілометровій прикордонній зоні. Це означає, що навіть наявність укриттів не дозволяє здійснювати навчання офлайн. Вчителі та вчительки постійно згадують часи пандемії, вважають, що в той час приготувалися до викликів воєнного часу, особливо в частині використання онлайн-платформ та цифрових інструментів. Для вчителів та вчительок важливими є рекомендації від МОН щодо організації навчання, зокрема про скорочення тривалості уроків онлайн (до 25 хв), можливість вдаватися до асинхронного навчання (заздалегідь підготовлених матеріалів, які учні й учениці можуть опрацювати самостійно) тощо.

Порівнюючи теперішню ситуацію з торішньою та періодом карантинних обмежень у зв'язку з пандемією, вчительство й учнівство підкреслюють, що зараз навчання більш структуроване, вчителі та вчительки краще користуються технологіями, всі забезпечені пристроями для навчання. Це стало можливим, зокрема, завдяки донорам та громадським організаціям. Декілька педагогічних колективів самостійно організують обмін досвідом та навчання (переважно молодші вчителі та вчительки навчають старших).

Найбільш виклик для громади — наявність електроенергії та світла, особливо в осінньозимовий період:

«Ми постійно чекали, а з нами ж усі ж діти, всі батьки, чи будуть завтра заняття, з якої години, як то буде організовано ... Вранці вставали дуже рано чи вночі прокидалися, підлаштовувалися, постійно були на зв'язку» (респондент, учитель).

Також важко забезпечити неперервність навчання через постійні повітряні тривоги:

«... коли тривоги, діти не встигають спіймати матеріал. Дуже часто серед уроку переривається, дуже добре, коли тривога триває 15 хвилин і ми можемо продовжити далі урок. А коли тривога триває і годину, і більше, і урок переривається — ось це найбільш проблематичне, є матеріал, який залишається якби цього не хотілося б, на самостійне опрацювання» (респонденти, батьки).

Водночас опитані батьки та учні й учениці планують продовжувати навчання в заданому форматі. Органи місцевого самоврядування не вважають потенційним рішенням створення тимчасових просторів — з огляду на близькість до кордону з Росією. Втім, батьки більш схильні шукати рішення щодо соціального середовища для освіти дітей. Зокрема, можливості соціалізації в дистанційному форматі, безпечні простори для тимчасового перебування учнівства окремих закладів освіти на базі позашкільного закладу або бібліотек.

Вчительство та батьки досить щиро описують нинішній процес навчання як оптимальний у даних умовах. Вчителі та вчительки готові до додаткових занять, працюють із дітьми, коли для цього є нагода та можливість, проводять індивідуальні консультації на онлайн-платформах:

«У нас є такі предмети, на яких якщо вчитель задає запитання: "Якщо ви не зрозуміли тему, ви говоріть". Вони піднімають руку, пишуть у чаті. Вона назначає додаткове заняття, на яке діти підключаються, і вона знову пояснює ту тему, яку вони не зрозуміли. Були навіть такі уроки по хімії, що збирали наших дітей о 18:00 і проводили додаткове заняття» (респонденти, батьки).

Більшість вчителів та вчительок організують ці додаткові уроки та консультації у свій позаробочий час (ці години не враховуються та не оплачуються додатково). Батьки зазначають, що «вчителі на зв'язку постійно, можна ска-

зати цілодобово. Пояснення буде обов'язково. Навіть якщо не зателефонуєш, а напишеш у вайбер. А ви уявіть, у мене у старшого 32 учні у класі, наприклад, у доньки у класі 34 дитини, уявіть, щоб до кожного додзвонитись. В мене таке враження, що у вчителів і життя свого немає. Вони весь час на зв'язку, на уроках» (респонденти, батьки).

Найбільшим викликом батьки, учнівство та вчительство називають брак соціального спілкування та належного освітнього середовища. Один із батьків висловив побоювання, що «діти забудуть своїх однокласників». Разом із тим ані батьки, ані вчителі з учительками, ані діти не бачать можливості вирішення цієї проблеми.

Станом на зараз невід'ємною, а часто й основною складовою освітнього середовища є батьки, які намагаються стежити за успішністю дітей, допомагають розібратися з домашнім завданням. Опитані батьки та учнівство зазначають, що старшокласники і старшокласниці вчать переважно самостійно. Однак тут же припускають, що в молодшій школі це неможливо без підтримки батьків. Один із опитаних

батьків відзначив, що дитина потребує допомоги при виконанні домашніх завдань навіть з уроків праці.

Батьки та учні й учениці відчувають свою відповідальність за освітній процес. Батьки досить часто беруть участь в опитуваннях (переважно в чатах). Зокрема, батьків опитували, чи готові вони змінити школу, чи готові возити дитину для офлайн-навчання. Однак більшість батьків висловилися проти й діти навчаються у своїй школі онлайн. Учні й учениці виявили ініціативу — самостійно прийшли розбирати завали після ракетного удару по ліцею. Однак, як зауважили директор школи та адміністрація, таке скупчення людей може привернути увагу ворога, тож вони не можуть дозволити учнівству навіть такої взаємодії.

Учні й учениці відзначають важливість власної мотивації в навчанні — і тепер, і до пандемії є учні й учениці, які пропускають (прогулюють) уроки, роблять домашнє абияк. Однак такі сигнали від учнівства варто трактувати і як те, що вчителю і батькам не вдається працювати з мотивацією учнівства в умовах війни. Це можна розуміти певною мірою і як перекладання відповідальності на учнів та учениць.

Неформальної та позашкільної освіти у громаді немає: гуртки, секції від початку повномасштабного вторгнення не відновлювали свою роботу. Тож діти мають обмежений вибір дозвілля: ігри на майданчику поблизу укриття, прогулянки недалеко від дому.

Стратегії відновлення і потреби громади у сфері освіти

Інформанти й інформантки різних категорій (представники та представниці місцевого самоврядування, вчителі та вчительки, батьки, учні й учениці) формулюють потреби в освіті по-різному. Усім переліченим групам важко сформулювати потреби з огляду на воєнні умови, невизначеність і в тактичному розумін-

ні («ніколи не знаєш, де прилетить», «неможливо зрозуміти, чи варто відновлювати зараз будівлі», «зараз і так все складно», «добре, що живі», «варто дбати про захист та безпеку» — цитати ключових інформантів та інформанток), і в стратегічному. Взагалі, всі групи опитаних (можливо, за винятком учнів та уче-

ниць) мають дуже обмежений горизонт планування. Це свідчить перш за все про те, що учасникам та учасницям процесів — жителям і жителькам прифронтових громад — бракує можливостей оцінювати і прогнозувати вплив збитків від поточних невирішених освітніх питань у майбутньому. Фактично, як і в багатьох інших прифронтових громадах, місцеві жителі й жительки почуваються полишеними наодинці з викликами, що постають внаслідок війни

Разом із тим управлінці й управлінки громади в першу чергу відзначають потребу підтримки освітньої інфраструктури громади — тобто, як і в інших прифронтових громадах, влада робить акцент на тому, що **«можна побачити і виміряти потрібний на відновлення ресурс»**. Це потреба консервації деяких будівель, закриття закладів, які вже зараз не використовуються, підтримка приміщень шкіл, садочків, які можуть бути потрібні в майбутньому. Громада, хоч ключові інформанти й інформантки і не озвучували цього прямо, потребує консультування й супроводу в питаннях оптимізації наявної мережі закладів освіти — зокрема, йшлося про те, що оптимізація буде супроводжуватися закриттям окремих закладів освіти та зменшенням кількості робочих місць для вчителів та вчительок, це вплине на бюджетування у сфері освіти в громаді й вимагатиме додаткових ресурсів для того, щоб розробити правильну й виважену стратегію реформування мережі. Також ключові інформанти й інформантки не впевнені, що цю оптимізацію актуально робити під час активної фази бойових дій.

В контексті ремонту приміщень ідеться переважно про встановлення вікон, опалення у школах, ремонт дахів. Також ідеться про меблі та обладнання для шкіл. Адміністрація шкіл та вчительство в контексті відновлення освіти згадують також підтримку будівель.

У зв'язку зі зменшенням фінансування (освітньої субвенції) жителі й жительки громади зіткнулися з обмеженням ресурсів на оплату корегувальних занять та закупівлю обладнання для дітей з ООП та факультативні заняття.

«На 30% субвенцію зменшено. Це відображається також у відсутності коштів, щоб належно оплатити корегуюче інклюзивне навчання, додаткової роботи вчителів... Всі факультативи ми змушені були прибрати, щоб в цих умовах вижити» (респондент, представник ОМС).

В громаді у зв'язку з переміщенням жителів та жительок виникла потреба в педагогічних кадрах: ідеться передовсім про вчителів та вчительок математики, фізики, інформатики, музики, малювання. Разом із тим не вистачає кадрів технічного персоналу, в тому числі й через брак ресурсів на оплату їхньої роботи.

«Катастрофічна ситуація з кадрами, які могли фізично щось зробити — покрасити, побілити, всіх забрали в військкомат, на війну. І у нас зараз опалювальний сезон, а опалювачів... хоч і говоримо про критичну інфраструктуру, але все одно у нас забирають» (респондент, представник ОМС).

Вчителі та вчительки, формулюючи потреби, виходять з усвідомлення, що наразі складно буде їх забезпечити. Передовсім вони кажуть про технічні засоби для навчання у дітей (хоча загалом педагоги й педагогині позитивно оцінюють організацію дистанційного навчання). Попри те, що діти отримували гаджети від донорів, громадських організацій, пристрої ламаються, тому ця проблема є постійною.

Батьки та учнівство, формулюючи потреби у сфері освіти, менше фокусуються на інфраструктурних, а більше на змістовних аспектах навчання. Зокрема, батьки звертають увагу на фізичне й ментальне здоров'я дітей: баланс між сидінням за комп'ютером, телефоном та можливістю займатися іншими позашкільними активностями. Батьки також вважають, що найбільша потреба — це соціальні зв'язки.

Альтернативним варіантом в нинішніх умовах є організація клубів за інтересами. Наприклад, зустрічі дітей у малих групах. Станом на тепер такі зустрічі не проводяться, навіть з ініціативи дітей.

Для учнівства дуже важливо перебувати в доброзичливому дружньому середовищі, мати можливість поставити запитання вчителям та вчителькам, спілкуватися одне з одним, **«просто забезпечити комфортною атмосферою для навчання»** (респондент, учень). Йдеться, ймовірно, про те, що у зв'язку з воєнними обставинами діти переважно, навіть маючи можливість навчатися дистанційно (в синхронному форматі), проводять більше часу за самостійним опрацюванням матеріалів.

Адміністрація, батьки та вчительство солідарні, що сьогодні діти потребують підтримки.

«Ми розуміли, що сьогодні навчати, підтримувати — це одне і те саме. Ми не думали про освітні втрати, нам важливо бачити дітей, підтримати їх» (респондент, учитель).

«Люди просто не знають, як з цим бути. В першу чергу я б звертала на це увагу, бо моральне здоров'я дуже важливе, і якщо військові, сім'ї військових — ця підтримка дуже важлива» (респондент, влада).

Шкільні психологи та психологині працюють з учительством та учнівством, в деяких школах організували можливість батькам звертатися до психологів та психологинь, регулярну роботу фахівців із психології (раз на тиждень) з учнівськими класами.

Серед батьків лунали досить песимістичні настрої: **«ми не відновимося»** (респонденти, батьки), якщо і далі триватимуть обстріли, не вдасться встановити соціальні зв'язки.

Представники та представниці влади кажуть, що гуманітарна сфера в цілому відіграватиме центральну роль у відновленні громади, освіта розглядається в комплексі з охороною здоров'я та соціальними послугами. Та якщо обстріли триватимуть і далі,

як і раніше, триватиме й відтік жителів та жительок із громади, а отже освіта не буде пріоритетною.

Працюють із потребами освіти головним чином представники та представниці місцевого самоврядування. Донори не погоджуються братися за відбудову закладів — за словами місцевої влади, це занадто ризиковано через високу ймовірність прильотів і часті обстріли. ОМС Білопільської громади змогли налагодити співпрацю з ОМС Вінниці, останні надають допомогу в ремонті приміщень закладів освіти. Також, як і в багатьох інших громадах, ОМС відзначають роботу UNICEF та ULEAD — зокрема, в питаннях підтримки вразливих сімей, допомоги із закупівлею техніки для навчання тощо.

Резюме

Громада станом на зараз має пріоритетну ціль вижити, з огляду на це потреби безпеки є пріоритетними і для батьків, і для вчительства. Саме тому батьки поки не готові відпускати дітей на навчання в сусідні населені пункти чи навіть до шкіл поруч. Директори й директорки закладів освіти та влада вважають наявність вцілілих та облаштованих закладів освіти головною передумовою повернення мешканців у громаду. Це як надія на нормальність, що можна буде повернутися до школи.

Донорів, громадських організацій, благодійних фондів, готових працювати та вкладати ресурс, у цій громаді небагато, завдання залучити кошти лежить на органах місцевого самоврядування. І батьки, і влада, і вчительство вважають, що місцеве самоврядування та вчителі і вчительки роблять все можливе в даних умовах для забезпечення доступу дітей до освіти. Разом із тим рівень стресу та тривоги не дозволяє бачити нові можливості. Складається враження, що у громади на даному етапі стратегія зберегти, що є. Однак ключові інформанти й інформантки добре усвідомлюють потребу підтримки ментального та морального здоров'я. Найдоступнішим їм видається ресурс шкільних психологів і психологинь та вчителів і вчительок, які можуть надати належну підтримку у громаді. Також представник місцевого самоврядування звертає увагу на особливу роль навчальних закладів у збереженні та відновленні психологічного, емоційного стану: **«Освіта буде відігравати тут центральну роль»**. Громади зараз потребують психологічної підтримки: **«Це проблема, мабуть, усіх громад, щоб на рівні держави якийсь відділ при міській раді був, який би займався психологічним кліматом людей, відновлен-**

ням» (респондент, представник ОМС).

Однак не всі психологи і психологині та соціальні педагоги й педагогині обізнані про те, як працювати під час війни, під час кризових загострень, вони потребують підготовки.

Потреби, які озвучували ключові інформанти й інформантки, можна представити таким чином:

- ♦ налагодження можливостей отримувати кошти з державного бюджету;
- ♦ підтримка будівель навчальних закладів;
- ♦ фінанси для належної оплати вчителям і вчителькам, оплати за інклюзивне навчання;
- ♦ гаджети для навчання та підручники;
- ♦ соціальне середовище — створення можливостей для спілкування між дітьми (безпечних просторів для тимчасового перебування, проведення спільного часу разом тощо);
- ♦ мобільні укриття для навчальних закладів;
- ♦ баланс екранного часу за гаджетами та можливість комунікації зі вчителями та вчительками й однокласниками та однокласницями офлайн.

У громаді немає розуміння, як можна вирішити проблеми доступу до освіти. Зокрема, облаштування укриттів не вирішить проблему з огляду на близькість до кордону та воєнний стан, навіть якщо забрати дітей малими групами — це порушуватиме правила 20-кілометрової зони й ніхто не може взяти на себе відповідальність за життя дітей. Батьки не дають згоду на довозення дітей до Сум чи іншого навчального закладу. **«Ми на сьогодні в стадії паузи. Бо життя та здоров'я — найважливіші цінності»**, — так висловлюються батьки про потреби й можливості відновлення освіти.

ОБЛАСТЬ: ЧЕРНІГІВСЬКА
ГРОМАДА: СЕМЕНІВСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2017
Географія	Новгород-Сіверський район Чернігівської області
Міські та селищні ради у складі громади	Семенівська міська рада та Архипівська, Галаганівська, Карповицька, Костобобрівська, Машівська, Миколаївська, Олександрівська, Погорільська, Старогутківська, Тимоновицька, Хотіївська, Чорнорізька, Янжулівська, Іванівська, Орликівська сільські ради Семенівського району. Загалом до складу громади входять одне місто, чотири селища та 66 сіл.
Адміністративний центр	місто Семенівка
Чисельність населення до 24.02.2022	15973
Кількість дітей на момент опитування	1130 (за оцінками ОМС)
Кількість учнів та учениць у 2023/2024 навчальному році	1390 (за оцінками ОМС)
Кількість ЗЗСО у громаді	12
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	4 (цифра згідно з останніми даними, до окремих закладів відсутній фізичний доступ)
Кількість ЗЗСО, які працюють	1—освіта в змішаному форматі, 9—у дистанційному форматі, 2 ЗЗСО припинили свою роботу

Громада і війна

Семенівська громада межує з територією Росії. На початку повномасштабного вторгнення російські війська окупували Семенівку та інші населені пункти вздовж дороги, яка веде до Чернігова. На початку квітня територію Чернігівської області було звільнено.

Серйозним фактором впливу на життя громади сьогодні є безпекове питання — територія громади систематично обстрілюється російськими ракетами, дронами та артилерією, крім того існують ризики входження ворожих ДРГ. Абсолютна більшість ключових інформантів та інформанток вказували на обмеження планів відновлення громади та освітнього процесу окремо саме через безпековий фактор.

Найбільш постраждалими на сьогодні є прикордонні села громади — через постійні обстріли і критичні руйнування окремі села залишилися безлюдними, а їхні жителі й жителями перемістилися здебільшого у віддаленіші від кордону населені пункти громади.

Значна кількість жителів та жительок покинула громаду, кількість дітей у ЗЗСО громади зменшується навіть тепер. Причиною такого зменшення є переведення учнів та учениць до закладів з очним форматом навчання (частіше за все це Чернігів).

«Ми починали цей навчальний рік, у нас було 1150 дітей, то на сьогодні у нас 1130. А минулий рік закінчували 1390» (респондентка, представниця ОМС).

За оцінкою представниці ОМС, відтік освітян та освітянок, які виїхали з громади, є вкрай незначним: із 250 вчителів та вчительок громади виїхало до десятка. Це радше пояснюється старшим віком освітян та освітянок, адже до виїзду схильні переважно представники молоді з маленькими дітьми (загальна тенденція серед громад).

Також нематеріальними втратами громади є погіршення ментального здоров'я населення.

Представниця відділу освіти Семенівської міської ради зауважила, що, працюючи над ліквідацією результатів руйнації, органи місцевого самоврядування мають чіткий порядок дій та визначений функціонал. Жителям та жителькам надається екстрена допомога, пошкоджені об'єкти швидко базово ремонтуються коштами матеріального резерву місцевого бюджету. Ключові інформанти й інформантки інших категорій також згадували про небайдужість та прогресивність молодого голови територіальної громади.

В освітньому секторі територіальної громади зруйновано окремі заклади освіти та безпосередньо приміщення відділу освіти територіальної громади (окрім приміщення та оргтехніки, відділ втратив документацію).

На бюджеті громади негативно позначилися втрати розвинутого сільськогосподарського сектору, наразі значні обсяги територій є замінованими. Також у зв'язку з руйнуванням від обстрілів місцевого торфобрикетного заводу влада громади змушена закуповувати дорожчі дрова для опалення об'єктів інфра-

структури (в тому числі й закладів освіти).

Значна кількість місцевих жителів та жительок втратила роботу, прикладом може бути одна з ключових інформанток (мати учня) — для того, щоб зібрати сина до школи в 2023 році, жінка збирала ягоди і продавала їх.

Контекстно доречним буде вказати, що у громаді було зруйновано базову станцію мобільного оператора «Київстар», внаслідок чого зв'язок тут нестабільний. Це також негативно впливає на освітній процес.

Освіта під час війни

Інфраструктура шкільної освіти громади сьогодні складається із **12 закладів** — з них три ЗЗСО в місті Семенівці, де вчать **816 учнів** та учениць. У семенівській школі №1 навчаються 250 дітей, у ліцеї №2 — 422 учня та учениці, в ЗЗСО №3 — 150 учнів та учениць. У сільській місцевості розташовані сім ЗЗСО та дві філії опорних закладів. Ці заклади значно меншкомплектніші, торік там навчався 431 учень та учениця.

На початку війни за рішенням відділу освіти ЗЗСО громади взяли паузу в освітньому процесі, а навчальний рік було подовжено. Навчання тоді відновилося в дистанційному форматі, тому громада екстрено вирішувала питання із забезпеченням учнів та учениць необхідними гаджетами для навчання.

Всі три міські школи не постраждали від обстрілів. Школи не мають власних укриттів, і лише ліцей №2 має укриття в закладі поруч. Стосовно будування укриттів наразі ОМС спількуються з трьома донорськими організаціями.

Значно більше постраждали ЗЗСО в сільській місцевості. Повністю зруйновано іванівський заклад, наразі ведуться переговори з потенційним донором щодо його відновлення. Заклад села Тимоновичі зруйнований частково, але до нього немає фізичного доступу через обстріли та близькість до кордону, вчителі та вчительки й учні та учениці (25 дітей) цього закладу переважно переміщені в Семенівку й навчаються дистанційно. Так само немає доступу до янжулівської філії, що, за попередніми даними, не зруйнована. Частково зруйновані заклади освіти в селах Костобоброве та Олександрівка (вікна, двері), частково їх відновлено силами місцевого самоврядування. ЗЗСО в Олександрівці припинив свою діяльність через відсутність учнів та учениць, так само закрито янжулівську філію. Решта сільських ЗЗСО цілі та працюють.

На початок 2023-2024 навчального року роботи освітньої галузі переформатували згідно із законодавчою нормою щодо організації процесу освіти в 20-кілометровій прикордонній зоні.

Відтак жадівський ЗЗСО — єдиний заклад громади, що має змогу працювати у змішаному форматі, оскільки розміщений на відстані 22 км від кордону та має власне укриття. До повномасштабного вторгнення місцева влада вважала ЗЗСО в невеличкому селі Жадово безперспективним, але наразі він прийняв значну кількість учнів та учениць із різних шкіл громади (значною мірою із прикордонних). Сьогодні в ньому навчається 101 учень та учениця, а проєктні потужності будівлі школи дозволяють навчати значно більшу кількість учнів та учениць. Тому відділ освіти територіальної

громади розглядав можливість довозення учнівства ЗЗСО Семенівки до жадівського закладу. Пропозицію висунули батьками, але наразі вона не актуальна через небезпеку обстрілів шкільного транспорту. В жадівському закладі, що працює в змішаному режимі, очне навчання відбувається позмінно, тиждень вчиться очно початкова ланка, тиждень — старша.

В решті закладів освітній процес ведеться дистанційно, за допомогою освітніх платформ, електронних журналів / підручників / щоденників, розкладів уроків, та виховних онлайн-заходів у синхронному та асинхронному форматах навчання, згідно зі вказівкам МОН (самостійно вибираючи формат, із максимумом в 30% у синхронному режимі). Обравши формату заняття, вчитель або вчителька повідомляє про це дітей у вайбер-групі.

Наприклад, погорільський ЗЗСО, розташований за 11 км від кордону, має 57 учнів та учениць, середня наповнюваність — 6-7 учнів у

класі. Заклад стане гімназією з травня 2024 року через відтік (переїзд) учнів та учениць. У школі навчаються діти із чотирьох сіл. Повноцінними з дев'яти паралелей закладу є лише вісім, а паралель 8 класу складається з чотирьох учнів та учениць на індивідуальній формі навчання. Троє учнів та учениць закладу наразі навчаються за кордоном (дистанційно в зумі, для однієї з них складено окремий навчальний план через паралельне навчання у школі за кордоном). **Заклад має невідремонтоване укриття на 300 осіб.**

Із семенівського закладу освіти протягом літа 2023 року вибуло 55 учнів та учениць (вони змінили місце проживання), наразі навчаються 422 учня та учениці. 16 учнів та учениць за літо прибули з інших шкіл.

Заклад не має власного укриття, використовує укриття сусіднього дитячого закладу, де проводяться батьківські збори, видача учням та ученицям підручників. Учні й учениці з-за кордону вчаться в асинхронному режимі.

Координаційну роль на місцевому рівні виконує відділ освіти Семенівської міської ради, проблем у координації не виявлено. Але освітяни та освітянки впевнені, що основна проблема сектору освіти їхньої громади — заборона змішаного формату навчання — має вирішуватися на вищому рівні. Ключові інформанти й інформантки згадали методичну / інформаційну допомогу від Чернігівського інституту післядипломної освіти, Програми дій та реагування територіальних громад на надзвичайні ситуації (CLEAR).

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

Освітяни й освітянки громади намагаються комбінувати різні підходи, щоби покращити доступ дітей до навчання. Наприклад, педагоги й педагогині організують освітні осередки, де учні й учениці малими групами і з дозволу батьків можуть зустрічатися з учителем чи вчителькою очно.

Так, учні й учениці випускних класів (дев'ятих та одинадцятих) семенівського ліцею №2 навчаються в міській бібліотеці чи інших закладах

з обов'язковою наявністю укриття. А 1-2 класи ліцею періодично навчаються в колишньому будинку творчості, що також має укриття.

«11 клас, він не може тільки зум, то вже ж нам дають бібліотеку, щось, де тільки можна, щось десь ми пробуємо займатися. Звісна річ, тільки за умови того, щоб батьки дозволили» (респондентка, вчителька).

Погорільський заклад як сільська школа є малокомплектнішим, тож вчителі та вчительки ЗЗСО активно зустрічаються з учнями та ученицями для проведення очних занять чи консультацій — вдома у вчителя чи вчительки або в дітей. Вчителька математики створила навчальний клас у себе вдома (з партами, дошкою) і проводить повноцінні 45-хвилинні офлайн-заняття, в домі є погріб, що слугує укриттям.

Вчителька молодших класів цього закладу приїжджає до сіл і зустрічається з учнями та ученицями в організованому батьками місці, адже будівлі шкіл є небезпечними через обстріли. Створення таких імпровізованих навчальних зон є поширеною для закладу практикою.

 «Раз у тиждень ми їздили туди. Вчитель англійської мови, вчитель математики, вчитель української мови. На велосипеді чи скидувалися на бензин. Батьки вже там нам організовували якийсь будинок. І по черзі класи приходили» (респондентка, директорка закладу).

Ключова інформантка ОМС вказувала на подібні практики і в інших школах громади. Очне навчання в подібних осередках, за оцінками як освітянства, так і учнівства, знижує освітні втрати. Учень погорільської школи сам проживає в селі Тополівці, але приїжджає велосипедом у сусіднє село до вчителів та вчительок на уроки, долаючи 4–6 км. Домовленості про місце й час зустрічей відбуваються у вайбер-групах.

 «Мені більше подобається ходити додому, тому що я розумію краще тему, набагато. І в мене покращилися оцінки в цьому році, коли менше онлайн» (респондент, учень погорільського ЗЗСО).

Забезпечення учнівства гаджетами для навчання особливо актуально для сімей у складних життєвих обставинах (СЖО), багатодітних та внутрішньо переміщених. Управління освіти вивчає потребу і забезпечує учнів та учениць хромбуками. Проблема забезпечення учнівства гаджетами у громаді ще актуальна, особливо для шкіл, де велика кількість батьків є представниками вразливих груп, як-от у семенівському ЗЗСО №1 та погорільському ЗЗСО. Також у семенівському ліцеї №2 до 40 учнів та учениць змушені навчатися з телефона, що досить незручно. Натомість учень цього ліцею зауважив, що лише мобільні пристрої можливо підключити до мобільного інтернету, який переважає в громаді. Батьки й адміністрація окремих ЗЗСО організували закупівлю підсилювачів мобільного зв'язку, що значно покращило інтернет-зв'язок у селах громади.

Серед практик, покликаних зменшити освітні втрати, ключові інформанти й інформантки обох закладів вказували такі:

- ♦ вчителі та вчительки в періоди відключень електроенергії та інтернет-зв'язку проводять по 5-6 25-хвилинних уроків поспіль, аби встигнути викласти матеріал за наявні години, або переходять на асинхронний режим викладання;
- ♦ вчителі та вчительки консультують учнів та учениць телефоном;
- ♦ педагоги й педагогині активно контактують із батьками (опитування, зуми) щодо вирішення поточних питань чи організації освітніх осередків;
- ♦ вчителі та вчительки записують відеоуроки, готують значну кількість презентацій, закріплюють на платформі рекомендації та поси-

лення при асинхронному режимі навчання;

- ♦ щоб бути присутніми на онлайн-уроках при відключеннях електроенергії, учні й учениці відвідують одне одного;
- ♦ вчителі та вчительки акцентують увагу на важливих аспектах теми уроку;
- ♦ для синхронного формату занять пріоритетними є складніші предмети.

Додатковими практиками погорільського закладу є адаптація навчального плану згідно з результатами регулярного тематичного оцінювання учнів та учениць (що дозволяє оцінити рівень освітніх втрат) з урахуванням навчальних можливостей кожного класу та кожного учня й кожної учениці. Також у період блекаутів при неможливості для дітей вийти на онлайн-навчання, батьки відвозили вчителю виконані завдання (інколи з інших сіл) і забирали нові.

За оцінками опитаних батьків, вказані вище практики є ефективними, обидві ключові інформантки підтвердили, що їхні діти встигли за навчальною програмою. Також опитані освітяни й освітянки вказували на високі бали НМТ учнівства досліджених закладів.

Беручи до уваги безпекову ситуацію, у випадку відсутності учня чи учениці на заняттях протягом дня класні керівники погорільського ЗЗСО в кінці навчального дня зобов'язані проінформувати про це адміністрацію закладу.

Найбільшою перешкодою якісній освіті у громаді ключові інформанти й інформантки вважають принципову заборону на очне навчання в 20-кілометровій прикордонній зоні. Тому представниця ОМС вказувала на потребу лобювати скасування цієї заборони зі встановленням нових доречних для прикордонних громади норм. З урахуванням цієї стратегії (можливо, довгострокової), громада вже зараз визначає перелік пріоритетних напрямків оптимізації сфери освіти:

- ♦ відновлення іванівського ЗЗСО, віддаленого від кордону;
- ♦ ремонт і сучасне оснащення жадівського ЗЗСО;
- ♦ будівництво укриттів для семенівських ЗЗСО №1 і 2 (з можливістю використання цих укриттів також місцевим населенням).

Ці заходи дозволили би перерозподілити учнівство й організувати змішану форму навчання у вказаних закладах. Представниця ОМС вказувала на необхідність дотримання секретності при організації довозення учнів та учениць до закладів.

«Тому що якщо ми розуміємо, що навряд чи відновимося у прикордонні, але місто має право, і ми б вимагали, аби було укриття, ми б відстоювали право надати нам шанс на змішаний режим. І ще одне: щоб це укриття працювало для місцевого населення» (респондентка, представниця ОМС).

Директорка погорільського закладу звернула увагу, що проектна потужність її школи — 320 учнів та учениць і ЗЗСО міг би приймати учнівство з інших шкіл, якщо відремонтувати заглиблене укриття закладу. Інформанти й інформантки ж більшості глибинних інтерв'ю вважають, що дистанційний режим скасувати неможливо.

«Від дистанційного навчання у 20-кілометровій зоні ми нікуди не подінемся, хочемо ми, не хочемо» (респондентка, вчителька семенівського ліцею №2).

Окремі ключові інформанти й інформантки зауважували, що обстріл сіл ведеться щоденно, і це є фактором небезпеки навчання в сільських закладах освіти навіть при наявності там укриттів.

Представниця ОМС звернула увагу, що через дистанційний формат навчання громада недоотримує велику кількість коштів, призначених для підтримки шкіл, що мають очний чи змішаний формати навчання. Директорка погорільського ЗЗСО додала, що на обсяги субвенції для окремих закладів прямо пропорційно впливає кількість учнів та учениць у закладі.

«Ми втрачаємо дуже багато речей, які пропонує держава, на кшталт цільових субвенцій чи якихось матеріальних цінностей, бо вони надаються тільки для закладів, які навчаються або очно, або змішано. Але ж ми тут є, на кордоні, діти тут є, педагоги є» (респондентка, представниця ОМС).

Ключові інформанти й інформантки цієї громади, як і деякі освітяни й освітянки в інших досліджуваних громадах, зазначали, що досвід періоду пандемії COVID-19 допоміг їм адаптуватися до дистанційного режиму навчання під час повномасштабного вторгнення, наразі вчителі та вчительки ефективніше використовують час синхронного заняття, акцентуючи ключові аспекти теми заняття.

Тема негативних аспектів дистанційного навчання близька всім без винятку ключовим інформантам та інформанткам. Окрім зламу звичного процесу освіти, втрат у соціалізації та подекуди у знаннях учнівства, згадувалося, що тривала робота за гаджетами є випробуванням і для учнів з ученицями, і для вчителів з учительками; окремим викликом для вчительства є завдання викласти матеріал за 25 хвилин заняття, а для батьків — невпевненість, що діти вдома спускаються в укриття під час тривоги.

На думку більшості ключових інформантів та інформанток, освіта може бути фактором ревіталізації та розвитку громади. Відсутність уваги до відновлення сфери освіти призведе до зниження рівня соціалізації та знань учнівства й подальшого відтоку жителів та жительок із громади.

Окремою пропозицією освітян та освітянок для відновлення сфери освіти під час війни є розвиток освітніх індивідуальних офлайн-консультацій як дієвих та затребуваних заходів. У семенівській громаді функціонують два позашкільних заклади (дитячо-юнацька спортивна школа і центр творчості дітей та юнацтва), які є додатковим потенціалом для територіальної громади при інфраструктурному переформатуванні. Ключова інформантка ОМС оцінила бюджет, необхідний для відновлення ЗЗСО в

мільйони гривень. Однак вона ж зауважила, що донори не мають бажання спрямовувати кошти в 20-кілометрову прикордонну зону. При цьому громада має досвід співпраці (тренінги, організація дитячих локацій, натуральна допомога) з UNICEF, CLEAR та ПРООН. Міські ЗЗСО в Семенівці потребують побудови власних укриттів (кожен із трьох проєктів оцінений представницею ОМС у **35 мільйонів гривень**).

Також у громаді існує проблема старіння освітніх кадрів, актуальна і для інших громад, у яких відбувся значний відтік. Представниця ОМС звернула увагу й на відсутність чоловічих робочих кадрів, що стає проблемою в громаді, в тому числі і для технічного обслуговування будівель ЗЗСО.

Ключові інформанти вказали і на потребу в паперових підручниках для 5 класів, їх заклади громади отримали лише з трьох предметів.

Також потребою громади представниця ОМС вважає брак знань батьків та учнівства з мінної безпеки та ментального здоров'я.

Додаткові потреби окремих закладів освіти, озвучені під час дослідження:

- ♦ для семенівського ліцею №2 — переведення системи опалення закладу з торфу на тверде паливо, встановлення протипожежної системи та системи оповіщення про надзвичайну ситуацію, туалетні кабінки для дітей з

особливими освітніми потребами;

- ♦ для жадівського ЗЗСО — оновлення навчального обладнання і ремонт приміщення площею 3000 кв. метрів.

«Навіть покласти там лінолеум, там підлога на коридорах страшна, щоб покласти навіть лінолеум, там треба тисячі і тисячі. І у громади немає таких коштів, щоб туди зараз спрямувати» (респондентка, представниця ОМС);

- ♦ погорільський ЗЗСО потребує забезпечення паливом для опалення, кошти для оплати мобільного інтернету в окремих сім'ях (поодиноких).

Побажаннями батьків та учнівства (крім будівництва укриттів для запуску змішаної форми навчання) були: більша увага та контроль учнівства від учительства, більша кількість гуртків та зустрічей, більше інформації / презентацій на онлайн-уроках.

Резюме

Через серйозні безпекові ризики, пов'язані з воєнними діями в Україні, місцеве агровиробництво наразі призупинило свою діяльність (через мінну небезпеку), як і частина місцевого бізнесу, громада має дефіцит бюджету, а велика кількість жителів та жительок виїхали або втратили роботу. Суттєвою зміною в житті громади стала руйнація прикордонних сіл та їхнє знелюднення, а також перерозподіл прикордонного населення по віддаленіших частинах громади.

Більшість освітніх закладів у громаді (за винятком прикордонних) не постраждали від обстрілів, але всі вони, за винятком жадівського ЗЗСО, змушені працювати в дистанційному режимі через заборону на проведення очного освітнього процесу у 20-кілометровій прикордонній зоні. Більшість ключових інформантів та інформанток визнають необхідність такого формату, але окремі висловлювалися щодо потреби в оптимізації інфраструктури сфери освіти (побудова укриттів, перерозподіл учнів та учениць між закладами), що при зміні законодавства щодо 20-кілометрової зони дозволило б відновити навчання в змішаному форматі і чого бажали б усі залучені до дослідження категорії інформантів та інформанток. Представниця ОМС вказала, що місцева влада намагатиметься лобювати скасування заборони, запропонувавши переформатовану (скорочену, але підсилену) схему освітньої інфраструктури громади.

Поки переважна більшість закладів працює в дистанційному форматі, представники та представниці закладів освіти (подекуди в тісній кооперації з батьками) успішно організували освітні осередки, що є яскравим при-

кладом лідерства освітян та освітянок. Таким чином вчителі і вчительки та діти зустрічаються очно для навчання — зустрічі в громадських місцях з укриттями, вдома в учнівства / вчительства або у зручних домах у селах.

Взаємодія батьків, учительства, а часто й адміністрації шкіл, за словами ключових інформантів та інформанток, відбувається активно (опитування батьків, зум-наради, спілкування у вайбер-чатах, обмін завданнями під час блекаутів). Тематикою спілкування є: формати навчання, організація освітніх осередків, успішність учнів та учениць, купівля підсилювачів (вказано представницею ОМС). Крім поточних ремонтів закладів, потребами сфери освіти залишається достатня кількість гаджетів для навчання дітей та підсилювачі мобільного зв'язку, останнє особливо актуально в контексті втрати вишки оператора «Київстар» у громаді.

Освіта є одним із пріоритетних напрямків відновлення для громади, але з огляду на дефіцит коштів можливості органів самоврядування в цій сфері обмежені. Додатковими негативними факторами у фінансуванні відновлення освітньої інфраструктури є умова надання державної субвенції лише закладам змішаного чи очного формату навчання (у громаді лише один такий заклад) та загальне небажання більшості донорів працювати в прикордонній зоні.

ОБЛАСТЬ: ЧЕРНІГІВСЬКА
ГРОМАДА: РІПКИНСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2020
Географія	Чернігівський район Чернігівської області
Міські та селищні ради у складі громади	Ріпкинська, Замглайська та Радульська селищні ради, а також Великовіська, Вербицька, Вишнівська, Голубицька, Грабівська, Гучинська, Даницька, Задеріївська, Красківська, Ловинська, Малолиственська, Новоукраїнська, Петрушівська, Пушкарівська та Сиберизька сільські ради Ріпкинського району з адміністративним центром у селищі Ріпки
Адміністративний центр	селище Ріпки
Чисельність населення до 24.02.2022	14578
Кількість ЗЗСО у громаді	5 закладів
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	0
Кількість ЗЗСО, які працюють	3 заклади — очна форма навчання; 1 — дистанційна; 1 — змішана

Громада і війна

З початку повномасштабного вторгнення бойові дії охопили значну частину Ріпкинської громади. Дорога від білоруського Гомеля до Ріпок та Чернігова стала одним з основних шляхів, які використовували російські війська для просування в напрямку Чернігова, битва за який тривала з 24 лютого по 2 квітня 2022 року. Ріпкинська громада межує з Республікою Білорусь, а до кордону з Російською Федерацією всього 40 кілометрів. З огляду на це Ріпкинська громада часто зазнає артилерійських обстрілів.

За даними місцевої влади, частка людей, які виїхали з громади через повномасштабне вторгнення, становить не більше 3% (відтік населення працездатного віку є проблемою для громади незалежно від бойових дій). Незважаючи на перебування за межами громади, 49 учнів та учениць із 1100 здобувають освіту дистанційно в закладах освіти в Ріпкинській громаді. Кількість зареєстрованих ВПО у громаді — близько 145. Основна економічна діяльність Ріпкинської громади — це сільське та лісове господарство. На даний момент ці види діяльності частково обмежені через великі площі замінування. Також на території громади розташований завод «Планета-Інкс».

До соціально-економічних викликів громади

належать брак робочих місць, виїзд працездатного населення до інших громад та міст. Серед інших спричинених війною викликів, що постали перед громадою, — зруйновані дороги, мінування значних територій, відсутність укриттів та бомбосховищ у закладах освіти, високий рівень небезпеки через близькість до білоруського кордону.

За оцінками місцевої влади, руйнування інфраструктури та завдані громаді збитки можна оцінити як незначні. Натомість варто говорити про значні нематеріальні збитки, такі як погіршення фізичного та ментального здоров'я населення тощо.

За оцінками місцевої влади, руйнування закладів шкільної інфраструктури внаслідок воєнних дій є незначними.

Окрім закладів освіти, у громаді також є альтернативні простори, які учнівство та молодь мають змогу відвідувати. До них належать: молодіжний центр, який організовує активності для дітей старшого віку; невдовзі запрацює освітній хаб проєктів, спрямованих на учнівство різних вікових категорій.

Оскільки шкільна інфраструктура не зазнала значних пошкоджень, пріоритетним у галузі освіти місцева влада називає її покращення і вдосконалення. Водночас ОМС не розглядають освіту як основний фактор розвитку чи громадоутворення.

«Я не можу говорити про те, що якщо ми, наприклад, припинимо вкладати в освіту і не будемо розвивати її, то люди звідси поїдуть. Я в цьому глибоко сумніваюсь. Вони залишаться. Але залишатися на тому місці, на якому ми є, — це неправильно» (респондент, представник місцевої влади).

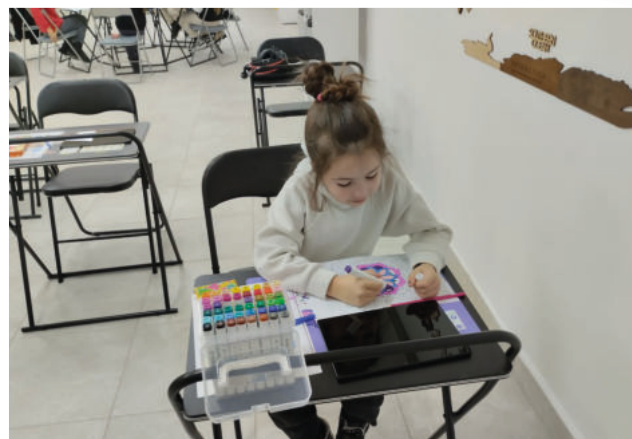
Освіта під час війни

Під час періоду окупації, який тривав із кінця лютого до початку квітня, очне навчання було призупинено. Так само неможливо було проводити дистанційне навчання через відсутність електропостачання та доступу до інтернету. Після звільнення громади у квітні навчання було відновлено в дистанційному режимі.

З вересня 2023 року навчання у школах відбувається в різних форматах: у ріпкинському ліцеї — очно, в ріпкинському ліцеї імені Софії Русової — очно, у вербицькому ліцеї — очно, в радульському ліцеї — дистанційно (причина: близькість до білоруського кордону), у замглайському ліцеї — змішана форма навчання (причина: відділеність укриття від школи).

Дистанційне навчання у 2022 році та в деяких школах у 2023 році організовано за допомогою платформ Zoom, Viber, Google Classroom. За оцінкою батьків, навчання проходить добре та результативно. Однак цей формат супроводжується рядом викликів, які перешкоджають доступу учнів та учениць до здобуття знань.

На думку місцевої влади, дистанційне навчання є дієвим інструментом освіти в незвичайних та небезпечних умовах, як-от пандемія чи війна. Загалом у громаді в очному режимі працюють три шкільні заклади освіти. Ріпкинський ліцеї є одним із найбільших закладів у Ріпкинській громаді. Окрім місцевих учнів та учениць, заклад відвідують діти з 21 населеного пункту. Шкільний автобус організовує трансфер учнівства. За словами представника ріпкинського

ліцею, один із напрямків їхньої роботи — залучення дітей саме до їхнього закладу.

«Діти — це життя кожного педагога, це його зарплата, і намагаємося зробити все можливе, щоб діти йшли навчатися до нас» (респондент, представник закладу).

За час повномасштабного вторгнення, зокрема за час окупації, заклад не зазнав руйнувань. На даний момент його керівництво та місцева влада визначають облаштування комфортного та безпечного укриття в ріпкинському ліцеї як пріоритетне завдання. Саме в цьому закладі наявне укриття потребує належного облаштування. В укритті ведуться ремонтні роботи, що дозволяє учням та ученицям перебувати там під час повітряної тривоги, але наразі там неможливо проводити заняття. Тому матеріал, пояснення якого збіглося в часі з повітряною тривоною, учні й учениці опрацьовують самостійно.

Станом на початок нового навчального року в закладі є генератори, які можуть підтримувати електропостачання та опалення під час блекаутів.

У кінці 2022 року навчання тут відбувалося дистанційно. Вчителі та вчительки мали змогу використовувати шкільну техніку або безпосередньо в закладі, або вдома. Однак найбільшими перешкодами в дистанційному навчанні були перебої з електропостачанням та відсутність доступу до інтернет-зв'язку. Здебільшого учні й учениці користувалися мобільним інтернет-зв'язком, що для батьків становить додаткові фінансові витрати.

З початку нового навчального року навчання в закладі відбувається лише очно. Учні й учениці, які перебувають поза межами громади або не бажають здобувати освіту очно, перевелися до інших закладів або перейшли на сімейну форму навчання.

На думку дирекції школи, організація саме очного навчання є перемогою в забезпеченні доступу дітей до навчання.

«Добре, що сьогодні є очне навчання і ми маємо змогу спілкуватися у закладі, але для нас проблема — це те, що лунають тривоги і доводиться бігти в той самий підвал» (респондент, представник дирекції школи).

Окрім навчальної діяльності, заклад забезпечує доступ до психолога чи психологині. Так, практичні психологи та психологині й соціальні педагоги й педагогині працюють передусім з учнівством (над відновлювальними практиками, подоланням стресових ситуацій), а також із батьками та вчителями й учительками, коли ті

звертаються по допомогу. Дирекція школи визнає, що однією з проблем є освітні втрати.

«Прогалини в знаннях діти мають. Звичайно, є теми, які важливі для засвоєння, і діти їх на уроках засвоювали самостійно, коли були оці блекауті. То, звичайно, тут залишилося теж над чим ще треба працювати. Якість знань по класах

дещо впала. Дещо впала в порівнянні з минулими роками. У нас просто заклад такий, доволі різномірний, діти навчаються від слабкого до більш сильного. Якщо в нас до війни відсоток знань становив 35%¹⁵, то на сьогодні, на кінець навчального року, це були 29%. Хочу сказати, що діти, як складали НМТ, то по нашому закладу всі поздавали» (респондент, представник школи).

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

До викликів освітнього процесу в громаді належать перебої з електропостачанням, тимчасова відсутність інтернет-зв'язку (у прикордонних селах відсутнє повне покриття інтернет-зв'язку), відсутність надрукованих підручників для 5 та 6 класів за програмою Нової української школи, відсутність гаджетів у деяких учнів та учениць. **Ті учні й учениці, які мають гаджети для навчання, здебільшого використовують телефони (що технічно незручно для якісної дистанційної освіти).** Через ці перешкоди повноцінне проведення онлайн-занять почасти унеможливується, тому вчителі та вчительки надсилають матеріали на самостійне опрацювання. Найбільш вразливими в контексті дистанційного нав-

чання є учні й учениці молодшої школи, зокрема перших та других класів, оскільки вони не мають навичок і спроможності до самостійної підготовки. Тож це вимагає додаткового залучення батьків.

¹⁵ Дані, наведені ключовим інформантом дослідження. — результати внутрішнього моніторингу знань учнів та учениць

«В нашій школі з дистанційним навчанням було все добре, коли були інтернет і світло. У нас був другий клас, але діти навчилися самі з телефонами, поки батьки були на роботі, виходити в той самий зум, працювати. Це було тяжкувато, тому що потім ти приходиш з роботи і треба з усім (дитині) допомогти. Дуже багато роботи було після дистанційного навчання» (респондентка, мама учня).

До того ж про важливість участі батьків у навчанні дітей кажуть і освітяни та освітянки.

«Вчителі завжди наголошують, що школа добре навчає дітей, але якщо батьки не будуть доопрацьовувати з дитиною, то вчитель не може всього сам дати. Вони розказують матеріал, вони все дають, але все ж таки батьки повинні займатися теж з дітьми» (респондентка, мама учня).

Щоби подолати спричинені дистанційним навчанням освітні втрати, вчителі та вчительки проводять особисті і групові консультації з учнівством, у тому числі вдома в учителя чи вчительки або в когось з учнів чи учениць; коли відсутнє електропостачання, учнівство об'єд-

нується та збирається вдома в тих дітей, у яких є генератор, щоб мати змогу відвідувати дистанційні уроки.

Окрім освітніх втрат, виклик, із яким зіткнулися всі заклади освіти громади, що працюють в очному форматі, — страх дітей спускатися в укриття.

«Я бачу, що деякі діти хоч і відновили очне навчання, але для них було надзвичайно складно повернутися до школи через те, що вони бояться спускатися в підвал. Такий страх у дітей. І помічалося по спілкуванню з класними керівниками, що у дітей, мабуть, з'являються деякі прояви клаустрофобії в такій ситуації. Вони себе некомфортно почувають і дуже бояться йти до закладу освіти, тому що вони знають, що це небезпека і це далеко від їхнього дому» (респондент, представник місцевої влади).

Освітяни й освітянки громади беруть участь у різних проєктах. Наприклад, торік завдяки участі в конкурсі від «Співдії» ріпкинський ліцей отримав 30 ноутбуків для учнів та учениць. Також вчителі та вчительки брали участь у проєкті «Вивчай та розрізняй», спрямованому на покращення навичок інформаційної грамотності. Участь у проєкті «Мирна школа» від Інституту миру та порозуміння дала можливість здобути нові знання й навички, а заклад отримав нові меблі та відремонтований клас. Раніше школа також була долучена до пілотного проєкту НУШ. Представник закладу так коментує проактивну позицію:

«Знаєте, ми дуже багато робимо. Намагаємося самі подаватися в різні проєкти. Пишемо, подаємо заявки,

і якщо нам везе, проходить ця заявка... Тож ми просто не сидимо, а ми рухаємося в цьому напрямку» (респондент, представник школи).

За словами освітян та освітянок, із повномасштабним вторгненням навантаженість на них лише зростає. Як і загалом школи громади, так і ріпкинський ліцей не потребують додаткових учителів та вчительок та не мають відкритих вакансій. Варто зазначити, що здебільшого освітяни й освітянки, які зараз працюють у школах, середнього або старшого віку.

І батьки, й учнівство досить високо оцінюють діяльність закладу та рівень знань, які він надає. Учні й учениці зазначають, що їм цікаво відвідувати школу, а вчителям і вчителькам вдається цікаво й дохідливо пояснювати матеріал. До того ж батьки також зазначають, що задоволені взаємодією вчительства та учнівства.

Загалом, потреби закладів освіти можна поділити на **матеріальні** та **нематеріальні**.

З огляду на те, що будівлі освітніх закладів не постраждали від воєнних дій, матеріальні потреби належать до сфери забезпечення стабільної роботи закладів. Це, зокрема, облаштування укриттів; забезпечення трансферу учнів та учениць за допомогою додаткових шкільних автобусів; облаштування або ремонт шкільної інфраструктури (наприклад, харчоблоку, кабінету захисту вітчизни, спортивного майданчика тощо); забезпечення закладів доступом до електропостачання та опалення; забезпечення учнів та учениць гаджетами та стабільним інтернет-зв'язком (тих, хто на дистанційній формі навчання); забезпечення учнів та учениць п'ятих та шостих класів надрукованими підручниками для навчання за програмою НУШ.

Попри те, що громада має незначні матеріальні втрати, нематеріальні втрати є досить суттєвими. Через близькість до білоруського кордону та масовані обстріли мешканці громади не почувуються в безпеці, до того ж досвід перебування в окупації також позначився на ментальному й фізичному здоров'ї.

У контексті нематеріальних потреб закладів освіти варто виокремити подолання освітніх втрат, спричинених дистанційним навчанням; широку інформаційну кампанію щодо небезпеки відвідування нерозмінованих територій (за інформацією від місцевої влади, у громаді значна частина території замінована); створення позашкільних просторів для учнів та учениць різних вікових категорій, щоб організувати їхнє дозвілля та спілкування.

Громада має великий досвід співпраці з донорами, громадським та волонтерськими організаціями. Школи громади отримали техніку для учнів та учениць від «Співдії» та UNICEF; матеріально-технічну допомогу для укриттів від «Восток-SOS», генератори від ПРООН.

Резюме

Особливістю Ріпкинської громади є її близькість до білоруського кордону, що створює умови підвищеної небезпеки та частих обстрілів. Громада перебувала в окупації з кінця лютого по квітень 2022 року. За цей період вона не зазнала посутніх інфраструктурних збитків, однак значні її території було заміновано. За час повномасштабного вторгнення структура населення істотно не змінилася — так, **виїхали з громади до 3% населення, натомість було зареєстровано близько 130 внутрішньо переміщених осіб.**

Шкільна інфраструктура не зазнала руйнувань. Станом на вересень 2023 року в громаді працює **5 закладів шкільної освіти**: 3 — очно, 1 — дистанційно (через близькість до кордону з Білоруссю), 1 — у змішаному режимі (через неможливість забезпечити його укриттям).

У забезпеченні рівного доступу до освіти можна виокремити декілька вразливих груп дітей: 1) учні й учениці, які перебувають у віддалених селах громади і можуть навчатися лише дистанційно (окрім браку шкільних автобусів у громаді, є школа, яка за 1 км від кордону з Білоруссю: трансфер до іншої школи дуже небезпечний, оскільки може початися повітряна тривога й учні та учениці не матимуть змоги перейти в укриття) — почасти саме ці діти мають проблеми з інтернет-зв'язком, електропостачанням, а також інколи із забезпеченням гаджетами; 2) учні й учениці молодшої школи,

особливо перших та других класів, які навчаються за дистанційним або змішаним форматом, оскільки навички письма та читання майже завжди важко якісно здобути саме дистанційно; 3) учні та учениці п'ятих та шостих класів шкіл, оскільки вони не забезпечені надрукованими підручниками за програмою НУШ.

Загалом, головними перемогами громади у сфері освіти можна назвати повернення до очного навчання, а також високі результати учнів та учениць шкіл (троє з учнівства громади склали НМТ на максимальний бал).

Співпраця з багатьма організаціями, такими як ЮНІСЕФ, «Співдія», ПРООН, «Восток-SOS», ГС «ОСВІТОРІЯ» тощо, свідчить, що освітяни й освітянки займають проактивну позицію у вирішенні викликів та проблем освіти, сприяючи її вдосконаленню.

До першочергових потреб в освіті громади належать матеріальні потреби, такі як облаштування укріттів, забезпечення довозення учнів та учениць, покращення матеріально-технічної бази шкіл, забезпечення учнів та учениць умовами для успішного дистанційного навчання. А також нематеріальні — подолання освітніх втрат, широка інформаційна кампанія щодо небезпеки замінованих територій, створення позашкільних просторів для учнів та учениць різних вікових категорій.

Загалом, в умовах підвищеної небезпеки та масованих обстрілів Ріпкинська громада, зокрема освітяни й освітянки, демонструє проактивну позицію в подоланні викликів сьогодення. Громада належить до тих, де будівлі шкіл не постраждали, натомість у сфері освіти вона зіткнулася з викликами нерівного доступу учнівства до освіти, подоланням освітніх втрат та спрямовує свої сили на забезпечення сталої діяльності закладів освіти.

ОБЛАСТЬ: ЧЕРНІГІВСЬКА
ГРОМАДА: НОВГОРОД-СІВЕРСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2018
Географія	Новгород-Сіверський район Чернігівської області
Міські та селищні ради у складі громади	Горбівська сільська рада та Новгород-Сіверська міська рада Новгород-Сіверського району Чернігівської області. До складу громади входять 1 місто, 1 селище та 83 села
Адміністративний центр	місто Новгород-Сіверський
Чисельність населення до 24.02.2022	24668
Кількість дітей на момент опитування	1761 (за оцінками ОМС)
Кількість учнів та учениць у 2023/2024 навчальному році	1781 (за оцінками ОМС)
Кількість ЗЗСО у громаді	13
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	4
Кількість ЗЗСО, які працюють	13 — в 7 дистанційний формат освіти, в 5 змішаний формат, в 1 очний формат освіти

Громада і війна

Новгород-Сіверська громада межує з територією Росії. На початку повномасштабного вторгнення російські війська окупували Новгород-Сіверський та інші населені пункти вздовж дороги, яка веде до Чернігова. На початку квітня 2022 року територія Чернігівської області була звільнена. Втім територія громади досі зазнає систематичних обстрілів російськими ракетами, дронами, артилерією, також є ризику входу ворожих ДРГ.

Загальна ситуація тут подібна до ситуації в Семенівській громаді через близькість до кордону. Так само основними змінами тут внаслідок повномасштабного вторгнення можна вважати зменшення фінансових можливостей громади, зокрема й через зупинку роботи аграрного сектору та сектору тваринництва (втрати потужностей виробництв та поголів'я худоби, заміновані території), також спостерігається зменшення кількості робочих місць та значна міграція населення працездатного віку, особливо матерів із дітьми. Кількість дітей у громаді й далі зменшується, за кілька місяців 2023-2024 навчального року ЗЗСО територіальної громади **втратили 20 дітей**, за минулий рік — близько **100 дітей**.

Як і в Семенівській громаді, в першу чергу тут потерпають прикордонні села: через щоденні обстріли вони порожніють, а жителі й житель-

ки переміщуються вглиб громади. ВПО в територіальній громаді близько 2 тисяч, внутрішньо переміщених дітей — 158 осіб.

Голова та місцеві депутати й депутатки залишаються в громаді, виконуючи свої функції. За словами представниці місцевої влади, пріоритетом для органів самоврядування наразі є збереження життєздатності громади — підтримка роботи підприємств, об'єктів інфраструктури, забезпечення функціонування освітньої та медичної сфер, допомога військовим. Так, учителька сільського орлівського НВК взагалі не бачить суттєвого відновлення громади.

Навчання переведено на дистанційну чи змішану форму, працювати очно в громаді має можливість лише один ЗЗСО.

«Тепер ми маємо невизначеність ситуації, і ми бачимо, що з освітою все треба будувати на абсолютно інших підходах» (респондентка, представниця ОМС).

З огляду на скорочення державних субвенцій, сфера освіти більше узалежнилася від утримання органами місцевого самоврядування.

За оцінками представниці ОМС, половина освітнього бюджету громади (50 млн гривень) витрачається наразі на заробітну плату вчителям та вчителькам. Інформанти й інформантки з-поміж учительства вказували на затримки у виплатах заробітної плати.

Нематеріальними втратами громади є зниження економічного рівня життя, а також втрати у психічному та фізичному здоров'ї населення. Окремо ключові інформанти й інформантки вказували на освітні втрати учнівства. Чинники освітніх втрат — стрес та психічний стан дітей, напружена робота вчителів та вчительок

через обстріли, скасування у 2022 році державної підсумкової атестації, дистанційний формат навчання та олімпіад / конкурсів.

Громада поступово втрачає широкопasmовий провідний інтернет, оскільки провайдери фізично не можуть дістатися до обладнання. Вчителі та вчительки в закладах освіти й діти вдома користуються переважно мобільним інтернетом. Слабкий мобільний інтернет у селах впливає на якість освітнього процесу.

Критичний стан доріг у громаді ускладнює трансфер дітей до шкіл.

Освіта під час війни

Освітня інфраструктура громади складається із 13 закладів загальної середньої освіти. Внаслідок артилерійських обстрілів була повністю зруйнована новгород-сіверська школа №2 та був серйозно пошкоджений новгород-сіверський державний ліцей імені Ушинського (дах, тріщини в будівлі, вікна) — ці заклади планують відновити коштом державних програм. Зараз новгород-сіверський державний ліцей імені Ушинського навчає своїх 213 учнів та учениць у змішаному форматі у відремонтованих гуртожитках. Також були пошкоджені печенюгівський НВК (вже відремонтовано) та грем'яцький заклад (пошкоджено спортзал, вікна та двері).

На початку повномасштабного вторгнення два тижні були оголошені канікулярними, а після виходу на навчання матеріал наздоганяли методом ущільнення. У 2022-2023 навчальному році навчання у громаді велося дистанційно. У 2023-2024 навчальному році формат освітнього процесу в закладах громади залежить від наявності укриттів (є в 7 ЗСГО) та віддаленості від кордону.

Так, в очному режимі працює лише один ЗСГО громади — дiгтярiвський НВК — заклад розташований поза 40-кілометровою прикордонною зоною та має власне укриття. Тут організували довозення учнів та учениць із навколишніх сіл та харчування. Будівля закладу не пошкоджена.

Заклади, розташовані в межах 20–40-кілометрової зони від лінії кордону, мають право вести навчання очно, але з міркувань безпеки навчальний процес у школах, що мають укриття, організований у змішаному режимі. Так працюють 5 ЗСГО громади. Дітям із сіл забезпечили довозення до ЗСГО.

Виключно в дистанційному форматі навчання працюють 4 заклади, розташовані в 20-кілометровій прикордонній зоні, а також 3 заклади 20–40-кілометрової зони, що не мають власних укриттів. Пошкоджений печенiзький заклад громада відновила власними силами, але після удару, внаслідок якого заклад було пошкоджено, батьки категорично проти очного або змішаного навчання. Така ж позиція у батьків учнів та учениць блистiвської школи.

Ілюстративним прикладом навчання на прикордонні є заклад за 2 км від лінії кордону, який зі 120 учнів та учениць на початок пов-

номасштабного вторгнення зараз утримує 68 осіб, лише 14 із яких проживають безпосередньо в селі, — заклад працює дистанційно.

Всі ключові інформанти й інформантки вказували на незадовільність дистанційного навчання, яке торік негативно позначилося й на оцінках учнівства.

Варіації змішаного формату навчання можна побачити на прикладах двох освітніх закладів. В обох забезпечується трансфер учнів та учениць із сусідніх шкіл. Новгород-сiверський лицей №1 (39 км від кордону) — найбільший освітній заклад громади, в якому навчається майже половина учнів та учениць громади — 797 дітей. Лицей має 33 класи і не втратив учнів та учениць через повномасштабне вторгнення. Дітей, що забрали документи через переїзд із громади, замінили 32 внутрішньо переміщених учня та учениці. За кордоном наразі навчаються 43

учня й учениці ліцею; це навчання дистанційне і здебільшого асинхронне, 8 учнів та учениць за кордоном на екстернаті.

В будівлі новгород-сіверського ліцею №1 постраждали, але були частково відновлені коштом місцевого бюджету вікна, двері та частина покрівлі. Як укриття в ліцеї №1 використовується господарчий підвал, обладнаний коштом донорських організацій. Підвал не має другого виходу, тож не може бути використаний більше ніж для 60 учнів та учениць. У зв'язку з цим 257 учнів та учениць початкової ланки ліцею №1 навчаються в ЗЗСО за графіком у дві зміни. «На половину днів виходять одні класи, другу половину — інші. Помісячні графіки будуємо» (респондентка, директорка новгород-сіверського ліцею №1), бомбосховище обладнане wi-fi.

Директорка ліцею №1 радіє можливості бачити учнів та учениць у школі:

**«Я себе вже два роки відчуваю про-
рабом, а не директором, тому що
все рахуємо, все будуємо, все від-
новлюємо. Якщо в цьому році — то ми при-
йшли вже у більш упорядковане середовище.
Мені дозволяли навіть на сайт викласти фото-
графію, ми викликали дитину вручити, вона
в інтернеті виграла нагороду, грамоту. Мені
одразу: “Звідки у вас взялося фото? Чому ви
дозволили собі запросити в школу дитину?”
— і я пояснення писала... Школу настільки ві-
дірвали від дітей, що це було жахливо. Почути
дитячий голос в школі — це було дуже дивно.
Гірше пандемії... Зараз діти бігають по школі.
Зазвичай треба казати “не бігайте”, але хай бі-
гають, інколи вже так».**

Орлівський навчально-виховний комплекс (38 км від кордону) навчає 76 учнів та учениць. Двоє навчаються за кордоном дистанційно. З минулого року заклад залишили 4 учні та учениці.

Будівля школи не пошкоджена, тут є відремонтоване коштом ВЦА протирадіаційне укриття, розраховане на 100 осіб. В укритті є ліжка, посуд, запаси питної води, біотуалети.

Заклад працює у змішаному форматі — учні та учениці навчаються в будівлі закладу в першій половині дня, початкова ланка має чотири уроки на день, а 5–11 класи — 4–5 уроків на день. Перерви були зменшені, але тривалість уроків залишилася без змін. У другій половині дня навчання ведеться дистанційно.

**«З 9-ї до 12:25 у них йде чотири
урока в школі, і потім вони йдуть
додому. І вдома дозаймаються,
якщо не було повітряних тривог. Якщо пові-
тряна тривога почалася о 8-й ранку і триває
до 10-ї, ми вдома»** (респондентка, мати учени-
ці орлівського НВК).

В обох розглянутих закладах дистанційне навчання ведеться в асинхронному та синхронному форматах. Синхронний формат використовується для складніших предметів.

Батьки учнів та учениць підтримують дітей у навчанні — роз'яснюють окремі теми, перевіряють домашні завдання, стежать за зауваженнями вчителів та вчительок. Наприклад, мати учениці орлівського НВК винаймала для дочки репетитора через зниження успішності на дистанційному навчанні минулого року. Наразі опитані матері й діти говорять, що встигають за навчальною програмою, при цьому опитана учениця новгород-сіверського ліцею №1 вказувала, що це радше результат її сумлінної самостійної роботи. Ця ж учениця має намір звернутися до репетиторів для підготовки до НМТ; інші опитані вважають, що здобутих у школах знань достатньо для вступу до вишу.

Серед побажань від батьків і учнів та учениць були, зокрема, покращення можливостей для соціалізації дітей, збільшення кількості візуального матеріалу на заняттях, посилення контролю засвоєння дітьми матеріалу з боку вчителів та вчительок. На думку освітян та освітянок, позакласні заходи під час війни стосуються здебільшого психологічної підтримки учнів та учениць і безпеки в надзвичайних ситуаціях.

Освітняни й освітянки з обох досліджених закладів вказували на успішну координацію між закладами громади (особисті зв'язки, онлайн-наради) щодо обміну досвідом, узгодження графіку канікул, доведення дітей. Також декілька раз на рік відбуваються зустрічі з головою територіальної громади щодо вирішення потреб сфери. Успішна комунікація

налагоджена і з ВЦА та владою обласного рівня. Однак, говорячи про координацію на місцевому рівні, вчителька новгород-сіверського ліцею вказала й на недоліки — закладу тривалий час відмовляли у зміні статусу з гімназії на ліцей, хоча звернень було декілька — як до голови, так і до начальника відділу освіти територіальної громади.

Консультативні послуги освітянам та освітянкам надають Новгород-Сіверський центр професійного розвитку, відділ освіти ВЦА, юристи обласної профспілки.

Робоче навантаження вчителів та вчительок збільшилося у зв'язку з дистанційним форматом навчання, а звітність є додатковим обтяженням. Позитивною зміною є лише скасування перевірок.

У громаді розвивається напрям позашкільної активності. На базі новгород-сіверського ліцею

№1 працюють чотири гуртки: STEM (комп'ютерне моделювання), хореографічна та художня студія, волейбол. У міському Будинку школярів працює гурток англійської мови. Особливо варто вказати на діяльність у громаді молодіжної ради, яка організовує дозвілля учнівства, проводить зустрічі, гурткову роботу й заходи, а також опитування про потреби учнів та учениць, у тому числі і щодо соціалізації. Приміщення

молодіжній раді надала міська рада.

При цьому директорка орлівського НВК вказала, що позашкільні заходи проводяться зазвичай лише в місті, а туди важко дістатися дітям із сіл. Тому в їхньому селі позашкільні заходи організовує учнівське самоврядування, у випадку якщо діти звертаються до директорки НВК зі своїми ідеями.

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

Серед практик зменшення освітніх втрат ключові інформанти й інформантки з обох закладів називали:

- ♦ акцентування уваги учнів та учениць під час занять на основних аспектах теми, в тому числі за допомогою візуальних матеріалів.

«Вчителі зараз дають всі теми у вигляді презентацій, це полегшена форма. Там все основне, щоб не займати дуже багато часу в дітей. Там тільки найголовніші теми, найбільш цікаві. Хто хоче більш поглиблено, то вже бере підручник» (респондентка, мати учня новгород-сіверського ліцею №1);

- ♦ зворотній зв'язок із батьками телефоном, у вайбер-чатах, на батьківських зборах. Темі спілкування: успішність учнівства, дозволи на очні зустрічі, присутність на заняттях, домашні завдання;

- ♦ прозорість звітності для батьків щодо процесу навчання в Classroom (оцінки, завдання, зауваження);
- ♦ самостійне вивчення дітьми матеріалу, якщо заняття не проводилося через повітряну тривогу;
- ♦ додаткові очні заняття вчительства із дітьми з особливими освітніми потребами;
- ♦ додаткові (за запитом) пояснення учням та ученицям матеріалу (вчителі та вчительки консультують дитину вдома, у вайбері чи телефоном).

«Якщо в дітей не було вже можливості під'єднатися до уроку, то вчителі їм надавали консультації, і додому просто провідують цю дитину, і дати завдання класні керівники ходили» (респондентка, директорка орлівського НВК);

- ♦ закріплення на освітніх платформах додаткових матеріалів для самостійного опрацювання дітьми.

«Вона потім заходить, бачить, що ми робили, де можна почитати, що подивитись там, відео, карту, ще щось. І таким чином вона має можливість самостійно вивчати» (респондентка, вчителька новгород-сіверського ліцею №1);

- ♦ проведення педагогічних нарад з обов'язковим розглядом поточних проблем освітнього процесу, звернень від учнівства, вчительства, батьків.

Окремо представниця ОМС вказувала на створені батьками вайбер-групи, що дозволяють п'ятьом-шістьом батькам запрошувати платних консультантів і консультанток (частіше з чис-

ла колишніх учителів та вчительок школи) для дітей на дистанційному навчанні. Такі консультанти й консультантки проводять очні зустрічі з дітьми, очно присутні при навчанні 5-6 дітей, яких привозять додому до одного з дітей або до консультанта чи консультантки.

«Це в основному початкова школа — вони просто не можуть кілька годин самостійно працювати з учителем дистанційно. По-друге, у кожному класі, вибачте мене, 20% дітей, які потребують індивідуальної педагогічної підтримки, яким більше часу треба для того, щоб сприйняти інформацію, в кожному класі є такі діти. Таких дітей завжди везуть» (респондентка, представниця ОМС).

Практики відновлення освітнього процесу при відключеннях електроенергії та інтернету:

- ♦ вчителі та вчительки проводять онлайн-заняття з будівлі школи (у випадку вчительки орлівського НВК — з використанням власного модема);
- ♦ скорочення тривалості занять до 25 хвилин;
- ♦ щоденне формування графіку навчання, виходячи з графіку відключень (у вайбері для батьків та вчительства);
- ♦ учнівство відвідує одне одного, аби бути присутніми на онлайн-заняттях;
- ♦ обмін новими та виконаними завданнями між батьками та вчителями (по телефону, особисто);
- ♦ видача гаджетів учительству та дітям (пріоритетно вразливим категоріям) у 2022 році.

Наприклад, 540 учнів та учениць основної ланки ліцею №1 (5–11 класи) працюють дистанційно на платформі Workspace, у додатку Classroom. Однак існує практика запрошення класів цієї ланки при згоді батьків на цілий день у школу для проведення декількох очних уроків зі складніших предметів.

«Вчителів п'ять, можливо, можуть домовитися, щоб раз-два в тиждень привести якийсь клас у школу, щоб провести якийсь важливий урок, якусь тему, яка має важливе значення, або просто захотілось нас побачити» (респондентка, учениця новгород-сіверського ліцею №1).

Самостійно бюджет громади не подужає відновлення закладів освіти. За оцінкою представниці ОМС, потрібно 350 млн гривень для відновлення пошкоджених приміщень і окремо 400 млн гривень для будівництва необхідних укриттів. Зведення зруйнованої новгород-сіверської школи №2 буде коштувати 12 млн доларів.

Беручи до уваги безпекову ситуацію у громаді, єдиним варіантом оптимізації доступу до освіти ключові інформанти й інформантки бачать побудову укриттів (опціонально — навіть тим-

часових), що дозволять очне та змішане навчання. За оцінками освітян та освітянок, не всі батьки погодяться на очну форму, але укриття дали б можливість побудувати розклад змішаного навчання для різних класів і збільшити очний компонент.

«Тимчасові наземні укриття, як у Вишгороді, ми близько 39 км від кордону. Тимчасово хоча б ці, щоб ми могли хоча б у дві зміни запуститися. «ЮНОПСУ» представники говорять, що можна спробувати поставити. Але поки відповіді ми не отримали» (респондентка, директорка новгород-сіверського ліцею №1).

«Змішаний формат — він оптимальний. Якщо під час війни, то він оптимальний. Він дуже гарний. І діти не встигають так втомитися, як після 7 уроків» (респондентка, вчителька орлівського НВК).

На думку освітян та освітянок, повну відбудову зруйнованих будівель краще відкласти до перемоги. У прикордонних селах із міркувань безпеки батьки погодяться лише на дистанційний формат навчання.

Разом із викликами під час повномасштабного вторгнення у громаді гостро постало питання реформування мережі закладів освіти. Перш за все з міркувань економічної доцільності й можливостей громади утримувати наявну мережу закладів. Наприклад, бюджет громади не дозволяє утримувати малокомплектні школи, але наразі громада не має ресурсу самостійно змінити наявну мережу і змушена зберігати кількість закладів освіти через протяжність громади та відстань між населеними пунктами.

«Малокомплектні школи з'їдають субвенції. Наша громада на два місяці не забезпечена заробітною платою працівникам. Тому є постійно заборгованість, і це демотивуючий фактор, щоб учителя лишалися і працювали» (респондентка, представниця ОМС).

Проблемою, що потребуватиме рішення, є безпека дітей під час довозення до закладу. Територіальна громада довозить дітей за 15 маршрутами (кожен протяжністю до 19 км). Рішенням могли би бути або зміна Кримінального кодексу про відповідальність закладу за життя дітей у дорозі, або будівництва укриття через кожні 500 м дороги.

Потреби сфери освіти наразі закривають: колишні учні та учениці (генератори, оргтехніка), органи місцевого самоврядування (поточні ремонти закладів, котельна), «ЮНОПС» (ремонт покрівлі), «ACTED» (будівництво комплексу-укриття), відділ освіти громади (підключення генератора, дрова), відділ освіти обласної ради (СТЕМ-лабораторії), UNICEF (ліжка), Фонд Олени Зеленської (планшети, ноутбуки).

Завдяки роботі донорів та місцевих стейкхолдерів гаджетами для освіти забезпечені майже всі учні та учениці, всі вчителі та вчительки. Директорка новгород-сіверського ліцею №1 вказала на те, що роздані за державною програмою вчителям і вчителькам хромбуки не дозволяють працювати із графічними програмами, тому від них відмовляються вчителі та вчительки інформатики, математики, фізики та хімії. Крім того, 150 учнів та учениць новгород-сіверського ліцею №1 навчаються на телефонах і потребують більш повноцінних гаджетів для навчання.

Окрім нагальної потреби в укриттях, ключові інформанти й інформантки вказали на такі виклики у сфері освіти:

- ♦ зменшення наповненості сільських ЗЗСО;

- ♦ демотивованість учнів та учениць через стрес, що особливо шкідливо при дистанційному навчанні, коли діти мають можливість ігнорувати заняття;

- ♦ проблеми із соціалізацією дітей.

«Багато дуже дітей замкнулось. Я ж з батьками розмовляю, вони вже звиклися, що діти не хочуть нікуди ходити, бо їм вже немає потреби» (респондентка, мати учня);

- ♦ обстріли та вимкнення електроенергії, особливо у прикордонних селах.

«Я особисто спілкуюсь зі своєю колегою з Будо-Воробийовки, вона дзвонить і каже, що їх зараз

обстрілюють і вони сидять у підвалі, і світла немає, і невідомо, коли буде. Там вчителі викладають матеріал, можливо, в вайбері, можливо, коли проскакує мобільний зв'язок інших операторів, і просто тоді діткам надходять повідомлення» (респондентка, вчителька);

- ♦ нестача підручників для 5-6 класів (є підручники лише з трьох предметів); електронні підручники негативно впливають на зір учнів та учениць та незручні для користування під час онлайн-заняття.

Зрідка в 2023 році жителі й жительки громади стикалися з відсутністю інтернету. **Із 13 ЗЗСО громади 6 сільських шкіл використовують підсилювачі (куплені в основному батьками).**

Вчителька орлівського НВК вказала, що батьки не завжди можуть оплатити інтернет.

Серед потреб шкіл респонденти й респондентки називали, зокрема, інфраструктурні оновлення (харчоблоки, вікна, двері, транспорт, покрівля, бойлери, водовідведення), забезпечення доступу до технологій (монітори, безкоштовні освітні платформи для малокомплектних ЗЗСО) та проведення кваліфікаційних виховних заходів із мінної безпеки.

Проблем із кадрами в закладах немає, однак інформанти й інформантки вказували на пенсійний вік освітянства.

Окреме зауваження представниці ОМС стосувалося простою дитячих садочків громади, що

негативно впливає на рівень підготовки дітей до шкільної освіти.

Вчителька новгород-сіверського ліцею №1 вказала на потребу в освітньому хабі для громади.

Директорка орлівського НВК вказала на потребу в психологічній підтримці співробітників та співробітниць, близькі яких служать у війську. В ліцеї №1 працює психолог, в орлівському НВК психолога чи психологині немає, але вчителі та вчительки самостійно проходять тренінги з психологічної підтримки. Вчительство обох досліджених закладів з увагою ставиться до психічного стану дітей, у зв'язку з чим тут згадали про користь хвилинок психологічного розвантаження на уроках (нововведення за сприяння Олени Зеленської).

Серед ризиків неухаги до сфери освіти ключові інформанти й інформантки бачать втрату населення працездатного віку, що поїде з громади в пошуках кращої освіти для своїх дітей.

«Освіта — це для все для суспільства. Ризики — неграмотна нація, це призводить до колаборації та іншого» (респондентка, вчителька новгород-сіверського ліцею №1).

При цьому опитані учениці обох закладів бажають будувати життя та кар'єру не у громаді, а у великих містах, де можливостей для особистого та професійного зростання більше, й таке бажання серед молоді громади не є рідкісним явищем.

Резюме

Як прикордонна, Новгород-Сіверська громада суттєво постраждала від повномасштабного вторгнення Росії: пошкодження інфраструктурних об'єктів (у тому числі закладів освіти, доріг), втрати аграрного сектору, заміновані території, втрати людського потенціалу; наразі громада має дефіцит бюджету, заборгованість заробітної плати освітянам та освітянкам.

Робота сфери освіти була переформатована відповідно до чинних норм у 20- і 40-кілометровій прикордонних зонах. Більшість закладів освіти громади працюють дистанційно, менша частина — у змішаному форматі, лише один — очно.

Кінцевий формат змішаного навчання відрізняється залежно від закладу та обумовлений кількістю учнівства й потужністю укріття ЗЗСО.

Всі респонденти й респондентки вказували на негативні наслідки дистанційного навчання: освітні втрати, проблеми із соціалізацією та мотивацією учнівства. Учнівство громади, за оцінкою більшості ключових інформантів та інформанток, переважно забезпечене гаджетами для навчання та інтернет-зв'язком.

Громада наразі не має стратегії фінансування відновлення сфери освіти, адже силами місцевого бюджету це неможливо. Окрім дефіциту бюджету, на стан сфери освіти негативно впли-

ває утримання малокомплектних шкіл та велика відстань між населеними пунктами громади, що заважає оптимізації закладів. Громада сприймає освіту як одну з пріоритетних сфер для відновлення, але наразі можливості відновлення без додаткових донорських коштів є вкрай обмеженими.

Єдиною можливістю оптимізувати освітній процес під час війни ключові інформанти й інформантки бачать побудову укріттів (стаціонарних підземних або тимчасових наземних), що дозволить підсилити очний компонент для закладів зі змішаним чи дистанційним форматами навчання. При цьому інформанти й інформантки зазначали, що дозвіл батьків на навчання дітей у закладі з побудованими укрітнями залежатиме від безпекової ситуації.

Позашкільна діяльність доступна на території міста і є потребою для віддалених сіл.

ОБЛАСТЬ: ХАРКІВСЬКА
ГРОМАДА: СТАРОСАЛТІВСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2015
Географія	Чугуївський район
Міські та селищні ради у складі громади	Старосалтівська селищна рада та Гонтарівська, Молодівська, Хотімлянська, Червоноармійська і Шестаківська сільські ради Вовчанського району
Адміністративний центр	селище Старий Салтів
Чисельність населення до 24.02.2022	7569
Кількість ЗЗСО у громаді	5 закладів
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	2
Кількість ЗЗСО, які працюють	3 працюють у дистанційному форматі

Громада і війна

Вся територія громади була окупована російськими військами з початку повномасштабного вторгнення. У вересні-жовтні 2022 року українські військові звільнили громаду. В результаті окупації населені пункти зазнали численних руйнувань: постраждали й адміністративні будівлі, й цивільні помешкання. Під час окупації громада систематично обстрілювалася російськими військами.

Початок бойових дій актуалізував питання внутрішнього управління: в умовах війни жителі й жительки громади очікували від органів місцевого самоврядування рішень щодо евакуації, відновлення та виділення ресурсів, але ці очікування не справджувалися повною мірою — адміністративний центр «перестав виконувати функції центру», в перші дні війни, як говорили окремі ключові інформанти й інформантки, основна відповідальність за прийняття оперативних рішень щодо евакуації, переміщення тощо лягла на плечі сільських старост. Наразі жителі й жительки віддалених від адміністративного центру населених пунктів потерпають від проблем із логістикою й доступом до базових соціальних і медичних послуг. Доступ до медицини у віддалених районах громади зараз суттєво обмежений, особливо це стосується невідкладної допомоги: лікар із Салтова у віддалені села приїздить раз на два тижні, з такою ж пе-

ріодичністю приїздить волонтери й волонтерки. Жителі й жительки віддалених від центру населених пунктів відчують атомізованість (ізолюваність) у питаннях прийняття важливих для громади рішень.

«Навесні, не пам'ятаю коли саме, міст підірвали, нас відрізали від нашого центру громади. От нас відрізали — і все. І якось так, знаєте, що ми звідси — тоді ми збирали молоко, хліб, везли їм туди, вони там нічого не могли організувати. А ми розуміли, що там люди, діти, похилого віку люди, і ми їм везли туди. А звідти нам навіть не могли організувати навіть лодку» (респондентка, вчителька).

«Сам Старий Салтів, він зазнав дуже значних руйнувань, більше 80 відсотків інфраструктури пошкоджено чи зруйновано — це жахливі наслідки, жахливі руйнування. То це і житло, людям довелось виїхати. Якщо до початку повномасштабного вторгнення в Старому Салтові проживало близько 4 тисяч населення, то під час таких активних обстрілів, у травні 2022 року, залишилось 80 людей» (респондентка, мама).

У громаді, як і в більшості інших наближених до російського кордону регіонів, відбуваються значні демографічні зміни внаслідок внутрішньої міграції. З одного боку, працездатне населення з дітьми виїхало з громади, за оціночними даними (точна інформація в органах місцевого самоврядування відсутня), лише частина родин повертається додому. Однак до громади, зокрема до адміністративного центру, прибувають жителі й жительки навколишніх сіл, із сусідніх громад у тому числі, й це населення чисельно компенсує відтік жителів та жительок. Наприклад, 200 учнів та учениць, які вибули із закладів освіти громади, були скомпенсовані за рахунок тих, хто прибув у громаду із навколишніх сіл Вовчанського району. Оцінюючи втрати і збитки внаслідок війни, представники та представниці органів місцевого самоврядування визначають втрату людського ресурсу у громаді як ключову проблему.

«Як на мене, найбільш важливим є саме цей відтік людей і зменшення народжуваності. Ми відчували ще до війни тут кадровий голод, все-таки йде процес децентралізації, показали трошечки інші можливості, дали можливості громадам.

Але це ж потрібні фахівці у кожній сфері. Їх завжди важко було знайти. Зараз ми бачимо, що перспективи, ну, взагалі [погані]. Населення більш старшого віку — і те невеликий відсоток від того, що було. Це найбільша проблема — відтік людей, в першу чергу працездатного віку» (респондентка, ОМС).

Із громади поїхало багато представників та представниць місцевого бізнесу — виробництва релоковані або призупинені, рекреаційна сфера (в частині громади розташовані бази відпочинку для дітей і дорослих) також не функціонує під час війни. Частково функціонують аграрний бізнес і точки роздрібної торгівлі продуктами харчування й товарами першої необхідності.

«Проблемою є те, що вони [жителі, які виїхали з громади під час війни] не повернуться. Проблема є для людей, бо вони повертаються в зруйноване житло, без води, без тепла, іноді без електрики. Це проблеми цих людей. Скільки

вони витримують, як довго, то вони можуть знов поїхати назад — оце проблема. Проблема їх втримати й повернути тих, хто ще хоче» (респондентка, директорка закладу).

Органи місцевого самоврядування визначають як ключових партнерів у сфері підтримки і роботи з наслідками війни неурядові організації — у громаді є декілька місцевих організацій (здебільшого вони займаються розподілом гуманітарної допомоги), а також представництва або проекти всеукраїнських і міжнарод-

них організацій у сфері підтримки та роботи з дітьми:

«“Ми браття українці” їздять до нас, “Восток — SOS”, “Людина в біді”, ЮНІСЕФ. Із “Сейв ЕД” підписаний меморандум і планується реалізація проєкту, воно вже на етапі реалізації, обладнання завезено. Психологічну допомогу надають, соціальні робітники працюють із дітьми, з батьками» (респондентка, ОМС).

Освіта під час війни

Внаслідок ворожих обстрілів у громаді з п'яти закладів освіти зруйновано два, три наразі працюють, причому один заклад закрито повністю через руйнування, й відновленню він не підлягатиме (шестаківська школа), один зруйнований заклад функціонує дистанційно, і його відновлення заплановано протягом 2024 року (старосалтівський ліцей), і ще одну школу закрито через недостатню кількість учнів та учениць. Представники й представниці органів місцевого самоврядування кажуть, що старосалтівський ліцей, чи не найбільший заклад загальної середньої освіти громади, відновлюється коштом обласного бюджету. Аварійно-відновлювальний бюджет враховує повне устаткування закладу, в ньому також передбачено облаштування укриття.

«Дуже шкода цього старосалтівського ліцею. Коли почались процеси децентралізації, ми були одні з перших. І тут ми активно включились в ці процеси, що дало нам змогу завдяки програмам... ми всі можливості спрямували на цей ліцей. І в 2017 році зробили опорним. Ми готували його на перспективу, там були всі сучасні кабінети, сучасне обладнання, мультимедійні лабораторії, абсолютно все. Наприкінці 2021-го придбали "кабінет захисту України", з інтерактивним тиром. У мене було вісім шкільних автобусів до війни. Ми повністю працювали над тим, щоби школа стала таким ліцеєм, до якого приїхали би інші громади. Оці втрати, це не просто критичні... і зараз це нуль. Ні меблів, ні обладнання, окупанти розікрали все» (респондентка, ОМС).

За словами представників та представниць органу місцевого самоврядування, це наразі єдина у громаді школа, яка підпадає під відновлення; інші постраждали заклади потребують порівняно незначних вкладень і відновлюються в міру можливостей та наявності ресурсів.

Заклади освіти в громаді працюють дистанційно. Дистанційна освіта, на думку педагогів та педагогинь, є серйозним бар'єром у здобутті дітьми якісної освіти. При цьому до офлайн-освіти заклади не зможуть повернутися раніше, ніж завершаться бойові дії: громада розташована у 30-кілометровій зоні від кордону, тому навіть наявність укриттів у школах не гарантує безпеку учнівству.

Вчителі та вчительки, батьки та інші представники й представниці освітньої сфери наразі не можуть артикулювати можливі сфери покра-

щення ситуації з якістю освіти. З одного боку, і батьки, й учні, й педагоги з педагогинями кажуть, що все учнівство і вчительство громади має необхідні для організації освітнього процесу технічні засоби. Технічним бар'єром для вчителів і вчительок та учнів і учениць є безперебійний інтернет, на оплату якого, за словами ключових інформантів та інформанток, не всі батьки мають фінансові ресурси.

Між іншим, і педагоги з педагогинями, і батьки погоджуються з тезою, що учнівство закладів освіти громади може мати прогалини у знаннях через воєнні дії: з огляду на перенесення занять, відключення електроенергії та інші супутні фактори, в тому числі і проблеми з концентрацією та відсутністю умов для якісного дистанційного навчання вдома (окреме робоче місце, підтримка в навчанні з боку батьків або інших дорослих членів родини тощо). У світлі освітніх втрат одна з учительок міркує щодо причини, чому діти в її школі менш успішні в навчанні проти учнівства шкіл міста Харкова: вона зауважує вплив загального середовища й оточення дітей, а

також окремо вплив батьківського середовища, не здатного надати належну підтримку в навчанні, яка так потрібна дітям на дистанційній формі.

«У мене діти третій клас, а мені дзвонять батьки і кажуть: "Ви можете пояснити, як мені вирішити цю задачу?". От ми постійно проводимо порівняльний аналіз впродовж року навчальних досягнень учнів з попередніми роками, з їхніми знаннями. І ми бачимо, що діти 1–4 клас ростуть, 5 клас ще трохи, що батьки ще розуміють. А потім починаються провали. А потім на 9 клас витягуємо тих дітей, у яких є мотивація, але лише власна мотивація» (респондентка, вчителька).

Щодо подолання освітніх втрат або виявлення потреб батьки кажуть, що в закладах освіти, де навчаються їхні діти, вчителі та вчительки самостійно вносять зміни в календарні плани й намагаються індивідуально долати ці прогалини.

Критичною стає відсутність підтримки дітей як з боку батьків, так і інших відповідальних дорослих під час війни у світлі того, що попередній навчальний рік (кінець 2021–2022 і початок 2022–2023) був пов'язаний із тривалими вимушеними перервами в навчанні дітей із прифронтових територій.

«Під час повномасштабного вторгнення, звичайно, що навчальний процес перервався. Потім, як у нас була змога, ми намагались проводити "дистанційне навчання", коли передавали завдання. Ми друкували або на аркуші па-

перу, у кого була змога, від руки писали, на дошки оголошень, в школі на дверях, діти приходили, фотографували. Так ми передавали інформацію дітям. Потім, коли більш-менш налагодився інтернет, то почалось дистанційне навчання. Тоді багато дітей виїхало, зараз дехто повернувся. Потім шукали інтернет і біля річки, і на горі, щоб бодай якийсь зв'язок був, щоб побачити, яке завдання і який його виконувати» (респондентка, мама).

В цілому, всі без винятку ключові інформанти й інформантки кажуть, що «справляються» — з навчанням (учнівство, батьки) і викладанням (вчителі та вчительки). З іншого боку, сприйняття якісного навчання під час війни з боку самих учасників та учасниць освітнього процесу сильно змінилося: фактично в реаліях війни батьки, самі учні й учениці та навіть вчителі з учительками застосовують інші критерії й вимоги до дітей під час навчання у школі. Можна сказати, що психологічна напруга внаслідок безпекових ризиків та інших

супутніх (економічних, соціальних та інших факторів) настільки висока, що вимоги до дітей щодо навчання значно знизилися: сам факт проведення заняття, присутність дитини на уроці (навіть із вимкненою камерою через проблеми з мобільним інтернетом або відсутністю бездротового інтернету), самостійне опанування домашнього завдання, виконання домашньої роботи, робота з наявними підручниками й матеріалами, які «закріплює в

класрумі вчитель чи вчителька», є тією достатньою для багатьох ключових інформантів та інформанток умовою, щоби вважати, що дитина опановує навчальний матеріал і шкільну програму.

На сьогодні більшість вчителів та вчительок (принаймні одного із закладів освіти) не проживають постійно в громаді.

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

Як зазначають управлінці та управлінки і вчителі та вчительки, все учнівство громади тією чи іншою мірою забезпечене гаджетами для навчання (часто це кошти батьків, які мають змогу купити потужніші гаджети, ніж ті, які діти можуть отримати в межах міжнародної благодійної підтримки). Так само всі без винятку педагоги й педагогині, які продовжують жити в громаді (як сказав представник керівництва одного із закладів освіти, в їхній школі це шестеро вчителів та вчительок), мають необхідну для навчання техніку. Тим часом декілька ключових інформантів та інформанток із числа вчительства впевнені, що дистанційна освіта не здатна бути якісною, зокрема й через те, що вдома діти не отримують потрібної підтримки в навчанні з боку батьків (а з боку вчителів та вчительок в умовах обмежених ре-

сурсів дистанційного навчання така підтримка є недостатньою).

«Тобто батьки розуміють, що треба [підтримувати дитину], але вони поставлені в дуже важкі умови, коли вони повинні думати про матеріальне навколо дитини, а для того, щоб вчителі могли якісно навчити, треба повернути дітей за парти» (респондентка, директорка закладу).

В цілому, вчителі та вчительки розцінюють дистанційне навчання як проблему:

«Дистанційка вбиває знання дітей» (респондентка, вчителька).

Педагоги й педагогині очікують «повернення до очного навчання» після завершення бойових дій в Україні, хоча й розуміють часову невідомість реалізації цих сподівань.

«Як один із варіантів повернення до очного навчання — це повноцінне укриття у школі, де можна було б хоча би не постійно, але хоч деякі виховні заходи, спілкування з психологами, заняття з безпеки проводити. Потрібна якась локація, хоч для невеликої кількості, але щоб діти мали змогу спілкуватися» (респондентка, директорка закладу).

Найбільшою технічною проблемою перш за все для учнівства і вчительства, які живуть у селах, є наявність (або відсутність) інтернету, який в умовах дистанційної освіти є головним технічним інструментом.

«У школі є інтернет, дротовий, нам надає "Фрактал" безкоштовно, але у школі небезпечно. У нас є діти, які приходять в школу, бо вдома немає інтернету.

Якщо фінансово не забезпечена родина, то це проблема, бо немає можливості провести інтернет дротовий, він коштує десь 3,5 тисячі гривень, або якщо мобільний — але і його потрібно поповнювати, надовго не вистачає. На місяць не вистачає. Тому з інтернетом проблема. Як її вирішити, я не знаю» (респондентка, представниця ОМС).

Наявність навчальних матеріалів і підручників ключові інформанти й інформантки оцінюють по-різному: в управлінні освіти кажуть, що підручники для навчання є (**«школи можуть обмінюватися за потреби підручниками»**), педагоги й педагогині зауважують ряд проблем, які підтверджують і батьки.

«Підручників недостатньо. Ми перейшли на нову програму, 5 клас потрошку друкують і надсилають. Можна і без підручників, але... А 6 клас — тільки онлайн-підручники, але їх у вільному доступі немає. Тобто хочеш скачати цілком — повинен платити. Але вибачте, це ж підручник» (респондентка, вчителька).

В цілому, як і в багатьох інших досліджуваних громадах, сфера освіти тут є важливою, але під час війни неперіоритетною для місцевої влади. Попри те, що управління освіти намагається шукати ресурси для відновлення шкіл і вважає відновлення закладів навіть під час активної фази бойових дій необхідним, громада сама по собі має значні проблеми з логістикою, гостро стоїть питання доступу до інших життєво необхідних сфер і послуг, тож освітній процес, — зважаючи на міграцію й те, що частина дітей, яка продовжує навчатися в закладах, перебуває за межами громади, — відбувається в автономному режимі. Це означає, що на рівні кожного закладу й індивідуально вчителя чи вчительки відбувається коригування програм, календарних планів, підходів до викладання (залежно від дислокації учнівства і вчительства). Під час інтерв'ю респонденти й респондентки не говорять про зміст навчання (за винятком учнів та учениць, які зауважують, що значна частина матеріалу передається їм для самостійного опрацювання), натомість зауважують, що за формальними критеріями у громаді налагоджено освітній процес і діти мають доступ до навчання. Педагоги й педагогині згадували консультації або додаткові зустрічі, які вони проводять з учнівством; ті з батьків, які мають змогу найняти репетитора чи репетиторку для додаткових занять, згадували про це. Водночас батьки в інтерв'ю не згадували проекти громадських організацій із підтримки навчання, так само як вчителі та вчительки зауважують, що школа в тому форматі, в якому вона зараз працює, є єдиним джерелом здобуття знань і підготовки для дітей.

Напрацьовуючи механізми підтримки громад і допомоги у сфері освіти, не можна не брати

до уваги досвід налагодження життя й освіти в громаді в перші місяці після деокупації — як люди працювали, як намагалися оперативної знайти рішення і відновити зруйновані процеси.

«І ми працювали, начало... начало важке, 10-го [вересня] нас звільнили, в жовтні ми розпочали дистанційне [навчання]. Було важко, бо багато у кого не було гаджетів. У мене троє учнів, разом збирались. У нас не було графіку навчання. В тому [минулому] році не було, часто ми навчались у другій половині дня, коли було світло. Або коли хтось з батьків повертався з роботи і міг зібрати дітей в кучку, посадити біля одного телефона. Мені писали "ми можемо з двох до чотирьох". Ок, і так кожен день по-різному» (респондентка, вчителька).

Ці практики відновлення навчання, які кожен заклад освіти, кожен педагог та кожна педагогиня започатковували в індивідуальному порядку, трансформувалися наразі в таку собі

атомізовану діяльність кожного окремого закладу освіти. Вчителі та вчительки з різних закладів освіти кажуть, що їм не вистачає співпраці між школами у громаді, не проводяться методичні об'єднання, координаційні зустрічі. Діалог між закладами освіти й місцевою владою відбувається через директорів та директорок шкіл і відділ освіти. Водночас педагоги й педагогині отримують інформацію від директора чи директорки свого закладу освіти, але потреба у співпраці й методичній координації між учительством залишається поки що не задоволеною.

 «Ми ніяк не співпрацюємо [з відділом освіти], ми не знаємо, у нас нема методкабінету, де ми можемо отримати методологічну допомогу. Тому я кажу, що рік у нас не працював відділ освіти і ми не помітили, що його немає» (представниця сфери освіти).

Підтримка з боку донорських організацій часто зав'язана на співпрацю з органами місцевого самоврядування, у яких може бути своя стратегія відновлення (або її може не бути взагалі), їхні думки і рішення можуть не збігатися з думками пересічних жителів та жительок і потребами, які мають і бачать представники та представниці сфери освіти в різних куточках громади.

 «До нас у село приїжджав фонд, і вони готові в нашому ліцеї зробити укриття, треба було під ключ віддати і надати дозвіл, і вони б віддали на баланс. А наш відділ освіти сказав, що якщо і будемо робити, то для всіх [закладів освіти] одразу, нічого лізти поперед батька в пекло» (респондентка, вчителька).

Змістовне дозвілля для дітей і молоді у прифронтових громадах відсутнє, діти здебільшого «збираються в альтанці на свіжому повітрі — 8–11 класи — майже щодня, спілкуються».

Зараз бракує обміну досвідом і спілкування (спільних нарад тощо) із громадами, які мають схожі проблеми. Але щодо організаційних питань колеги й колежанки можуть звертатися до відповідних організацій або своїх колег та колежанок, із якими підтримують контакти.

 «Я завжди можу запитати в колег, і в колег колег, слава Богу, у нас колеги всі дуже сплоченні. Завжди можемо з'ясувати все. Дуже гарні є організації, вони працюють дистанційно під керівництвом МОН, постійно проводять конференції, дають завжди свої контакти, з будь-яких питань, зазвичай це Харків, Київ. У нас не було за останній час такого, щоб у нас було питання, а ми не знали, як його вирішити. Все одно можна зателефонувати в одну, в іншу організацію і отримати відповідь» (респондентка, вчителька).

Реформування мережі закладів освіти актуалізувалось у громаді не в останню чергу після руйнувань закладів освіти через війну:

«Є гонтарівська школа, є хотімлянська школа, ну або ліцей, була молодівська школа... Все ж було б правильно не робити школу I–III ступенів, а так, як і є, умна людина написала програму зміни, реформації шкіл, за якою наша школа має стати школою I–II ступенів, до 9 класу, так само і гонтарівська, тобто на громаду одна школа, яка надає старші класи, а всі інші до 9 класу. І це правильно. Тому що нам би правильніше було... от у нас є приміщення, це дев'ятирічка, у нас не вистачає класів, але нам було б правильно зробити 9 класів і відкрити садочок» (респондентка, представниця освітньої сфери).

Інтерпретація відповідей ключових інформантів та інформанток свідчить про потребу жителів та жительок громади дати собі раду з досвідом окупації та психологічної напруги під час війни. Люди потребують психологічної підтримки й відновлення. Ключові інформанти й інформантки, з якими дослідники та дослідниці спілкувалися в межах інтерв'ю, емоційно й детально розповідали про свій досвід повернення до громади після деокупації й підтримку зв'язку з учнівством, колегами й колежанками або знайомими, які не змогли виїхати на час окупації. Респонденти й респондентки з числа вчительства ділилися історіями про те, як до них по допомогу зверталися батьки учнів та учениць, які залишилися в громаді після окупації: їм був потрібен доступ до українських підручників, вони ділилися історіями та пересторогами щодо навчання дітей у російських

школах, до якого змушувала окупаційна влада, ділилися історіями колег та колежанок, які співпрацювали з окупаційною владою, й тими, які відмовилися. Про це мало говорять і в самій громаді. Також мало інформації про те, як відновлювалось навчання на деокупованих територіях. Втім, ці історії закарбувалися в індивідуальній і колективній пам'яті, і в людей є потреба прожити і проговорити цей досвід.

В межах цього дослідження складно виокремити проживання колективного досвіду деокупації — возз'єднання зі знайомими, повернення людей до своїх домівок; ці потреби навряд чи можна звести лише до психологічної підтримки. Йдеться радше про потребу розділити ці відчуття з іншими, хто має подібний досвід під час цієї війни в інших громадах. З історій окремих ключових інформантів та інформанток зрозуміло, що на рівні малих громад або населених пунктів із прифронтових територій постане питання порозуміння й налагодження діалогів у різних групах і спільнотах. Зараз, поки загроза життю людей через війну триває,

можливо, жителі й жительки спільноти не артикулюють цю потребу, але пережитий досвід кожного учасника й кожної учасниці тих подій (хто виїхав, хто вимушено або усвідомлено залишився) потребуватимуть переосмислення задля відновлення співжиття людей у майбутньому.

Жителі й жительки громади, зокрема опитані батьки, схильні вважати, що діти не мають психологічних проблем, або схильні недооцінювати психологічний стан своїх дітей.

«Я Вам скажу, що вона [донька] стресостойлива стосовно психологічного стану. Намагаємося, щоб стан був на найвищому рівні, бо ми і тата підтримуємо» (респондентка, мама).

«А морально мій син не має стресу. І я радуюсь цьому, з однієї сторони, а з іншої... От ми сиділи в кімнаті, у нас телефони, телевізора не було. І муж його пинає, а той в навушниках. Каже "до нас летить, йди сюди, ти розслабився трошки". А він сидить, будто нічого не відбувається» (респондентка, мама).

Вчителі та вчительки з окремих закладів освіти мали можливість звернутися до психологів та психологинь, які приїздили в громаду. Про наявність і доступність психолога чи психологині у школі респонденти й респондентки не говорили, але зверталися по допомогу до психологів та психологинь, які організовували групи підтримки для вчительства у громаді. Психологічний стан значною мірою впливає на роботу вчителів та вчительок, і не всі з них рефлексують або усвідомлюють потребу у психологічній підтримці.

«Ви ж розумієте, що поки такої практики звертатися до психологів немає, до цього не звикли. З собою переходив, передумав (проблеми). Я б, мабуть, не звернувся» (респондент, представник освітньої сфери).

«На початку вересня була така ситуація. Урок, все хорошо, мої діти тут, я ось тут тоже тут. І в момент уроку чую: збивають. Задача моя, як вчителя, моя задача — це навчити дітей, що в будь-якій ситуації потрібно зберігати спокій, ясність думок, не панікувати. Всі мої діти, вони всі пробули в окупації. І ось коли воно гепнуло, мені чоловік із сусідньої кімнати каже: "Виліт, збивають". А я помітаю, що нічого не можу сказати. І я рада, що у мене там [біля учня сидить] одна мама така..., вона це поняла і каже: "Ой, давайте ми на десять хвилин виключимось". І я ці десять хвилин просиділа перед ноутбуком, розуміючи, що я не змогла справитись і сказати дітям, що так, це був виліт, ми повинні заспокоїтись, ваші батьки рядом. Я знаю, що треба сказати, але я не змогла це зробити» (респондентка, вчителька).

Органи місцевого самоврядування розглядають освітню сферу як елемент комплексного функціонування й відновлення громади.

«Тому що відбудувати саму школу недостатньо. Не повернуться люди, бо відсутнє житло, водопостачання, газопостачання і так далі. Відбудувати лише житло, також питання — куди дівати дітей,

немає садочка, немає школи. Тому всі ці речі, як на мене, повинні розглядатись в комплексі. І, напевно, на рівні держави. Можливо, якісь програми для отаких громад. Бюджети нульові в цих громад. Тобто за власний кошт ніхто [не зможе відновлювати]... можливо [потрібно впроваджувати] програми підтримки, ще якісь заходи, але лише в комплексі» (респондентка, представниця освітньої сфери).

Резюме

Органи місцевого самоврядування розглядають освітню сферу як елемент комплексного функціонування й відновлення громади, водночас під час війни (активної фази бойових дій і ризиків інтенсивних обстрілів), як і в інших прифронтових громадах, місцева влада не схильна виокремлювати сферу освіти як особливу, адже відновлення потребують і інші критичні для життєдіяльності громади сфери.

Ключовою для стратегії відновлення громади під час і після війни є демографічна ситуація, напряду пов'язана з наявністю або відсутністю житла та інфраструктури в населених пунктах, можливостями працевлаштування й нормального життя. Від цього будуть залежати й можливості відновлення, в тому числі й закладів освіти. Зараз існує ризик, що громада втратить потенційні ресурси (зокрема й людські) для подальшого відновлення.

Як і в усіх інших прифронтових або близьких до прифронтових громадах, місцева влада

наполягає, що офлайнове навчання в закладах освіти не відновиться, поки не буде безпечно. При цьому ні вчителі та вчительки, ні управлінці й управлінки у сфері освіти наразі не надають рекомендацій щодо покращення дистанційного навчання. Фактично йдеться про збереження status quo — можливостей організувати процес принаймні в тому форматі, який є зараз.

Підтримка сфери освіти під час війни потребує врахування локальних контекстів і обов'язково регіональної специфіки, пов'язаної з війною. Органи місцевого самоврядування мають включити роботу у сфері освіти в конкретних громадах у ширший комплекс рішень із відновлення. ОМС потребують не лише фінансових ресурсів, але й експертних та інших професійних заходів підтримки, які можуть допомогти громадам розбудувати стратегію відновлення відповідно до власних реалій і потреб і ступеня руйнування освітньої інфраструктури.

ОБЛАСТЬ: ХАРКІВСЬКА
ГРОМАДА: ЗОЛОЧІВСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2017
Географія	Богодучівський район Харківської області
Міські та селищні ради у складі громади	Золочівська селищна рада, Великорогозянська, Довжицька, Калиновецька, Лютівська, Малорогозянська, Одноробівська Перша, Одноробівська, Олександрівська, Писарівська, Світличненська, Удянська, Феськівська та Гур'єво-Козачанська сільські ради Золочівського району Харківської області
Адміністративний центр	селище Золочів
Чисельність населення до 24.02.2022	24249
Кількість учнівства до 24.02.22	2700
Кількість учнівства у 2023/2024 навчальному році	2215
Кількість ЗЗСО у громаді	15
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	2
Кількість ЗЗСО, які працюють	14

До складу громади входять 11 селищ та 62 села.

Громада і війна

Золочівська громада є прикордонною та межує з територією Росії. Частина громади на північному сході була окупована на початку повномасштабного вторгнення, але згодом у вересні 2022 року була звільнена Збройними силами України, зокрема це села Турове, Макарове, Уди, Червона Зоря та Окіп. Громада до сьогодні зазнає систематичних обстрілів, внаслідок чого руйнується цивільна інфраструктура; пік руйнувань припав на період окупації північно-східної частини громади. Зокрема, були пошкоджені заклади освіти, лікарня, приміщення служби соціального захисту, житлові будинки, декілька разів були прицільні влучання в газотранспортну та енергетичну систему тощо.

За словами ключових інформантів та інформанток, найскладнішим періодом для життя в громаді було перше півріччя після 24 лютого 2022 року.

Через активні бойові дії та прикордонний статус громади у перші шість місяців відбулося масове переміщення жителів та жительок, особливо прикордонних сіл, до безпечніших поселень у межах громади або Харківської області та в інші регіони України, зокрема в Полтавську область та західні регіони (невелика частка мешканців виїхала за кордон). Попри те, що для громади відтік мешканців досі становить серйозну демографічну проблему, жителі

й жительки почали повертатися до своїх домів, особливо після вересня 2022 року, коли була звільнена Харківщина:

«Але дуже близько знаходимося до кордону і це дуже напружує. Але населення повернулось і Золочів живе» (респондентка, мати учениці).

Демографічну ситуацію погіршує і стрімке зменшення рівня народжуваності: за минулий рік у громаді народилося тільки близько 40 дітей.

«Під час війни було найстрашніше те, що виїхали люди, дуже велика кількість громади разом із дітьми виїхали. Бо в нас було дуже гаряче, постійні обстріли. На превеликий жаль, це проблема нашої громади, у нас дуже багато переселенців [з громади], у тому числі і дітей» (респондентка, представниця ОМС).

Золочівська громада більшою мірою є сільськогосподарською, а не промисловою, її бюджет наповнюється переважно завдяки діяльності місцевих фермерських господарств та надходженням від земель сільськогосподарського призначення. Через обстріли та замінування територій галузь сільського господарства громади суттєво постраждала, а фермерські господарства були звільнені від оподаткування, що призвело до значного скорочення бюджету громади.

«У нас громада сільськогосподарська, 50% громади якраз під бойовими діями, заміновані, і тому у нас усі товаровиробники звільнені від податків. В нас дуже погана ситуація з бюджетом, тому що в нас немає податків» (респондентка, представниця ОМС).

Крім фермерських господарств, були пошкоджені або зруйновані й деякі підприємства, такі як асфальтобетонний завод, цегельний завод, хлібоприймальне підприємство, автотранспортне підприємство тощо. Невелика кількість фермерських господарств та підприємств продовжують працювати, однак проблема із працевлаштуванням у громаді залишається гострою.

Освіта під час війни

Освітня інфраструктура громади складається із 15 закладів загальної середньої освіти, 10 закладів дошкільної освіти та 2 закладів позашкільної освіти (детальніше див. табл. 1 у додатках). За даними представниці відділу освіти, з 2700 дітей, які навчалися в закладах загальної середньої освіти, у громаді зараз навчається 2215. У випадку дошкільної освіти із 700 дітей у громаді залишилося 565. Проте родини з дітьми ще повертаються в громаду. У закладах освіти тут також навчаються діти з числа внутрішньо переміщених осіб, але їх одиниці. Загалом зменшення кількості учнів та учениць є «освітньою проблемою» для громади, за словами представниці відділу освіти.

Зі всіх 27 закладів освіти не були пошкоджені через обстріли 3 школи та 1 дитячий садок. Всі інші заклади зазнали пошкоджень або руйнувань. Наприклад, удянський лицей та дитсадок були повністю зруйновані прямими влучаннями (лицей повністю згорів, тому не підлягає відновленню та наразі не працює). Також повністю зруйнована і не підлягає відновленню макарівська філія золочівського лицею №3, в якій розташовувався російський командний пункт. Значних руйнувань зазнала й лютівська філія олександрівського лицею. Відомо про пошкодження вітчизанського дитячого садка, золочівського Будинку дитячої та юнацької творчості, а також золочівських

ліцеїв №1, №2 та №3. Ліцей №2 був чотири чи п'ять разів обстріляний.

Дуже серйозних пошкоджень зазнав довжанський ліцей, в який у липні 2022 року влучило дві ракети, зруйнувавши три поверхи (див. рис. 2 в додатках). За словами керівника ліцею, були пошкоджені дошкільний підрозділ на першому поверсі, приміщення школи, перехід до їдальні та спортивної зали.

Окрему увагу варто звернути на прикордонні заклади, а саме одноробівський, олександрівський та івашківський ліцеї, які мають пошкодження, але повністю відновлювати їх поки небезпечно через близькість до кордону. У прикордонних закладах, де це можливо, громада намагається латати дахи та вставляти вікна.

У контексті численних пошкоджень та руйнувань освітньої інфраструктури, а також обмеженого місцевого бюджету, Золочівська громада проактивно займається відновленням пошкоджених закладів освіти там, де безпечна ситуація дозволяє провести ремонтні роботи, і це дозволяє бюджет громади.

«На сьогоднішній день [у золочівському ліцеї №2] ми відновили корпус старших класів, молодших класів і спортивну залу, туалет надвірний — взагалі його нема там просто, і їдальня пошкоджена, на це просто недостатньо було коштів. Всі інші заклади пошкоджені більше — вікна, двері. Золочівський ліцей майже відновили. Дитячі садки золочівські відновили — вставили вікна, криші підлатали» (респондентка, представниця ОМС).

Із 2022-2023 навчального року в усіх закладах загальної середньої освіти навчання відбувається дистанційно незалежно від того, чи заклад повністю вцілів під час бойових дій та обстрілів, чи був повністю зруйнований. Всі заклади освіти працюють дистанційно, крім удянського ліцею, який не працює. В умовах онлайн-навчання деякі батьки намагаються організувати зустрічі між учительством, учнівством та батьками. За словами ключових інформантів та інформанток, вчителі та вчительки підказують, як саме й де найкраще організувати виїзди для дітей на природу, в зоопарк, за кордон, в інші регіони України для підтримки соціалізації дітей та їхнього морально-психологічного стану.

Також у дистанційному форматі вперше в 2023-24 навчальному році **працюють 5 закладів дошкільної освіти у старших та середніх групах дітей** (підготовка до школи) з можливістю для дітей відвідувати приватні заняття, які проводять деякі вихователі. Всі інші дитсадки, Будинок юнацької та дитячої творчості та Дитячо-юнацька спортивна школа перебувають в умовах простою. Керівник одного з ліцеїв вказує, що минулий навчальний рік був складнішим через масовий виїзд мешканців із громади.

Якщо узагальнити дані щодо різних сторін освітнього процесу (відділ освіти, керівництво закладів, учительство, учнівство та батьки), можна дійти висновку, що дистанційне навчання в громаді налагоджене, попри постійні обстріли та пошкодження закладів освіти. Зокрема, завдяки досвіду онлайн-навчання під час пандемії громада зуміла адаптуватися й налагодити механізми, які є основою дистанційного навчання: поєднання синхронного та асинхронного форматів, гнучкий розклад занять у випадку відключень електроенергії та інтернету чи у випадку повітряної тривоги, використання різноманітних технічних засобів та онлайн-платформ під час освітнього процесу, використання електронних підручників за відсутності паперових тощо.

У громаді доступ дітей до дистанційного навчання забезпечений завдяки електронним пристроям, наданим різними організаціями,

наявності асинхронного навчання тощо. Стикаючись із відсутністю електропостачання та поганим інтернет-зв'язком, освітянство й учнівство вдаються до певних стратегій подолання: переходять до села, розташованого на узвишші; ходять у гості до однокласників та однокласниць із кращим інтернетом; заздалегідь заряджають пристрої вдома або у школі тощо. За словами ключових інформантів та інформанток, обмежує дітей у доступі до якісного дистанційного навчання й те, що дехто з них навчається за допомогою смартфонів.

Водночас, ключові інформанти й інформантки з числа місцевої влади й освітянства стверджують, що ОМС видає (або розподіляє) дітям, які мають потребу в електронних пристроях для навчання, гаджети.

«Моя суб'єктивна думка, що освіта у нас налагоджена. Зокрема, я можу виразити компетентну думку щодо нашого закладу. Працюють усі вчителі, налагоджена дистанційна робота досить чітко, є розклад, є підручники» (респондентка, вчителька).

У Золочівській громаді, як і в багатьох громадах України, на момент повномасштабного вторгнення не було й немає облаштованих відповідно до стандартів укриттів у більшості закладів освіти. Укриття є тільки в івашівському ліцеї та в лютівській філії олександрівського ліцею, у приміщеннях яких неможливо навчатися через постійні обстріли. Втім, ОМС реалізують ряд проєктів з облаштування укриттів у школах та дитсадках. З іншого боку, в золочівському ліцеї №3 працівники закладу самостійно облаштували тимчасове укриття у приміщенні шкільної котельні.

«На сьогоднішній день замовлені проєкти на відновлення закладу довжанського ліцею, це дуже дорогий проєкт, але все ж таки. П'ять закладів освіти — це три золочівських, довжанський і Писарівка, це будуть проєкти на укриття» (респондентка, представниця ОМС).

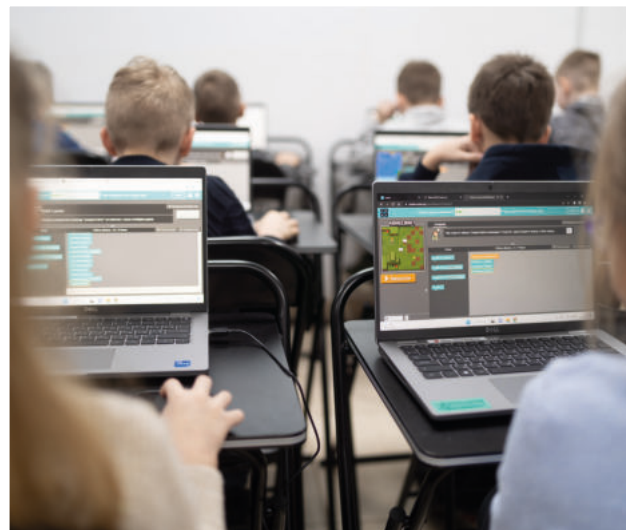
Однак навіть за наявності укриттів керівництво шкіл наголошує, що не готове брати відповідальність за життя дітей, а батьки разом із дітьми вказують на те, що вчитися у приміщеннях шкіл небезпечно й вони не хочуть ризикувати:

«Навіть якщо зроблять бомбосховище, діти не прийдуть. В першу чергу я свого онука не пущу» (респондентка, керівниця закладу).

У громаді велося обговорення із залученням місцевого самоврядування, керівництва закладів освіти та батьків щодо відновлення очного або змішаного навчання; в результаті все ж було прийнято рішення про дистанційне навчання у 2023-2024 навчальному році.

«Було б справді краще, якби це було змішане навчання, але я вважаю, що його зараз неможливо просто застосувати в нашій громаді, бо дуже-дуже близько до кордону, дуже небезпечно» (респондентка, учениця).

Кажучи про компенсування освітніх втрат, більшість ключових інформантів та інформанток вказували на діяльність організації «Мирне небо Харкова», яка пропонувала дітям деякі позашкільні активності на базі дитячо-юнацької спортивної школи, наприклад, заняття з англійської мови, гуртки, психологічну підтримку тощо.

Стратегії відновлення і потреби громади у сфері освіти

У громаді внаслідок зменшення кількості дітей різко зменшилася освітня субвенція, яка залежить від кількості учнів та учениць. У поєднанні із суттєвим зменшенням місцевого бюджету через звільнення сільськогосподарських товаровиробників від податків, потенційним зменшенням надходжень від ПДФО (податок на доходи з фізичних осіб) із військових та руйнувань у сільськогосподарській галузі скорочення освітньої субвенції стає особливо значущим чинником у відновленні освіти в громаді. Ключові інформанти й інформантки чітко артикулюють негативні наслідки, а саме скорочення штату молодшого обслуговуючого персоналу в закладах освіти, через що вчителю та керівництву закладів потрібно самостійно виконувати роботу з догляду за приміщеннями закладів освіти та їхніми подвір'ями, а для оплати праці всім вчителям та вчителькам відділ освіти був змушений зменшити надбавки з **20% до 5%** та зменшити варіативну складову навчального плану, а також не зберігати зарплати під час відпусток.

Однак найважливіше, що внаслідок скорочення освітньої субвенції та місцевого бюджету, постала потреба суттєво оптимізувати систему закладів освіти, адже дуже важко підтримувати функціонування довоєнної кількості

закладів та вчительства. Саме тому у громаді обговорюють та розробляють план оптимізації закладів освіти, як-от закриття удянського та івашківського ліцеїв, які мають серйозні пошкодження і в яких залишилась невелика кількість дітей; закриття макарівської філії золочівського ліцею №3, в якій немає дітей та вчителів і вчительок; закриття ряснянської філії золочівського ліцею №3 та лютівської філії олександрівського ліцею, в яких також дуже мало дітей. У майбутньому це може створити проблему працевлаштування для частини вчителів та вчительок. Також внаслідок оптимізації постане питання, що робити із приміщеннями закритих закладів освіти, чи потрібно їх відновлювати й підтримувати.

«Це [оптимізація] не всім подобається, дуже багато людей на нас скаржилися з приводу того, що ми неправильно закриваємо заклади. Але на наступний рік ми будемо це робити, просто тому, що ми не виживимо» (респондентка, представниця ОМС).

Ключові інформанти й інформантки вказують на потребу переглянути формулу розрахунку освітньої субвенції, щоб вона враховувала контекст прикордонних та прифронтових

громад, у яких суттєво зменшилася кількість дітей і безпекова ситуація в яких критична. Представники та представниці громади вже зверталися з цього питання до освітнього омбудсмена та окремих депутатів.

Ключові інформанти й інформантки артикулювали потребу в деяких матеріальних речах, як-от додаткові пристрої для дистанційного навчання та періодичне їх оновлення, електрогенератори, газонокосарки та пальне для окремих закладів освіти за потребою. Останні зумовлені необхідністю самостійно доглядати за подвір'ям, зокрема стригти великі площі спортивних полів, в умовах скорочення чи простою молодшого обслуговуючого персоналу закладів освіти. Також одна з учениць висловлювала потребу у кращому інтернет-зв'язку у громаді. Також існує потреба в додатковому фінансуванні облаштування укриттів у закладах освіти.

Стратегії відновлення доступу до освіти в Золочівській громаді дуже залежать від кінцевого результату оптимізації закладів освіти. Як зазначено в попередньому розділі, у громаді обговорюють та розробляють план закриття

близько 5 закладів загальної середньої освіти. Від цього залежатиме, де в першу чергу потрібно облаштовувати укриття в контексті обмеженого бюджету, як допомогти педагогам і педагогиням закритих закладів освіти працевлаштуватися, як організувати підвезення дітей із прилеглих поселень та інші питання. Тому ключові інформанти й інформантки не вказували на конкретні стратегії, адже громада перебуває на етапі оптимізації системи закладів освіти, яке супроводжується спротивом окремих вчителів та вчительок, керівництва закладів освіти і батьків.

«На сьогоднішній день ми знаходимося в зоні обстрілів, щодня, і сьогодні зранку був теж обстріл. Відновлення інфраструктури нам потрібне, тому що люди тут проживають і їм потрібно якось існувати, і працювати десь треба. Все ж таки громада живе, і нам потрібна інфраструктура, розвиток, ми повинні виживати і жити. У нас є план оптимізації, ми будемо оптимізувати, як би це не було больно і обідно для закриття, але ми повинні вижити, в нас повинні працювати всі заклади, люди повинні отримувати заробітну плату, діти навчатися» (респондентка, представниця ОМС).

У контексті стратегій також доцільно вказати, що Золочівська громада є однією з небагатьох, яка має два позашкільні заклади — Будинок дитячої творчості та юнацтва та Дитячо-юнацьку спортивну школу, які можуть слугувати альтернативними додатковими освітніми просторами для різних освітніх активностей. Як уже зазначалося, на базі спортивної школи організація

«Мирне небо Харкова» проводить заняття з англійської, тут надається психологічна підтримка та пропонуються інші активності. Це приклад створення освітнього простору, який може посилити процес відновлення доступу до освіти та компенсації освітніх втрат. Однак самі заклади наразі перебувають в умовах простою через постійні обстріли.

ОМС планує залучати кошти на відновлення освіти з державного бюджету, від донорських організацій та місцевого бюджету.

«Але ми все-таки будемо виділяти кошти [з місцевого бюджету], якщо якісь копійки залишаться на відновлення закладів освіти» (респондентка, представниця ОМС).

Громаді вдається точково або регулярно співпрацювати з такими організаціями, як Help — Hilfe zur Selbsthilfe, People in Need, Emerland, World Central Kitchen, World Food Programme, UNICEF, Google, «Мирне небо Харкова», «Благороб», «100% життя», «Разом у майбутнє ЮА», Фундація Олени Зеленської та іншими організаціями.

Резюме

Золочівська громада є прикладом того, як українські прикордонні громади намагаються долати виклики та відновлювати освіту в умовах постійних інтенсивних обстрілів та численних руйнувань. Пошкодження цивільної інфраструктури, сільського господарства, промисловості, приватного бізнесу, житлових будинків є частинами того загального контексту, в якому перебуває Золочівська громада і в якому різні зацікавлені сторони намагаються відновити освіту. Із 27 закладів загальної середньої та дошкільної освіти не зазнали пошкоджень тільки чотири. Відновлення цих закладів є викликом для громади, місцевий бюджет якої суттєво обмежений. Однак місцевому самоврядуванню вдається виконувати ремонтні роботи, де це можливо.

Незважаючи на важкий контекст, громаді вдалося налагодити освітній процес на базі дистанційного навчання. Золочівська громада як прифронтна застосовує радше стратегії виживання, а не стратегії відновлення освіти, що повністю зумовлено такими викликами, як постійні обстріли, географічна близькість до Росії, відсутність укриттів у більшості закладів, обмежений місцевий бюджет, скорочення освітньої субвенції, потреба в суттєвій оптимізації закладів освіти тощо. Крім цього, в контексті поступового повернення до громади родин із дітьми потреба у швидкому та ефективному відновленні освіти стає ще актуальнішою. Потенціалом для покращення

доступу до освіти в громаді є можливості альтернативних (тимчасових) освітніх просторів на базі позашкільних закладів.

Окрім додаткової підтримки на відновлення або ремонт освітньої інфраструктури, місцева влада, ймовірно, потребує підтримки в пошуку й залученні ресурсу, формулюванні потреб у сфері освіти (поза питаннями матеріально-технічної бази) — змісту освіти, альтернативних способів освіти, додаткової підтримки позашкільних активностей. Найголовніше, що зараз озвучують органи місцевого самоврядування, — це потреба в оптимізації мережі освітніх закладів, позаяк цей крок наразі більше сприймається як вимушений (через відсутність достатніх ресурсів), а не можливість покращити і зміст освіти, і структуру мережі закладів.

«Головне, щоб закінчилась війна, а так настрої є, енергія є. Я вам скажу, коли закінчиться війна, воно все буде, відбудується, тому що бажання є — це саме головне, і згуртованість» (респондентка, мати учениці).

ОБЛАСТЬ: ХАРКІВСЬКА
ГРОМАДА: БАЛАКЛІЙСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2020
Географія	Ізюмський район Харківської області
Міські та селищні ради у складі громади	Балаклійська міська рада, Асіївська, Борщівська, Бригадирівська, Вербівська, Гусарівська, Лозовеньківська, Новогусарівська, Міловська, Петрівська, Протопопівська, Чепільська, Шевелівська, Яковенківська сільські ради Балаклійського району та Волохово-Ярська сільська рада Чугуївського району Харківської області. До складу громади входять 35 сіл, 1 селище та 1 місто
Адміністративний центр	місто Балаклія
Чисельність населення до 24.02.2022	45575
Чисельність населення на момент опитування	до 30000 (за оцінками ОМС)
Кількість дітей на момент опитування	3500 віком до 17 років (за оцінками ОМС)
Кількість учнівства до 24.02.22	4135
Кількість учнівства у 2023/2024 навчальному році	2826
Кількість ЗЗСО у громаді	19
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	4
Кількість ЗЗСО, які працюють	17 — освіта у всіх закладах у дистанційному форматі

Громада і війна

Бойові дії на території Балаклійської громади розпочалися одразу з повномасштабним вторгненням, зокрема 26 лютого 2022 року почалися бої за місто Балаклію, яке російські війська захопили 3 березня. Під час контрнаступу ЗСУ в першій половині вересня 2022 року місто Балаклія та інші населені пункти громади були звільнені.

«Що змінилося [після деокупації]? Люди змінилися. Вони стали якісь залякані» (респондент, керівник закладу).

Учасники й учасниці дослідження говорять про те, що місто Балаклія та інші населені пункти громади (села Вербівка, Гусарівка, Криничне, Мілове, Нова Гусарівка, Асіївка, Шевелівка, Чепіль та ін.) значною мірою постраждали від воєнних дій. Зокрема, окрім спалених або зруйнованих будинків та об'єктів інфраструктури, під час активної фази бойових дій були пошкоджені мости, нині сполучення між населеними пунктами відновлено завдяки тимчасовим конструкціям або відреставрованим мостам, залишається проблема з водопостачанням. Через замінування території відновити інфраструктуру з водопостачання наразі неможливе. До частини населених пунктів, серед яких називали й ті, в яких є повністю зруйновані школи, автобуси курсують не щодня (декілька разів на тиждень).

В місті і громаді в цілому гостро стоїть питання працевлаштування через вимушену міграцію

із громади підприємців (або працевлаштувачів). Попри те, що кількість населення після деокупації помітно зросла, все ж, за спостереженнями респондентів та респонденток, у місті Балаклії різниця кількості населення, якщо порівняти з періодом до повномасштабного вторгнення, є помітною. У громаді не працюють великі підприємства, як-от Балаклійський ремонтний завод (зруйновано внаслідок ракетних обстрілів), хлібозавод і завод із виробництва цементу.

Зараз у громаді, за оцінками представників та представниць ОМС, мешкають і ВПО, переважно з Донецької та Луганської областей та з навколишніх сіл, які також постраждали під час війни. Переміщення ВПО до громади поки що не дає суттєвого приросту чисельності населення — помітну групу місцевого населення наразі складають літні люди.

Жителі й жительки громади болісно переживають руйнування й занепад, які прийшли разом із російською окупацією в їхні міста й села. Втім, майже всі респонденти й респондентки висловлюють думки про те, що і місцева влада, й жителі та жительки зацікавлені й докладають зусиль до відновлення життя в громаді. Для місцевого самоврядування освіта — один із багатьох елементів соціально-гуманітарної сфери, що потребує термінового втручання, наразі спроможності й ресурсів виділяти її як окремий пріоритет місцева влада не має.

Освіта під час війни

Інфраструктура дошкільної та шкільної освіти громади складається із **27 закладів освіти**.

«Якщо ми візьмемо галузь освіти, то із 20 [офіційно — 19] закладів загальної середньої освіти 4 зруйновано повністю» (респондент, представник ОМС).

Згідно з відкритими джерелами, вербівський, волохово-ярський, петрівський ліцей та асіївська гімназія були повністю зруйновані. Ще у п'яти закладах освіти руйнування сягають від 60% до 80%. Будівля петрівського дошкільного закладу освіти зруйнована на 50%. Більшість закладів освіти потребує капітального ремонту підвальних приміщень для укриття. За словами батьків,

«Це [питання щодо потреб і забезпечення у сфері освіти] до [управління] освіти, вони вам всю статистику скажуть. Я — керівник, в мене не тільки освіта, медицина, культура, соціальний захист, все тут у мене. Я не втручаюсь туди, в навчальний процес» (респондент, представник ОМС).

Уповноважений представник профільного управління володіє вичерпною інформацією щодо масштабів руйнувань, втрат і нагальних потреб (більшою мірою щодо питань забезпечення та інфраструктури пошкоджених закладів).

на сьогодні жоден дошкільний заклад освіти в Балаклії та навколишніх селах не працює. Представники й представниці ОМС говорять про те, що садочки працюють дистанційно. Місцева влада, зокрема представники й представниці управління освіти, зазначають, що дефіциту педагогічних кадрів на сьогодні у громаді немає.

Навчання в 2023–2024 навчальному році відбувається онлайн. Дистанційну форму запровадили 17 із 19 освітніх закладів. Укриття в закладах поки що не облаштовані — вони не придатні для навчання або перебування в них дітей. Як наголошують ОМС, більша частина коштів, призначених на освіту в громаді, була спрямована на розробку проектної документації з облаштування укриттів у частині ЗО.

Чепільська й асіївська гімназії припинили свою роботу на 2023-2024 навчальний рік через невелику кількість учнів та учениць. Як тимчасове рішення вчительство й місцева влада пропонують перевести дітей в інші навчальні заклади, поки навчання триває дистанційно.

«Половина, десь 50% дітей учнівського контингенту ми втратили — вони навчаються не в наших закладах (не в громаді)» (респондент, представник ОМС).

Для дослідження практики налагодження освітнього процесу в громаді за рекомендацією ОМС було обрано балаклійський лицей №3. Як і інші ЗО в громаді, ця школа постраждала під час окупації, зазнала руйнувань і пошко-

джень як внаслідок обстрілів, так і внаслідок цілеспрямованої крадіжки майна російськими військовими під час відступу. Водночас, аналізуючи дані з інтерв'ю з іншими ключовими інформантами й інформантками, можна сказати, що така ситуація тією чи іншою мірою характерна і для інших подібних закладів освіти.

Практики організації освітнього процесу в громаді, зокрема організація дистанційного навчання, за словами учнівства, у 2023-2024 навчальному році налагоджено краще, ніж торік. Учнівство і вчительство послуговуються спільними онлайн-платформами для навчання. Представники й представниці ОМС стверджують, що більшість учнів та учениць має необхідні для навчання гаджети і технічні засоби. Респондентка-учениця має у своєму розпорядженні телефон, стаціонарний комп'ютер і ноутбук. Втім, самі вчителі та вчительки й інші ключові інформанти й інформантки кажуть, що потреба в додаткових технічних засобах є — особливо в родинях, де є декілька дітей навчаються дистанційно. В межах програм і підтримки з боку благодійних фондів (зокрема згадували програму ЮНІСЕФ) окремі категорії учнівства отримують у користування планшети, як-от діти із малозахисених верств населення.

Учні й учениці кажуть, що наразі вони користуються переважно електронними підручниками; частина опитаних потребує паперових підручників, але на всіх учнів та учениць з усіх предметів їх не вистачає. Втім, представники та представниці місцевої влади (ймовірно, не повністю обізнані про ситуацію із навчальними

матеріалами у школах громади) кажуть проти-
лежне. Вчителі та вчительки теж запевняють,
що «з підручниками проблеми немає», хоча їм
і доводиться фотографувати потрібні сторінки
й надсилати їх учням та ученицям для опрацю-
вання.

 **«Все добре у нас з підручниками,
то ж діти, вчителі виводять і на
екран електронний підручник, і
діти мають можливість, ось, погортати живий
підручник, щось повторити, знайти інформа-
цію. Тобто, з підручниками у нас все добре»**
(респондент, учитель).

Втім, самі ж учні й учениці та батьки зауважу-
ють, що за відсутності електрики або інтернету
навчатися без паперових підручників немож-
ливо. Батькам доводиться роздруковувати під-
ручники власним коштом, інколи учні й учениці
одного класу збираються вдома у тих із них, у
кого є інтернет та/або роздруковані матеріали.

Вчителі та вчительки неохоче говорять про
освітні втрати або прогалини в навчанні — з
одного боку, очевидно, що такі є і через втра-
ту навчального часу (з огляду на тривоги, об-
стріли, вимкнення електрики тощо), і через
загальне погіршення дисципліни в умовах
дистанційної освіти. Певна пересторога із
визнанням освітніх втрат під час війни з боку вчи-
телів та вчительок може бути пов'язана з тим,
що поняття освітніх втрат поки що недостат-
ньо пропрацьовано методично, тож педагоги й
педагогині можуть відчувати персональну від-
повідальність за них. Адже важливо, що попри

складну безпекову ситуацію в громаді, вчителі
та вчительки докладають зусиль і підтримують
дітей у навчанні. Наприклад, із власної ініціа-
тиви (ймовірно, на безоплатній основі) вони
надають індивідуальні консультації учням та
ученицям, які того потребують, причому часто
в екстремальних умовах, іноді бодай телефо-
ном. У стресових умовах, коли в усіх ключо-
вих сферах життя громади стоїть питання про
виживання, згуртованість і комунікація з боку
вчителів та вчительок стають запорукою тягло-
сті освітнього процесу.

 **«Дякую вчителю, яка на дому тут їх
трішки підучувала, вони ходили до
неї додому, і вона їм трохи підтягу-
вала математику»** (респондентка, мати учня).

Загалом, з огляду на безпекову ситуацію під час війни, вчителі та вчительки сприймають освітні втрати як неминучі.

«Коли лунає повітряна тривога і вчитель розкажує матеріал, то що в пріоритеті? Безпека дитини. Вийти з уроку і сховатись в укриття чи слухати урок?» (респондент, учитель).

Відмічаючи кращу організацію дистанційного навчання цього року, й діти, і вчителі та вчительки говорять про те, що тепер вони працюють на уніфікованих платформах, до яких мають доступ як діти, які проживають в Україні, так і ті, хто перебуває за кордоном і, відповідно, навчається асинхронно (або на сімейній формі навчання) в українській школі. Фактично в такому форматі дитина з-за кордону підтримує зв'язок зі своєю школою і громадою.

«Дитина, прийшовши з німецької школи, звичайно що, можливо, втомлена і на вихідні має можливість відкрити хоч щось, основне якесь завдання виконати, подивитися відеоурок, наприклад, чи виконати якесь завдання, надіслати вчителю» (респондент, учитель).

Нині влада і вчителі та вчительки не розглядають можливість очного навчання через відсутність укриттів у 30 та загальну безпекову ситуацію. Як компромісний варіант у разі наявності укриттів розглядають змішану форму навчання.

«Повноцінне навчання буде тоді, коли будуть зроблені укриття згідно чинного законодавства. Коли буде безпечно їм під час тривоги спуститися в

укриття і воно буде безпечне» (респондент, представник ОМС).

Втім, вчительство і батьки висловлюють досить поширену у прифронтових областях думку, що навіть змішана форма навчання до завершення бойових дій не видається їм безпечною, й налягають на дистанційному форматі.

«Дорога до школи. Вона йде до школи, вона йде зі школи. Плюс, коли лунає повітряна тривога, декілька хвилин треба туди спуститись. А ми поряд. Воно може прилетіти за декілька секунд. То чи встигнемо? Не знаю. Таке це питання» (респондент, учитель).

Стратегії відновлення і потреби громади у сфері освіти

Фактичною стратегією налагодження доступу до освіти в громаді є можливість навчати (і отримувати освіту) дистанційно — за допомогою платформ ВШО і Classroom. Серед учнів та учениць, які навчаються з-за кордону, превалює сімейна форма й асинхронне навчання. Учасникам та учасницям дослідження досить непросто було сформулювати потреби у сфері освіти, які виходили б за межі питань відновлення інфраструктури, пошуку ресурсів на відбудову закладів тощо. Тож наразі влада у громаді концентрується перш за все на цих — матеріально-технічних аспектах.

♦♦ **«У нас немає жодного навчального закладу, який би в якійсь мірі не був би пошкоджений. Навіть якщо будівля ціла, але внутрішня система, тобто опалення, водовідведення, водозабезпечення, у зв'язку з тим, що два роки не опалювалися, звичайно, воно все пошкоджено і воно потребує заміни»** (респондент, представник ОМС).

♦♦ **«У нас постраждало опалення. У нас постраждав дах. У нас постраждала вентиляція. Це те, що ось таке, вагоме постраждало. Ну і плюс ще внутрішні, там, тріщини пішли»** (респондент, керівник закладу освіти).

Батьки говорять про брак спілкування дітей з однолітками, й так само, як і діти, вказують на те, що наразі майже не мають у своїх населених пунктах місць дозвілля для дітей і підлітків, але не можуть сформулювати пропозиції для задоволення такої потреби. Також учительство та батьки озвучують запит на використання бібліотечного простору для

офлайнних зустрічей дітей. Є значний запит на оновлення бібліотечного фонду в населених пунктах — література там переважно «російськомовна і застаріла».

Поза школою місцеві діти можуть збиратися на вулиці для спілкування, дехто з них проводить багато часу, допомагаючи дорослим членам родини по господарству; в місті Балаклії працює декілька спортивних секцій та по п'ятницях є можливість відвідати районний будинок культури і подивитися фільм. Відвідувати пляжі чи паркові зони або насадження у громаді проблематично через ризики замінованості території. Про замінованість частини територій говорять і окремі представники та представниці закладів освіти. Загалом, для деокупованих територій проблема замінованості стає однією з ключових саме через те, що вона заважає відновленню ЗО або інших інфраструктурних об'єктів (наприклад, відновленню водопостачання через водогін).

Батьки й матері, які взяли участь у дослідженні, згадували про потреби дітей у психологічній підтримці, про зміни, які спостерігають у поведінці й емоційному спектрі переживань, які спричинила війна:

«Дитина стала тривожною, плаче, коли гроза, ми поки що спимо одягнені всі разом із дітьми». Однак серед учасників та учасниць дослідження не було тих, хто вже звертався по психологічну допомогу: «... ми поки що справляємось самі» (респондентка, мати учениці).

Для підтримки і відновлення закладів освіти місцева влада залучає ресурси з місцевого, обласного й державного бюджетів; також згадують співпрацю з міжнародними благодійними організаціями, які виділяють кошти на відбудову (капітальний ремонт будівлі й підвалу балаклійського ліцею №1, ремонт дошкільних закладів, розробка проекту укриття в балаклійському ліцеї №2) та на закупівлю технічних засобів для навчання. Найчастіше в цьому контексті респонденти й респондентки згадують програми підтримки ЮНІСЕФ, а також проект «Допомога дітям України» і роботу Української ради екстреної медичної допомоги; однак не називали проекти або ініціативи, які реалізуються освітніми та просвітницькими неурядовими організаціями. Так само майже не було згадок про волонтерські або проекти громадських організацій із дитячого дозвілля або допомоги в питаннях освіти. Ймовірно, в громаді за ініціативи окремих учителів та вчительок дистанційно працюють профільні секції, але про них учні й учениці згадували побіжно.

Резюме

Більшість ключових інформантів та інформанток оцінюють втрати в системі освіти в громаді через війну перш за все крізь призму матеріально-фінансових збитків або потреб (техніка для забезпечення освітнього процесу, доступ до інтернету тощо). В умовах постійних ризиків обстрілів влада неохоче говорить про відновлення інфраструктури, однак, як видається, не має інших стратегій покращення доступу до освіти в умовах війни.

Оскільки потреби вибудовуються переважно навколо матеріально-технічних аспектів, ймовірно, місцевій владі також буде потрібна інформаційна й експертна підтримка в питаннях, які стосуються не лише способів залучення коштів, але й відновлення доступу до освіти або покращення змісту якості освіти в умовах війни. Наприклад, місцева влада поки що не розглядає такі варіанти як облаштування тимчасових освітніх просторів, більше концентрується на відновленні шкіл та проєктах з облаштування укриттів. Що, безумовно, потрібно, але якщо заклади освіти і далі працюватимуть дистанційно, можливо, варто змінити пріоритетність, перенісши її з укриттів у ЗО на інші види підтримки у сфері освіти в громаді.

Ймовірно, наразі в умовах виживання планування змістовної діяльності з налагодження доступу до освіти й покращення якості освіти в громаді відсунуто на дальшу перспективу.

ОБЛАСТЬ: МИКОЛАЇВСЬКА
ГРОМАДА: СНІГУРІВСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2020
Географія	Баштанський район Миколаївської області
Міські та селищні ради у складі громади	До складу громади входять Снігурівська міська рада та Афанасіївська, Василівська, Калинівська, Кобзарцівська, Нововасилівська, Павлівська, Першотравнева, Тамаринська сільські ради Снігурівського району
Адміністративний центр	місто Снігурівка
Чисельність населення до 24.02.2022	23199
Кількість населення на момент опитування	приблизно 18000
Кількість ЗЗСО у громаді	12 закладів загальної середньої освіти
Кількість зруйнованих закладів освіти	2
Кількість ЗЗСО, які працюють	10

Громада і війна

З початком повномасштабного вторгнення і станом на березень 2022 року більша частина громади була окупована росіянами разом з іншими територіями Миколаївської та Херсонської областей. Через територію громади проходила лінія зіткнення українських та російських військ. Громада була звільнена від окупації лише в листопаді 2022 року. Більшість населених пунктів постраждали від обстрілів, зокрема зазнали руйнувань школи та дитячі садки.

Також громада постраждала від підриву російськими військами Каховської ГЕС на початку червня 2023 року — **було підтоплено 13 населених пунктів**.

«Зараз тут приблизно сім тисяч, а до окупації наша Снігурівка нащитувала десь, може, тисяч 12 або більше. Можливо, що половина [жителів зараз] немісцевих, люди з сіл перемістилися у Снігурівку, самих снігурівчан занадто мало і багато хто не хоче повертатися» (респондентка, органи місцевого самоврядування).

Як зазначають ключові інформанти й інформантки, попри те, що снігурівчани та снігурівчанки **«не поспішають або не планують повертатися»**, місто все одно не порожнє — сюди переїхало багато жителів та жительок

навколишніх сіл. Втім, за словами тих самих ключових інформантів та інформанток, помітним є перш за все контингент літніх людей (пенсіонерів):

«... Коли видають гуманітарку, найбільше, мабуть, людей похилого віку. Вони тут (у громаді) вже корінням проросли, і вони тут залишаться попри все» (респондентка, мати).

Поки тривають бойові дії і громада зазнає ризиків бути обстріляною, місцеві жителі й жительки не бачать перспектив масового повернення вимушено переміщених осіб додому (у Снігурівку) — у громаді немає роботи, постійні ризики прильотів, є випадки сильної травматизації як дітей, так і дорослих внаслідок обстрілів, а також випадки загибелі жителів та жительок внаслідок обстрілів. Як кажуть ключові інформанти й інформантки, зараз робочі місця в громаді — здебільшого в закладах освіти (для вчителів та вчительок), але через дистанційну форму навчання технічний персонал закладів освіти перебуває на «вимушеному простоті».

«... [у громаді] немає роботи, і люди не можуть повернутися, бо немає тепер де працювати, залишилися на роботі тільки що — школи, садочки — і то, зараз навчання в онлайні, тому мінімальна кількість працівників, вчителі працюють дистанційно, а техперсонал в основному на простій, бо ж, ну немає умов для того, щоб можна було працювати, тому люди і залишаються в містах, де хоч трохи є яка робота» (респондентка, директорка закладу).

За суб'єктивними оцінками окремих ключових інформантів та інформанток із числа освітянства, родини з дітьми поки що не планують повертатися, і залежно від того, яка демографічна ситуація складеться в майбутньому, чисельність учнів та учениць помітно зменшиться навіть проти нинішньої ситуації, що не може не вплинути й на систему (мережу) закладів освіти у громаді. Як зазначила в одному з інтерв'ю начальниця відділу освіти громади, більшість закладів освіти були пошкоджені або зруйновані, внаслідок чого у громаді відбувається **«оптимізація закладів освіти»**. Наприклад, снігурівську гімназію наразі «ліквідовано», будівля зруйнована й заклад потребує повної відбудови. Обстріляно калинівський та снігурівський ліцеї. Заклади було пограбовано окупантами, навіть ті, де окупаційна влада за час окупації мала намір впроваджувати навчання.

«Окупанти проникали на територію школи, вони вибивали там двері, грабували заклад, в нас там школа, садочок, то все, що можна, ми заховали, в основному цінне, всі документи були сховані, але вони навіть грабували, ну, крали

таке, що там — стару постільну білизну, вогнегасники, фарби, ну не нехтували нічим, віники, ну, що лишилося — вони гребли всьо, навіть старі DVD, ми довго думали, де їх діть, бо треба було списати, утилізувати, вони їх вивезли — навіщо, таке вже, здається, не використовують» (респондентка, директорка закладу).

Фактично в більшості випадків ідеться навіть не про реконструкцію, а про потребу створення нової інфраструктури закладів освіти у громаді.

«Снігурівський ліцей під час окупації був також обстріляний смерчами, касетними снарядами, по кутку школи було вдарено із танка, навіщо це вони зробили — ніхто не знає, і під час окупації цей заклад, вони хотіли відкрити під свою програму, ну, запровадити там рашистську цю програму, але їм це не вдалося, нас деокупували і, можливо, як то кажуть, в отместку, після деокупації, на Великдень,

Снігурівщину обстріляли ракетами С-300, чи 11 ракет, не пам'ятаю, прилетіло на саму Снігурівку, це невеличке місто, і от тоді два заклади освіти, це колишня гімназія — жаль, тепер її і ліквідували — вона дуже пошкоджена, там три ракети С-300 рознесли ту

будівлю, і в нашу будівлю дві ракети С-300 також влучило, зачепило крила будівлі нашого закладу, але це в районі 65 метрів, тобто тепер є що відбудувати, ось такий руський мір» (респондентка, директорка закладу).

Освіта під час війни

Робота всіх закладів освіти в громаді зараз відбувається в дистанційному форматі. Зважаючи на реалії — 30-кілометрову відстань від лінії фронту і постійні ризики обстрілів, які випереджають сигнали тривоги — опцію очного навчання у снігурівських школах, за словами опитаних, сьогодні у громаді не розглядають. Самі вчителі та вчительки невисоко оцінюють якість дистанційної освіти, якщо порівняти з очною формою навчання.

◆◆ **«Не те що народна мудрість, а може вона вже стане і народною, одна мамочка просто сказала: "Нехай буде дурненьке, але ціленьке". От і всьо, тобто цими словами майже характеризується все»** (респондентка, вчителька).

Через масові вимушені переміщення місцевих жителів та жительок, зокрема родин із дітьми, у школах цього навчального року помітно поменшало учнів та учениць (незважаючи на дистанційний формат навчання). Вчителі та вчительки говорять, що більшість родин, які перебувають за кордоном, віддали перевагу

навчання в місцевих школах, а діти, які перемістилися в межах України, також переважно навчаються за місцем нинішнього проживання.

Але за суб'єктивними спостереженнями вчителів та вчительок, переважна більшість учнів та учениць, які не покидали територію громади, продовжують навчатися у своєму закладі освіти (це дві третини від кількості учнівства до повномасштабного вторгнення).

♦♦ «Кожен раз коли я з ними спілкуюся, і уроки, то само собою, а виховні години, ці хвилини, 5-хвилинки, про цю мінну безпеку, про все, намагаєшся їх... не то що їм донести, а благаєш їх: будь ласка, нікуди не ходіть. Ну, це ж діти, я розумію, що вони дуже цікаві, хочуть дуже пізнати більше і всього іншого, ну благаєш: "Нікуди не ходіть, нічого не чіпайте", сльози на очах: "Діти, ви для нас дуже дорогі, дуже дорогі, нічого немає ціннішого за вас, за ваше життя, будь ласка, бережіть себе"» (респондентка, вчителька).

Беручи до уваги реалії воєнного часу, вчительство намагається підлаштуватися й доступними способами покращити якість викладання — наприклад, купують мультимедійні засоби (інтерактивні дошки, які використовуються під час онлайн-занять). Відсутність в учнівства деяких підручників за програмою НУШ педагоги й педагогині компенсують наявними цифровими матеріалами, пропонують учням та ученицям також обмінюватися книжками

й шукають можливі способи компенсувати цю незручність у навчанні. Водночас варто зауважити, що вчителі та вчительки у громаді оперують неакадемічними критеріями якості навчання під час війни в Україні. Перш за все важливим для них є сам факт проведення занять.

«Є такі [підручники], що не вистачає, но ми отримуємо, моя донька в 5 класі, НУШ, програма НУШ, декілька підручників видали одразу, і ось недавно прийшла українська мова нова, теж дітям роздали. Тобто це теж великий плюс, що про нас не забувають, не забувають про наших дітей, і, сподіваємось, до кінця навчального року будуть в 5 класі всі підручники, от» (респондентка, вчителька).

Окремої уваги заслуговує відданість та прихильність учительства й учнівства до своїх закладів освіти — респонденти й респондентки розповідали під час інтерв'ю, як рятували фонд шкільної бібліотеки, постраждалої від прильоту й потім від підриву Каховської ГЕС. Педагоги та педагогині, учні та учениці різних класів, виїжджаючи зі Снігурівки, вивозили із собою частину книжок; повернувшись, вони повернули ці в бібліотеку — й потім їх роздали учням та ученицям, які за ними навчаються.

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

Найпершою потребою під час війни для дітей та учительства є перш за все потреба в безпеці, яку, на жаль, ніхто не може забезпечити або гарантувати в умовах війни. У громаді (зокрема у Снігурівці), за словами представників та представниць сфери освіти, які брали участь у нашому дослідженні, безпечні та облаштовані укриття як такі відсутні:

«Я, наприклад, боюся спускатися в підвал, бо у мене такий підвал, що він мені і могилою може стати»

(респондентка, вчителька).

Іншим суперечливим моментом є припинення уроків під час повітряних тривог. Вчителі та вчительки проводять інструктажі для учнів та учениць — при сигналі повітряної тривоги потрібно повідомити вчителя чи вчительку, вимкнути гаджет і перейти в безпечне місце,

«яке для вас визначили батьки. Я ж не можу сказати: "йдіть в бомбосховище" — а його немає, я ж так же ж не можу сказати дитині йти в підвал, а якщо в нього такий підвал, як і в мене? Я вважаю, ну да, багато чого перекладається на плечі батьків, і їм за це велика дяка і уклін, що вони все ж таки нас підтримують і нам допомагають» (респондентка, вчителька).

Здобуття освіти в умовах війни, особливо для

дітей прифронтових або наближених до них регіонів України — це комплексний процес, до якого не можуть бути залучені батьки й відповідальні дорослі. Тож у цих умовах без інструкцій або порад від представництва системи освіти учителі і вчительки, учні й учениці та батьки намагаються діяти відповідно до викликів і своїх можливостей.

Залишається потреба в гаджетах для роботи, особливо для багатодітних сімей, у яких декілька дітей відвідують школу і навчаються дистанційно:

«Мама вирішує, на який урок дитина сьогодні піде, а на який піде її братик або сестричка» (респондентка, вчителька).

І хоча, за словами ключової інформантки, більшість дітей із соціально вразливих родин мали можливість отримати той чи інший гаджет, у цілому в їхньому населеному пункті (Снігурівці та навколишніх селах) такі гаджети для навчання потрібні, їх варто роздавати всім дітям, які живуть і навчаються на території громади (за суб'єктивними оцінками однієї з керівниць закладу, щонайменше 60% учнів та учениць школи наразі залишаються й навчаються саме в громаді).

В самій громаді (і безпосередньо в місті Снігурівці) наразі немає проблем із доступом до інтернету.

«Головне, щоб батьки мали гроші оплатити цей інтернет», «...знаєте, буде яка проблема — село бідне, робота відсутня в батьків, взагалі немає, роботи немає, да, і вот як батьки виживають, я не знаю, а оплата за інтернет у нас 350 грн, ну от я хвилююся, що взимку можуть бути такі сім'ї, які не зможуть оплатити інтернет» (респондент, директор закладу).

При цьому в конкретному закладі освіти, з представницею якого було проведене інтерв'ю, інтернет був відсутній: «Були проблеми з інтернетом у школі і до війни, інтернет був тільки у кабінетах інформатики» (респондентка, директорка закладу).

Учителі та вчительки зазначають, що свої осо-

бисті й робочі ноутбуки, які зберігали в закладах освіти, втратили під час окупації:

«Росіяни просто їх вкрали, як і багато іншої техніки по школам. Те, що мій проєктор не забрали, це тому, що він висів високо під стелею, тому, мабуть, їм просто не захотілось його знімати» (респондентка, директорка закладу).

Технічний персонал, який залишався у закладах освіти після окупації, за словами ключових інформантів та інформанток, просто рятував техніку (з кабінету інформатики) або інші речі, які були у класних кімнатах:

«Зносили все у спортзал, накривали тенісними столами, так врятували техніку з наших класів інформатики» (респондентка, директорка закладу).

Говорячи про освітні втрати, вчителі та вчительки перш за все кажуть про компенсацію втрат навчального часу, прискорене проходження окремих навчальних тем — до цих

засобів учителі та вчительки масово вдавалися після деокупації громади, коли кінець попереднього навчального року (2021-2022) було втрачено через початок повномасштабного вторгнення і переміщення.

Усі ключові інформанти й інформантки дослідження говорять, що вихід із ситуації, яка склалася з проходженням програми і виконанням календарного плану, намагаються знаходити всередині педагогічного колективу в закладі освіти спільно з директором чи директоркою, вказівок або рекомендацій по вертикалі управління освіти щодо змісту навчальних програм і їх виконання вони не отримують. Втім, респонденти й респондентки і не згадували під час інтерв'ю, що вони потребують таких вказівок.

У принципі, в умовах, які склалися на початку повномасштабного вторгнення і зараз не лише у сфері освіти, але і в інших соціальних сферах, окремої уваги потребують умови, в яких працюють заклади освіти та вчителі з учительками на прифронтових територіях.

Багато в організаційних питаннях і на початку повномасштабного вторгнення, і тепер вирішує людський фактор — фактор порозуміння й відчуття контексту.

«До мене телефонували директори, були навіть такі грамотні, які сказали, що “ви мали подбати і написати дітям табеля”, розумієте, от найважливіший документ, виявляється, коли розстрілюють колону, — це табель, так, коли... ну ось якось так, то доводилося, звичайно, вести, вести ось такі... переговорний такий, я не знаю, як назвати, доводилося і сваритися,

коли, наприклад, дітям не видавали, не видавали свідоцтво» (респондентка, директорка закладу освіти).

Історії педагогів та педагогинь, які також, ризикуючи життям під час окупації або в період масованих обстрілів, намагалися вийти на зв'язок і надіслати документи на запит учнів та учениць або їхніх батьків, заслуговують на окрему публікацію і пам'ять, на повагу та визнання. Безумовно, вони вплинули і впливають на те, як учні й учениці, вчителі та вчительки сприймають освітній процес під час війни.

Як розповідала одна з ключових інформанток, що представляє сферу освіти, під час окупації території громади діти, які не змогли виїхати з батьками зі свого міста або села, займалися вдома у вчительки (на пенсії), яка телефонувала з окупованого села вчителю та вчителькам, які виїхали, й дізнавалася теми згідно з програмою. Такі практики підтримки української освіти в умовах окупації викликають захват і дають уявлення про реалії здобуття освіти на прифронтових територіях.

◆◆ **«Це вже було після окупації, але ж світла в нас не було, в нас світло з'явилося набагато пізніше, ну але ж, але ж дітки, дітки, ну, спочатку думали, може, до батьків звернемося, класи в нас невеличкі, думали, звернемося до батьків, може, батьки по черзі [зможуть приймати дітей вдома], ну, приймуть, але дітки ходили до нас додому»** (респондентка, вчителька).

Зруйнована інфраструктура в одному із закладів освіти відновлюється коштом міжнародних донорів (директорка закладу, в якому було зруйновано частину нового корпусу і дитячий садок, каже про кошти від Норвезької ради з питань біженців, кошти від «місцевого відділу освіти» і місцевої громадської організації, яку респондентка називає «Центр для ВПО»).

Також, як зазначають керівники й керівниці закладів освіти, у громаді відбувається «вимушена» оптимізація мережі освітніх закладів. Якщо про реформування мережі місцева влада обережно міркувала ще до повномасштабного вторгнення (наприклад, розглядався варіант скорочення кількості шкіл у Снігурівці з чотирьох до двох), то обстріли й руйнування

підштовхнули місцеву владу ліквідувати снігурівську гімназію — учительство й учнівство перейшли в інші заклади освіти. Наразі узагальнено респонденти й респондентки кажуть, що в громаді немає укриттів, тож коли лунає повітряна тривога й урок переривається, дітей просять пройти в безпечне місце, яке визначають їхні батьки. Тим респондентам, які взяли участь у дослідженні (директори й директорки шкіл та вчительки і вчительки) наразі невідомо про конкретні плани місцевої влади щодо відновлення. Так, респонденти й респондентки кажуть, що міжнародні організації ведуть переговори з управлінням освіти, але не можуть конкретно назвати організації й результати домовленостей.

Резюме

Снігурівська територіальна громада є ілюстративним кейсом із точки зору реалій роботи вчителів та вчительок і навчання дітей на прифронтових територіях. Під час окупації діти та їхні батьки, які були вимушені залишитися на території громади, за словами вчителів та вчительок, підтримували зв'язок зі своїми закладами освіти і вчителями та вчительками, які виїхали, намагалися продовжувати навчатися дистанційно попри нестабільність інтернет-зв'язку.

В екстремальних умовах і вчителі та вчительки, і учні та учениці вдаються до неформальних практик, які допомагають підтримувати дітей і надавати їм доступ до освіти: діти збираються вдома в однокласників та однокласниць, щоб разом підключатися до занять, приходять до вчителів та вчительок додому (ця практика була поширеною на початку організації освітнього процесу після деокупації та під час тривалих відключень електроенергії взимку 2023 року).

Контингент учнів та учениць у громаді не зменшився перш за все за рахунок внутрішньо переміщених сімей, які переїхали всередині громади. Діти потребують соціалізації, додаткової підтримки — психологічної і часто підтримки в навчанні, зважаючи на дистанційний формат. Вчителі та вчительки також акцентують увагу в першу чергу на потребі розвивати в учнів та учениць навички самоосвіти, а також потребі у психологічній підтримці. Батьки, у свою чергу, схильні недооцінювати потребу

дітей у психологічній допомозі. У громадах є потреба розвивати локальні осередки такої соціально-психологічної роботи з учнями та ученицями, педагогами та педагогинями на базі безпечних просторів, які можуть слугувати хабами для зустрічей, навчання і проведення заходів для дітей і молоді.

ОБЛАСТЬ: МИКОЛАЇВСЬКА
ГРОМАДА: ВОЗНЕСЕНСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2018
Географія	Вознесенький район Миколаївської області
Міські та селищні ради у складі громади	Новогригорівська сільська рада та Вознесеньська міська рада Вознесенького району Миколаївської області
Адміністративний центр	місто Вознесеньск
Чисельність населення до 24.02.2022	35420
Кількість ЗЗСО у громаді	11
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	0
Кількість ЗЗСО, які працюють	11

До складу громади входять 1 місто та 2 села.

Громада і війна

Вознесенська громада розташована на північному заході від Миколаєва вздовж річки Південний Буг. На початку повномасштабного вторгнення громада не перебувала в окупації. Однак 2 березня 2022 року російські війська підступили до міста Вознесенська і зайшли на територію міського району, розташованого на лівому березі річки Мертвовод, яка розділяє місто на дві частини. Щоб унеможливити просування російських військ, підірвали міст, який сполучав дві частини міста. Це посприяло ефективній обороні і не дало захопити місто. Саме в лівобережному районі Вознесенська відбувалися найактивніші бойові дії між українськими та російськими військами. Внаслідок цього зазнала руйнувань велика кількість житлових будинків та об'єктів цивільної інфраструктури. На цей момент, за словами представниці ОМС, **«громада більш-менш відновила свою діяльність до нормального, наскільки це можливо, рівня»**. Деякі ключові інформанти й інформантки вказують на те, що громада намагається усунути «малі» пошкодження й по місту Вознесенську тривають ремонтні роботи.

З початку повномасштабного вторгнення, за словами ключових інформантів та інформанток, виїхала велика частка жителів та жителюк, деякі з них згодом повернулися. Паралельно Вознесенська громада стала одним

із тих місць, куди приїхала значна кількість внутрішньо переміщених осіб, зокрема з Херсонської області, населені пункти якої були підтоплені через підлив дамби Каховського водосховища. **Частка ВПО, за словами представниці ОМС, складає близько 15% від загальної кількості населення громади.** У цьому контексті представниця ОМС наголошує, що через руйнування деяких житлових будинків та відсутності можливості їх відновити багато внутрішньо переміщених осіб потребують житла. Місцева влада планує розподілити житлову площу в одному з гуртожитків, але на його ремонт не вистачає коштів. Також велика частка ВПО суттєво навантажує бюджет громади, особливо в контексті пільг для дітей, які отримали статус дітей війни на рівні з дітьми із самої громади.

Освіта під час війни

Освітня інфраструктура громади складається із 12 закладів дошкільної освіти та 11 закладів загальної середньої освіти. Відомо, що внаслідок бойових дій були пошкоджені Вознесенський навчально-виховний комплекс №3 та Вознесенський ліцей №10. За словами керівниці ліцею №10, через воєнні дії пошкоджено дах, вікна та двері закладу. НВК №3 розташований на лівому березі річки Мертвод, де були російські війська, тож він також зазнав значних руйнувань: було пошкоджено футбольне поле, огорожу, дах, спортивну залу, вікна. Для відновлення покрівлі та капітального ремонту ліцею №10, за попередніми оцінками представниці ОМС, потрібно 124 млн гривень.

У 2022-2023 навчальному році у Вознесенській громаді навчання велося дистанційно. За словами ключових інформантів та інформанток, технічними засобами вчителі та вчительки достатньо оснащені. Також частина вчителів та вчительок проводили онлайн-заняття безпосередньо у школі (наприклад, у ліцеї №10 працювати за комп'ютером у школі могли не тільки вчителі та вчительки, а й учні та учениці). Громада намагалася забезпечити гаджетами дітей, які цього потребували, хоча повністю задовольнити потребу в пристроях серед дітей переважно не вдавалося, особливо серед учнівства, яке не входить у категорію вразливих верств.

При підготовці до 2023-2024 навчального року майже всі школи й дитсадки за можливості почали активно облаштовувати тимчасові укриття, ремонтувати підвальні приміщення для відновлення очного навчання. Тож, за словами місцевої влади, у Вознесенській громаді працюють всі заклади загальної середньої освіти в очній та змішаній формі навчання, половина дитячих садків працює очно. Ті заклади, які не встигли облаштувати укриття до початку навчального року, починали навчання дистанційно й після закінчення ремонту укриття перейшли на очну та змішану форму навчання.

Не всі заклади освіти мають великі укриття, які вміщують всіх дітей одразу. Як зазначила одна з учениць, якщо в укриття спускаються всі учні й учениці, в укритті стає дуже душ-

но й шумно. Саме тому школи вдаються до різних тактик організації освітнього процесу, щоб максимально охопити дітей очним навчанням і щоб усім було достатньо місця в укритті. Наприклад, у вознесенському ліцеї №10 навчання відбувається у дві зміни: молодші класи в першу зміну, а старші класи — в другу. Діти, чиї батьки не дозволили вчитися в офлайн-форматі, та діти, які перебувають за кордоном, навчаються на сімейній, екстернатній або дистанційній формах (діти підключаються до онлайн-уроку, який учитель чи вчителька проводить у класі паралельно з очним форматом). НВК №3 також практикує змішану форму навчання, тому що їхнє укриття недостатньо велике, а один із корпусів з укриттям пошкоджений і потребує відновлення. Укриття в НВК №3 було відремонтовано за сприяння UNICEF. Деякі заклади, наприклад, організують тиждень очних занять для парних класів, тоді як непарні класи вчать онлайн, і навпаки на наступному тижні.

Якщо узагальнити, заклади освіти громади областовують власні укриття для забезпечення очного навчання. Там, де в укритті поміщаються всі учні й учениці, діти навчаються офлайн, а в закладах, у яких невеликі укриття, — змішане навчання. Ключові інформанти й інформантки з числа учнівства дуже позитивно відгукуються про очне навчання і вказують, що їм легше вчитися і вони раді, що можуть побачитися з учителями та вчительками, однокласниками та однокласницями.

«Я мала нагоду два тижні навчатися в школі, і мене взагалі влаштовує [укриття]. Спочатку, коли це був перший тиждень навчання в школі, то ми приходили в укриття і спочатку ми думали: “Можливо, там буде холодно чи сиро”, як зазвичай в підвалах, але у нас гарний зробили ремонт. Ми заходили — ми здивувалися. У нас поставили парти [в укритті], то уже проходять уроки під час повітряної тривоги і навчальний процес не зупиняється. У кожного класу є свій кабінет, своя, так би мовити, кімната, і ніхто один одному не заважає. Тому навчання проходить, не дивлячись на повітряні тривоги, добре» (респондентка, учениця).

З іншого боку, одна з учительок вказувала, що одночасно вести заняття в класі школи й онлайн-урок, як цього вимагає змішаний формат навчання в деяких закладах, дуже виснажливо для вчительства.

«І ми в минулому році працювали одночасно. Це було дуже складно, якщо чесно. Ми одночасно вмикали онлайн-урок і працювали в класі. І в комп'ютер, і до дітей. Тобто ти одночасно маєш контролювати все. І ще в цей час бігти в комп'ютерний клас. Це за перерву. І ще спустатися в підвал, в укриття. Ми вижили» (респондентка, вчителька).

У контексті намагань освітянства та місцевої влади залучити до очного навчання якомога більше дітей проявляється відмінність у сприйнятті безпеки жителями й жительками різних районів Вознесенська. Оскільки лівобережний район був тимчасово захоплений росіянами і там відбувалися найактивніші бойові дії, деякі батьки з цього району не дозволяють своїм дітям навчатися у приміщенні школи або ж самі діти не хочуть іти до школи (на прикладі НВК №3).

«У нас давалося це [вихід на очне навчання] дуже важко, оскільки наш мікрорайон пережив громадянства, підірвання мосту, окупацію орками цими. Хай це було в межах тижня, але ми бачимо, що багатенько [батьків з дітьми] виїхали. І батьки в мене не могли вмовити дітей, щоб ті повернулися до очного навчання, тому у нас змішана форма навчання. У нас сховище зроблено, ми батьків водимо, показуємо, розказуємо: "Нехай діти виходять, це соціаліза-

ція"». Мені начальник каже, що у нас найбільша частка дітей на сімейній формі навчання. Каже: "Працюйте, нехай діти повертаються до навчання". Поки що ми не можемо вмовити батьків, тому що на наш мікрорайон цей наплив був найсильніший з цих питань» (респондентка, керівниця закладу).

Окрім тематики очного навчання у школах, ключові інформанти й інформантки часто вказували, що у Вознесенську проводяться різноманітні тренінги, консультації та гуртки на базі різних шкільних та позашкільних закладів. Це події чи активності, що стосуються

психологічної підтримки, освітньої тематики тощо, які організовує керівництво закладів або громадські організації не тільки для дітей, а й для батьків та вчителів і вчительок. Наприклад, у Вознесенську працює центр дитячо-юнацької творчості (там проводяться гуртки), дитячо-юнацька спортивна школа, інклюзивно-ресурсний центр. Також у місті відкрився так званий Молодіжний хаб, який організувала та облаштувала вознесенська організація «Фабрика настрою»¹⁶, де можна організовувати різні заходи та активності для дітей. Діти можуть туди просто приходити і проводити час, робити домашнє завдання, читати книжки тощо. Місцеві бібліотеки також дають дітям можливість працювати за комп'ютерами і є просторами для проведення часу (на базі однієї з бібліотек було створено дитячу кімнату, де проводяться різні активності). Якщо узагальнити, то у Вознесенську доволі потужна система позашкільних закладів, які доповнюють очне навчання у школах і які є альтернативними освітніми просторами, де діти можуть проводити час та розвиватися.

Ключові інформанти й інформантки також наголошували, що Вознесенська громада одна з небагатьох, особливо серед прифронтових громад Миколаївської області, якій вдалося організувати очне навчання. Представниця ОМС вказувала, що багато інших прифронтових громад Миколаївської області продовжують навчання дистанційно, що вирізняє цю громаду з-поміж інших. Наприклад, одна з ключових інформанток вказала, що переїхала у Вознесенську громаду тільки через те, що

в тутешніх школах проводиться офлайн-навчання і вона хотіла би, щоб її дитина вперше «відчула», що таке очне навчання.

«Наша громада є прикладом, тому що тут у всіх закладах зроблені бомбосховища, і в основному це за рахунок місцевого бюджету. Дуже багато закладів, в яких бомбосховища приведені до такого [хорошого] стану» (респондентка, представниця ОМС).

¹⁶ Посилання на сайт проєкту: <https://www.fabryka.fun/hub/>.

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

З-поміж потреб варто наголосити перш за все на тих, що стосуються пошкоджених внаслідок бойових дій вознесенських закладів. Керівництво ліцею №10 та НВК №3 вказувало, що є потреба фінансування на відновлення пошкоджених корпусів закладів, оскільки місцевого бюджету не вистачає. Особливо це стосується ліцею №10, який раніше був школою-інтернатом. Заклад переданий на баланс Вознесенської міської ради і має велику матеріально-технічну базу, підтримувати яку дуже важко коштом місцевого бюджету. Ключовими є облаштування укриття, капітальний ремонт четвертого поверху і даху. Відновлення ліцею №10 також важливе в рамках оптимізації закладів освіти, за яким цей ліцей має стати академічним / профільним лицеем не тільки для Вознесенська, але і для сусідніх населених пунктів. З іншого боку, завдяки відновленню пошкодженого корпусу НВК №3, який має укриття, там можна було б залучити більше дітей до очного навчання. Місцева влада сподівається залучити на відновлення кошти державного бюджету, але також орієнтуються на участь донорських організацій. Наприклад, деякі місцеві благодійні організації Вознесенська допомагають усунути незначні руйнування (вставити вікна тощо).

«Наша найбільша проблема — це заклад, який був нам переданий, це раніше була “Обдарованість”

[ліцей №10], це був дитячий будинок, він пошкоджений внаслідок обстрілів, але це величезна потужна база. Дуже хочеться це все зберегти, але тих коштів на такі масштаби у міського бюджету, звісно, немає. І там немає бомбосховища. По освіті у нас найбільша проблема — це зберегти цей заклад, де буде вища профільна школа. Там є всі вимоги для цієї реформи освіти по вищій профільній школі, там є і гуртожиток для проживання дітей, і воно в центрі розташовано, там потужніша база. Все, що могли, те зробили» (респондентка, представниця ОМС).

Також ключові інформанти й інформантки з числа освітянства озвучували потребу в кадрах, а саме в педагогічних працівниках і працівницях та обслуговуючому персоналі.

«Мабуть, зараз є дуже велика проблем з кадрами. Всі заклади від цього страждають, бо багато виїхали за кордон, і коли працювали дистанційно — вони працювали. В нашому закладі після того, як ми вийшли на очну форму навчання, чотири вчителі розраховалися. У нас нещодавно була нарада в управлінні освіти, така проблема є в усіх закладах. Що з педагогічними працівниками, що з обслуговуючим персоналом. У нас також велика проблема із дітсестрами. Навіть просто медичні сестри — вони всі масово покидають

навчальні заклади, бо у них заробітна плата залишилася на тому рівні, як у технічці. Це в школі величезна проблема» (респондентка, керівниця закладу).

Як зазначалося вище, очне навчання у Вознесенській громаді було організовано завдяки облаштуванню укриттів у закладах освіти. Деякі заклади мають невеликі укриття, тому це обмежує школи в залученні якомога більшої кількості дітей до навчання офлайн. Тож одна з потреб громади полягає також у фінансуванні не тільки ремонту пошкоджених приміщень шкіл, але й облаштувань укриттів.

**«Мені здається, варто тільки по-
лагодити якийсь другий корпус, бо
нереально знаходитись у бомбо-
сховищі, в якому мінімум чотириста людей.
Хоч і три бомбосховища, іноді буває, що при-**

**ходитья стояти деяким, бо не вміщаються.
Тому з другим корпусом було би набагато
легше навчатися»** (респондентка, учениця).

Однак, за словами представниці місцевої влади, ключова потреба / проблема Вознесенської громади у сфері освіти полягає в тому, що місцевий бюджет дуже навантажений. Не тільки тим, що всі заклади освіти працюють очно. Але й тим, що чимало дітей дістали статус дітей війни (адже в лівобережному районі міста тривали інтенсивні бойові дії). До того ж велика частка внутрішньо переміщених дітей також мають або оформлюють цей статус. Одна з пільг для цієї категорії — безкоштовне харчування у школах, що вимагає великих видатків із місцевого бюджету (особливо в контексті зменшення надходжень через перенаправлення ПДФО — податок на доходи фізичних осіб із військових до державного

бюджету). За оцінками ОМС, на харчування зареєстрованих на даний момент дітей війни **потрібно буде виділити 21 млн гривень**. Тому ОМС шукає способів залучити додаткові кошти з альтернативних джерел, наприклад, від донорських організацій, які могли би суттєво розвантажити бюджет.

«Всі ми зіткнулися з тим, що бюджету міському безкоштовно прохарчувати всіх дітей дуже важко.

В чому проблема: оскільки така велика кількість дітей, які безкоштовно харчуються, потужності на кухні закладу не дозволяють зараз здійснити харчування. Є такі школи, де вже дуже багато зареєструвалося дітей і технічний персонал вже не може осилити цю кількість. У нас велика проблема в освіті — це харчування. Ми просто не осилимо, ми їх не прохарчуємо, а є закон, який каже, що ми маємо харчувати» (респондентка, представниця ОМС).

Додатково ключові інформанти й інформанти вказували на те, що не вистачає підручників для певних класів, особливо це стосується 5 та 6 класів. Також керівниця одного із закладів сказала про потребу забезпечити дітей (зокрема вразливих категорій) пристроями для навчання.

Керівництво закладів також зазначало, що зросли обсяги звітності (якщо порівняти з минулим навчальним роком), і це відбирає час, який можна було би присвятити іншій діяльності: «А от якщо б звітності було трошечки менше — ото була б красаота» (респондентка, керівниця закладу).

«Звітність в тому році трішечки була послаблена. Зараз ми відчуваємо, що навпаки, ну так багато цього всього, цієї бумажні. От сьогодні ка-нікули перший день, мені би хотілося вийти кудись з колективом, а я не піднімаючи голови працюю, ще й курси добавились» (респондентка, керівниця закладу).

Відновлення доступу до освіти у Вознесенській громаді можна окреслити як стратегію максимального відновлення очного навчання. Цю мету переслідують не тільки представники ОМС, а й освітяни та батьки:

«Є крейда, є дошка — можна працювати. Навіть коли світло вмикають» (респондентка, керівниця закладу).

Адже дистанційне навчання не дає сприятливого середовища ані для високих освітніх здобутків, ані для соціалізації дітей та подальшої інтеграції в суспільство. Освітяни й освітянки вказують на доволі низьку соціалізованість дітей і при цьому наголошують на суттєво більшій ефективності очного навчання порівняно з дистанційним.

«Ви знаєте, я в минулому році, незважаючи на те, що наша військова адміністрація нам заборонила проводити офлайн-заняття, ми проводили консультації, і батьки проводили своїх дітей, особливо початкової школи, на кілька годин, і сиділи чекали їх, а потім забирали. То вони сказали: "За тиждень вони [діти] взнали більше, ніж за пів року онлайн-навчання". Відсутність соціалізації, відсутність дітей у

школі сказується. Це те, що говорили батьки» (респондентка, керівниця закладу).

Відновлення освіти є для громади однією з відправних точок відновлення всієї інфраструктури та розвитку громади як такої. Однак успішна реалізація стратегії відновлення очного навчання має дуже високу ціну в контексті видатків із місцевого бюджету. Ключові інформанти й інформантки з числа місцевої влади й керівництва закладів не раз проговорювали потребу в допомозі з фінансуванням.

«Дивіться, однозначно освіта — це фактор, який в першу чергу для населення потребує відновлення, тому що це наші діти. Але, на жаль, для місцевої влади і місцевого бюджету це колосальні видатки» (респондентка, представниця ОМС).

«Хотілося б, щоб прийшли до нас фонди і допомагали у вирішенні проблем. Хоча б матеріального направлення. З фондами у нас знайомство не дуже добре, вони нам не роблять честі. Ми не знаємо, до кого з фондів можна звертатися з якого питання. Якщо було б інформації більше, може ми б [і звернулися]» (респондентка, керівниця закладу).

Резюме

В березні 2022 року російські війська тимчасово захопили лівобережний район Вознесенська, відтак там тривали активні бойові дії, внаслідок чого була значно пошкоджена цивільна інфраструктура. Також Вознесенська громада прийняла значну кількість внутрішньо переміщених осіб. Найсерйозніших пошкоджень серед закладів освіти зазнали вознесенський лицей №10 та НВК №3. Тепер громада потребує додаткового фінансування на відновлення шкіл, облаштування укриттів та харчування дітей. Відновлення лицейом №10 важливе також у рамках оптимізації закладів освіти. Також у громади є потреба в педагогічних кадрах та обслуговуючому персоналі шкіл, додаткових пристроях для дітей, підручниках.

Вознесенська громада вирізняється з-поміж інших громад Миколаївської області, особливо прифронтових. При підготовці до 2023-2024 навчального року тут вдалося організувати очне навчання у всіх закладах загальної середньої освіти, доповнюючи освітній процес змішаним навчанням у випадках, коли діти перебувають за кордоном або батьки не дозволяють відвідувати школу. Також змішаний формат дозволяє організувати освітній процес таким чином, аби всі діти могли поміщатися в укриттях і щоб охоплення дітей офлайн-навчанням було більшим. Можливість очно навчатися з'явилася завдяки активній роботі закладів освіти в облаштуванні власних укриттів. Різні сторони освітнього процесу позитивно відгукуються про очне навчання та його вплив на соціалізацію та успішність дітей. Позитивний ефект

офлайн-навчання доповнюється діяльністю потужної системи позашкільних закладів освіти Вознесенська.

Курс на максимальне відновлення очного навчання в громаді є тією стратегією, якої дотримуються міська влада та освітяни й освітянки. Однак очна робота всіх закладів освіти, велика кількість дітей війни та ВПО дуже навантажують місцевий бюджет, який додатково буде суттєво скорочений перерозподілом ПДФО з військових. Залучення додаткових коштів донорських організацій суттєво збільшить шанси громади успішно завершити процес повернення всіх дітей до очного навчання. Нинішній і подальший успіх Вознесенської громади у відновленні доступу до освіти може слугувати хорошим прикладом для інших громад не тільки Миколаївської області, але й інших регіонів України.

ОБЛАСТЬ: МИКОЛАЇВСЬКА
ГРОМАДА: БЕРЕЗНЕГУВАТСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2018
Географія	Баштанський район Миколаївської області
Міські та селищні ради у складі громади	Березнегуватська селищна рада та Білокриницька, Мурахівська, Новоочаківська, Новоукраїнська, Федорівська сільські ради Березнегуватського району. До складу громади входять 35 сіл, 1 селище та 1 місто
Адміністративний центр	селище Березнегувате
Чисельність населення до 24.02.2022	19059
Чисельність населення на момент опитування	ОМС не мають офіційної інформації про кількість населення
Кількість дітей на момент опитування	3500 віком до 17 років (за оцінками ОМС)
Кількість учнівства до 24.02.22	1900
Кількість учнівства у 2023/2024 навчальному році	1617
Кількість ЗЗСО у громаді	17
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	1 (найбільший у громаді, де до повномасштабного вторгнення навчалось 500 учнів та учениць) 2 зазнали значних ушкоджень
Кількість ЗЗСО, які працюють	17 — всі заклади працюють у дистанційному режимі

Громада і війна

Після початку повномасштабної війни, з березня 2022 року, російські війська окупували частину населених пунктів на південному сході громади. Однак більша частина громади перебувала на лінії зіткнення між українськими та російськими військами. До звільнення правобережної частини Херсонської області в листопаді 2022 року територія громади перебувала під щільними обстрілами.

Основний вид діяльності (бізнесу) на території громади — фермерські господарства, які працюють у неповному обсязі через руйнування й замінування полів та сільськогосподарських територій.

Кількість жителів та жительок у громаді суттєво зменшилась: за оцінками місцевого самоврядування, невеликі села в громаді були повністю зруйновані, люди не мають куди повертатися, а також не мають можливості працювати в громаді через брак робочих місць під час війни.

Представники та представниці місцевого самоврядування наголошують, що навіть після завершення бойових дій не очікують стрімкого повернення жителів та жительок — з економічних причин і через те, що соціальна інфраструктура також зазнала значних по-

шкодженнь (наприклад, було пряме влучення в лікарню, зруйновано міст, пошкоджено багато приватних будинків), а кошти на відновлення громади після руйнувань наразі виділяються переважно з місцевого бюджету, який під час війни сильно обмежений. Окрім шкіл і дошкільних навчальних закладів, із яких 4 повністю зруйновані, в громаді пошкоджено будинок культури, сільський клуб, мистецьку школу, тобто серйозних руйнувань зазнала вся мережа закладів для дітей, у тому числі й тих, де діти могли проводити дозвілля.

«В принципі, ми розуміємо, що за кошти місцевого бюджету ми не зможемо це все зробити, і звертаємося в певні фонди, але поки що якихось конкретних домовленостей нема» (респондентка, представниця ОМС).

Як зазначає представниця ОМС, освітня інфраструктура та її відбудова вплинуть на відновлення громади після війни. Зокрема, ключова інформантка прогнозує: якщо не буде відновлено достатню кількість шкіл, у громаду не повернуться сім'ї з дітьми. Рес-

понденти й респондентки вже помічають зміни (на рівні громади) в демографічній ситуації й міграції населення з громади. Втім, як і в інших громадах, учасники та учасниці дослідження говорять про те, що люди по-троху повертаються.

Освіта під час війни

«Перші місяці, коли почалася війна, то, звісно, все навчання припинилося. Всі, знаєте, як то кажуть, були у підвішеному стані такому. Мабуть, в квітні, чи, можливо, з травня у нас з'явилося онлайн-навчання. То дитина тоді була в 1 класі, то навчалися як би. Розумієте, онлайн-навчання і звичайне навчання не порівняти, але що маємо, то маємо, хоч так навчаються» (респондентка, мама).

Торішній досвід організації навчання керівництво закладів і вчителі та вчительки оцінюють як «виклик»: учительство не бачилося з учнівством наживо — «лише дистанційно, тому що всі діти були по всій Україні, і за її межами» (респондентка, вчителька). Під час затяжних повітряних тривог, коли навчання переривалося до кінця дня, дітям пропонували опанувати матеріал в асинхронному форматі — самостійно.

«Зараз в громаду повернулися багато родин із дітьми, за виключенням тих сімей, які все-таки, знаєте, поставили навчання своїх дітей на першому

плані і от сидять, або в родичів на Західній Україні, або у них просто є можливість там перебувати» (респондент, керівник закладу освіти).

Тобто непрямо, але керівництво закладів освіти також зауважує, що в цілому дистанційна освіта (наразі єдина доступна у громаді) програє в якості, якщо порівняти з офлайн-форматом. Саме через перевагу останнього окремі батьки поки не повертаються до громади. Тобто

сфера освіти певною мірою сприймається як громадовідновлювальна (з точки зору повернення родин, людей працездатного віку тощо).

Внаслідок бойових дій поблизу громади зазнали часткових або значних руйнувань **11 закладів загальної середньої освіти із 19, 1 заклад, найбільший у громаді, повністю зруйнований і не підлягає відновленню**. Згідно з технічним висновком, будівля школи має бути знесена, а сам заклад заново відбудований. Як зазначає представниця місцевої влади, для всіх закладів, які цього потребують, вже підготовлена або розробляється проєктно-кошторисна документація. Водночас, оцінюючи потенційні обсяги необхідних коштів, місцева влада говорить про **«сотні мільйонів гривень»**:

 «Березнегуватський ліцей — це більше 200 мільйонів (гривень), то це на будівництво. Плюс за демонтаж — це ще десятки мільйонів. Капітальний ремонт одного ліцею — на сьогоднішній день є кошторис — це 37 мільйонів. Це в Мурахівці. По Березнегуватому — гімназії капітальний ремонт — 27 мільйонів. Ну це те, що вже є готові кошториси. Тобто це сотні мільйонів, а якщо брати ті ж самі будинки культури, ну це взагалі будуть колосальні кошти» (респондентка, представниця ОМС).

В цілому, поки що про перспективи відновлення місцева влада не поспішає говорити, оскільки відносна близькість до окупованих територій Херсонської області (до 80 км) та обстріли, які хоч і стали менш інтенсивними, але все одно тривають, не дозволяють планувати капітальні будівництва зі вкладенням коштів. Умовно можна сказати, що поки що громада

на етапі підрахунку збитків, і над пошуками потенційних джерел фінансування (додатково до місцевого або обласного бюджетів) поки що особливо не міркують. Виняток становить відбудова березнегуватського ліцею, на який у державному бюджеті передбачено 119 млн грн, а також спорадичні програми підтримки від різних спонсорів і фондів, які надають цільову допомогу закладам освіти або окремим (малозабезпеченим або багатодітним) родинам.

Освітній процес у громаді зараз побудований на основі технологій дистанційного навчання, які вчителі та вчительки опанували ще з часів карантинних обмежень під час пандемії COVID-19.

 «Були проблеми з інтернетом через активні бойові дії, бувало таке, що і тиждень були без інтернету. Тоді ми за допомогою уцільнення так працювали,

наздоганяли ті теми, і дуже багато було і зі світлом перебоїв. І тому також було все відповідно» (респондент, учитель).

В асинхронному форматі, як правило, організовано навчання з предметів, які діти називають легшими (для засвоєння або виконання) — наприклад, трудове навчання, фізична культура та ін. В асинхронному форматі проходить навчання для дітей, які перебувають за кордоном і опановують програму української школи самостійно.

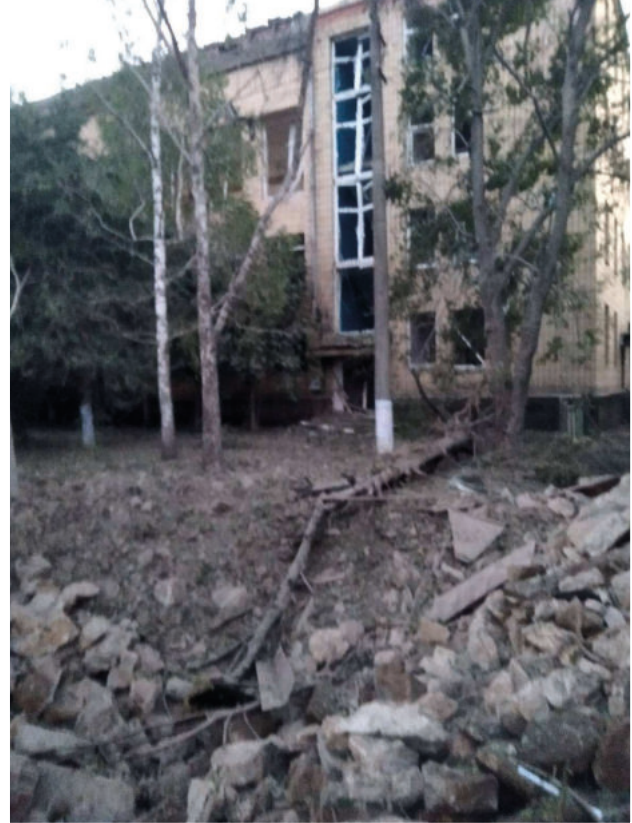

«У Миколаївській області визначені навчальні заклади, де можуть діти навчатися за кордоном і вивчати саме ті предмети, яких немає, які вони не вчать в польській школі. Але батьки (учениці) виявили бажання продовжити навчання з нами у нашому ліцеї, і вони от можуть поєднати, тому навчаються з нами, навчаються там, поки ми навчаємось, дистанційно навчаються знову» (респондент, керівник закладу).

«Ми, в принципі, плануємо [започаткувати змішану форму навчання], у нас є укриття. І хоча би початкові класи, перші класи та випускні, тобто ну хоч частина, тому що у нас немає змоги повністю всі охопити» (респондент, учитель).

Педагоги й педагогині в цілому зазначають, що освітній процес забезпечено на максимально можливому в нинішніх умовах рівні. Одна з керівниць закладу каже, що якісне дистанційне навчання за допомогою месенджерів неможливе:

«Ніяких там вайбер, відео через вайбер чи домашніх завдань через вайбер. Для мене це взагалі було неправильно, я вважаю» (респондент, керівник закладу).

Водночас вчителі та вчительки кажуть про збільшення навантаження в умовах дистанційного навчання під час війни: йдеться перш за все про належну організацію і проведення уроків, залучення учнівства до взаємодії під час навчання, підготовку навчальних матеріалів.

Батьки, у свою чергу, кажуть про те, що онлайн-навчання на даний момент хоч і є єдиним можливим способом здобути освіту, проте цей інструмент далекий від досконалості. Зокрема вони зазначають, що основною техніч-

ною проблемою (перепоною) для постійного доступу до дистанційного навчання є перебої з доступом до інтернету (в окремих населених пунктах громади), тож частина дітей не має постійної можливості навчатися синхронно. Батьки також активно залучені до навчання дітей на етапі підтримки в самостійному засвоєнні матеріалу. Батьки очікувано (з точки зору освітництва) беруть участь в освітньому процесі дітей, однак далеко не всі батьки мають можливість надати своїм дітям потрібну підтримку, особливо з огляду на значні втрати навчального часу й передачу матеріалу дітям на самостійне опрацювання.

Втрати в навчальному процесі. Педагоги й педагогині кажуть про значні перерви в навчанні торік, пов'язані з повітряними тривогами, відсутністю електроенергії через руйнування критичної інфраструктури. Як і в більшості інших громад, вчителі та вчительки тут не кажуть прямо про наявні освітні втрати. Натомість вони зазначають, що постійно намагаються не лише готувати матеріали для дистанційного навчання (3D-презентації, квізи або використання спеціальних освітніх застосунків та матеріалів для асинхронного навчання), а й застосовувати різні підходи до компенсації втрат навчального часу. Педагоги й педагогині говорять про ущільнення занять у межах програми (скорочувався час на проходження певних тем). У межах попереднього навчального року під час тривалих повітряних тривог учні й учениці (старших класів) зазначали, що навчалися влітку — щоб компенсувати й надолужити пропущений матеріал. Традиційно популярним способом компенсувати втрати в навчальному часі є самостійне опрацювання. В цілому, учні й учениці зазначають, що дистанційне навчання переважно супроводжується труднощами

в засвоєнні матеріалу. Певною мірою виходом для учнівства є «розуміння» з боку вчителів та вчительок їхнього морально-психологічного стану, можливо, застосування індивідуальних підходів до оцінювання знань в умовах війни тощо. Водночас старшокласники та старшокласниці вказують на потребу в додаткових заняттях із ключових шкільних предметів, які вони складатимуть під час національного мультипредметного тесту (або ЗНО).

«Складність виникає з усіма уроками, тому що це проходить онлайн. І якщо ти щось незрозуміла, ти не можеш перепитати вчителя, тому що йому треба вкласти в певний час, бо далі йдуть інші уроки по графіку. І ти вже не можеш. Знаєте, як в школі підходиш на перерви, можеш про це запитати, а тут же перерви проходять на самоті, то ну бувають, виникають проблеми з уроками, але, в принципі, вчителі розуміють, що зараз дітям тяжко» (респондентка, учениця).

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

Відновлення освітнього процесу після 24 лютого 2022 року. Хоча освітяни й освітянки і говорять про те, що на момент переходу на дистанційне навчання через повномасштабне вторгнення після 24 лютого 2022 року були спроможні організувати освітній процес належним чином, на заваді цьому ставали цілком об'єктивні обставини. В цілому, протягом декількох місяців від початку повномасштабного вторгнення навчальний процес у прифронтових громадах або громадах, наближених до тимчасово окупованих територій, був повністю призупинений. Він відновився повноцінно 2022-2023 навчального року. І значною мірою, за словами самих учнів та учениць, вдосконалився вже в 2023-2024 навчальному році. Втім, у Березнегуватській громаді доступ дітей, які проживають у цій громаді і здобувають освіту дистанційно в місцевих закладах освіти, залишається ускладненим для тих, хто досі не має персональних гаджетів. Керівництво закладів освіти зазначає, що в наявності є планшети і їх можна передати в користування дітям із багатодітних родин або із родин, які належать до соціально вразливих верств. Втім, батьки не завжди готові брати ці гаджети в користування з подальшою компенсацією в разі втрати або псування технічного засобу. Тож частина дітей навчається за допомогою смартфонів або користуючись гаджетами разом із своїми братами чи сестрами.

«Дуже багато [в громаді] таких є дітей, які навіть виходять, якщо братик-сестричка, там двійнятка, вони виходять двоє з одного телефону і дуже незручно, тому що ну ти не бачиш їх. Той смартфон слабенький і витягує максимум 2 уроки, і вже на 3-му діти ставлять його на зарядку» (респондент, учитель).

Якщо вчителі та вчительки кажуть, що переважно мають постійний доступ до потужного інтернет-зв'язку, то учнівство і батьки зазначають, що в ряді населених пунктів доступ до інтернету ускладнений, діти часто виходять на уроки через мобільний інтернет.

У школах громади, як і в багатьох інших школах України, немає підручників для 5-6 кла-

сів за програмою Нової української школи. У 2022-2023 і 2023-2024 навчальному роках діти користуються електронними версіями, іноді вчителі та вчительки намагаються роздрукувати матеріали.

«Катастрофічна ситуація у нас з 5 класом, там тільки всього три підручника. У 6 класі трішки краща ситуація, там ну декілька підручників не вистачає, всі інші там стовідсоткове забезпечення (підручниками)» (респондент, керівник закладу).

«Хоч у нас зруйнована будівля, ходили із вчителями і врятували всі книги, що у нас були щодо НУШ. Фінансування на НУШ виділено, але не знаю, обіцяє міністерство, але не забезпечені [підручниками на даний момент]. От в 6 класі на географії ми працюємо з дистанційним підручником, тобто онлайн» (респондент, учитель).

Перехід на змішану форму навчання і облаштування укриттів. Керівництво закладів освіти зазначає, що під час війни в ряді випадків зменшилася кількість перевірок закладів освіти з боку державних служб, відповідальних за контроль за санітарно-споживчими нормами і стандартами. Та коли йдеться про облаштування закладів для подальшого переходу на змішане навчання, керівництво й педагогічний колектив стикаються із проблемою відповідності наявним стандартам і нормам, які висуваються до укриттів у закладах освіти. В низці випадків поки що не відпрацьовані механізми усунення прогалин і врахування побажань служб перевірки в установленому порядку, а не коштом співробітників та співробітниць (керівництва закладів освіти).

«Ну от розумієте, ми зробили в укритті масу роботи, і коли мені було зауваження, що у мене немає контейнерів для їжі. А я запитала, якої їжі, а хто сюди принесе їжу? А де їжа буде зберігатися? А яка суть тих контейнерів? А вона каже, 48 годин перебування в укритті. А хто буде там 48 годин сидіти? Закінчилась тривога, батьки дітей забрали, але ж там не перебуваємо. Я купила тих 10 лотків великих на півтори тисячі гривень» (респондент, керівник закладу).

Про кадрові проблеми з технічним персоналом і **«чоловічою частиною педагогічного колективу»** під час інтерв'ю також зауважували окремі респонденти: **«Оце в нас проблема із кадрами, саме з чоловіками, і вона буде тільки погіршуватись, тому що ось моя колега з сусідньої школи взяла сторожа, йому років 34, через**

два тижня приїхали і сторожа мобілізували. Взяла іншого — і іншого забрали через місяць. Тому це кадровий голод скоро почнеться в нас» (респондентка, керівниця закладу).

У травні цього року 3 заклади освіти отримали дозвіл на облаштування укриттів (приміщення відповідали нормативам Державної служби з надзвичайних ситуацій), в одному з них облаштували укриття. На момент проведення дослідження дозвіл на початок навчання у змішаному форматі від ОВА заклад освіти ще не отримав. Всі укриття обладнуються коштом місцевого бюджету. Втім, одна з респонденток із числа адміністрації закладів освіти зазначила, що **«батьки також робили свій внесок — це не лише спонсорська підтримка, але і працювали на будівництві, допомагали»**.

Зважаючи на те, що представники та представниці місцевої влади говорять про кадровий голод, зокрема й на будівельних роботах у громаді, очевидно, що підтримка з боку батьків була важливим внеском у відбудову й відновлення (очної) освіти в закладі.

«Ми усіма силами підняли батьків, колег, всіх, кого можна, зробили укриття. Але на укриття нам нібито дали дозвіл, приїжджала перевірка, а тепер те укриття треба поставити на баланс, ну і все в такому плані» (респондентка, вчителька).

Залишається проблемою організація навчання у змішаному форматі, адже з міркувань безпеки не всі батьки підтримують ідею часткового офлайн-навчання. За словами освітянства, частина батьків (**14% батьків, за даними внутрішнього опитування**) не дали згоди на навчання їхніх дітей у змішаному форматі.

Частина респондентів та респонденток, дотичних до системи освіти, зазначали, що в разі відновлення змішаного навчання в громаді гостро постане питання довозення дітей до закладів освіти (у деякі школи підвозять учнів та учениць із трьох або чотирьох навколишніх сіл). Сім (7) шкільних автобусів, які були в громаді, на початку війни передали на потреби армії. На момент опитування один із закладів, у якому навчаються діти з двох навколишніх сіл, отримав від міжнародних спонсорів у користування автобус для довозення дітей до школи (ідеться про заклад, який має обладнане укриття і очікує на дозволи для роботи у змішаному форматі).

Серед так званих м'яких (нетехнічних) потреб учнівства батьки зазначають обмеження в соціалізації і можливостях взаємодії між дітьми. Для частини дітей ця потреба може бути задоволена після переходу на змішане навчання. Однак у цілому для громади ця потреба дітей, особливо з віддалених населених пунктів,

залишається незадоволеною. Поки що органи місцевого самоврядування та освітянство не мають готових пропозицій або стратегій щодо подолання цієї проблеми.

«Я знаю те, що вони [діти] дуже мріють бачитися, інколи навіть після уроків вони залишаються поспілкуватися, просто самі дітки між собою. Вчитель завершує урок, а вони розмовляють, спілкуються. От у нього, мабуть, найбільше враження від того, що він спілкується з однокласниками, і він говорить, що він скучає за вчителем» (респондентка, мати).

Подібна ситуація і з організацією дозвілля й позашкільного життя — більшість гуртків або

позашкільних закладів наразі не працюють. Частина дітей за (фінансової) підтримки батьків продовжує заняття у творчих або музичних гуртках онлайн, додатково вивчають окремі предмети (наприклад, іноземну мову), але, як зазначила одна з ключових інформанток (учениця старшої школи), діти більшою мірою залучені до допомоги батькам по господарству і до сезонних сільськогосподарських робіт.

«Мабуть, не тільки у дітей, у колег я бачу, такий у них стан, морально виснажені всі. Виснажені дітки, і ви знаєте, навіть уже тут мова йде не про оцінки, а просто про стан, про ці стресові ситуації» (респондентка, вчителька).

Резюме

Освітянство і батьки зазначають, що потребують більше уваги й більшої залученості органів місцевого самоврядування до вирішення питань у сфері освіти. З іншого боку, ймовірно, йдеться радше про комунікацію між владою та освітянством — взаємне розуміння планів щодо відновлення шкіл, бачення місцевою владою способів відновлення освітньої та позашкільної інфраструктури в громаді. Особливо зважаючи на те, що сама місцева влада зазначає: сфера освіти поруч з іншими соціальними й економічними аспектами життя у громаді є ключовою в покращенні соціально-демографічної ситуації.

Органи місцевого самоврядування можуть потребувати консультаційної підтримки щодо можливостей покращення ситуації у сфері освіти в умовах війни. Зусилля влади наразі більшою мірою сконцентровані на вирішенні тактичних завдань з оцінюванням збитків від пошкодження освітньої інфраструктури (і не тільки), менше стосуються відновлення людського капіталу, роботи з учнівством та освітянами в питаннях задоволення інших (відмінних від технічних) потреб у сфері освіти. Наразі одним із аргументів місцевої влади в питаннях (не)залучення коштів на відбудову пошкоджених (або зруйнованих) закладів освіти є перш за все близькість громади до лінії фронту. Водночас місцева влада планує шукати фінансування в міжнародних донорських організаціях та національних фондів.

Підтримка від міжнародних і неурядових організацій у громаді наразі концентрується пе-

реважно на продовольчій та інших видах гуманітарної допомоги. Керівництво закладів оцінювало потреби в технічних засобах для навчання серед учнівства, які належать до родин із вразливих або малозабезпечених верств.

Нагальною для жителів та жительок віддалених населених пунктів громади є потреба доступу до інтернету. Діти з цих населених пунктів фактично обмежені можливостями мобільного інтернету для підключення до уроків у синхронному режимі. Актуальним для дітей Березнегуватської громади, як і для більшості прифронтових громад, є віднайдення можливостей особистої взаємодії та соціалізації дітей. Оскільки терміни переходу на змішане навчання (принаймні в декількох закладах освіти громади) поки що непрогнозовані, а частина батьків заперечує проти фізичної присутності дітей у школах через безпекові ризики та близькість до лінії фронту, діти потребують безпечних просторів, принаймні для позашкільної взаємодії. Окрім іншого, в Березнегуватській громаді наразі немає жодного закладу дитячої творчості, а гуртки або позашкільні секції працюють онлайн, і лише частина дітей громади має можливість їх відвідувати (принаймні онлайн).

ОБЛАСТЬ: КИЇВСЬКА
ГРОМАДА: ВЕЛИКОДИМЕРСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2017
Географія	Броварський район Київської області
Міські та селищні ради у складі громади	Великодимерська, Бобрицька, Жердівська, Руднянська, Шевченківська, Богданівська, Гоголівська, Кулажинська, Плосківська, Русанівська та Світильнівська сільські ради Броварського району. До складу громади входить 23 населених пункти
Адміністративний центр	селище Велика Димерка
Чисельність населення до 24.02.2022	до 40000 (за оцінками ОМС)
Кількість дітей на момент опитування	4070 (за оцінками ОМС)
Кількість учнівства до 24.02.22	4200
Кількість ЗЗСО у громаді	10
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	5
Кількість ЗЗСО, які працюють	всі 10 закладів працюють в очному форматі

Громада і війна

Із **23 населених пунктів громади 18 були тимчасово окуповані російськими військами з 2 по 30 березня 2022 року**. Обсяги руйнувань та пошкоджень ключові інформанти й інформантки називають радше значними. У громаді пошкоджені або зруйновані заклади освіти, комунальні заклади, медичні амбулаторії, будівлі сільських рад. **70 закладів було пошкоджено, а 18 знищено повністю**. Відновлення громади ускладнюється наявністю нерозмінованих територій. Робота аграрного сектору частково заблокована, а зруйновані раніше електромережі й дороги відновлені лише частково. Також були різною мірою пошкоджені близько 2400 будинків житлового сектору. Найбільше в громаді постраждало село Богданівка.

Інфраструктура дошкільної та шкільної освіти громади складається із 13 закладів освіти: 3 ЗДО і 10 ЗЗСО (3 гімназії та 7 ліцеїв). Внаслідок бойових дій були зруйновані або серйозно пошкоджені плосківський, бобрлицький, русанівський та великодимерський ліцеї, а також богданівська гімназія та богданівський дитячий садок «Півник».

За даними ключових інформантів та інформанток, **наразі лише близько 12–15% населення не повернулося в громаду**. Частіше за все це матері з дітьми, що перебувають за кордоном. У громаді, за оцінками інформантів та інформанток із числа місцевої влади, проживають 886 ВПО, окремі внутрішньо переміщені діти навчаються в закладах освіти громади. Респонденти й респондентки з ОМС говорять радше не про втрату населення, а про переміщення нових жителів та жительок до громади через її географічні переваги.

Наразі громаду можна віднести до таких, що стрімко відновлюється. За словами представників та представниць місцевого самоврядування, перевиконання місцевого бюджету становить 10%, адже більшість підприємств відновили свою роботу. Влада громади активно шукає фінансових партнерів для відновлення різних сфер життєдіяльності громади.

Найчастіше відновлювальні роботи ведуться за принципом співфінансування 30/70, де 30% — внесок місцевого бюджету, а 70% — донорські чи державні кошти. Респонденти

й респондентки ОМС вказували, що можуть призупиняти інші проєкти відбудови, але проєкти співфінансування у сфері освіти «беруть усі».

Наразі знищений ЗДО відбудовується за співфінансування з компанією «Coca-Cola», чий завод працює на території громади. Знищена богданівська гімназія буде відбудована, як кажуть ключові інформанти й інформантки, у співфінансуванні з ООН. У плосківському ліцеї, пошкодженому більше ніж на 30%, триває капітальний ремонт за тендером департаменту міжрегіонального розвитку, відкриття планують (за словами ключових інформантів та інформанток) 1 вересня 2024 року. Школи з

незначними пошкодженнями були відновлені коштом місцевого бюджету. Також громада отримала нові автобуси, якими до шкіл перевозять учнів та учениць із різних сіл.

Окрім вказаних вище, фінансовими партнерами відновлення громади є Київська ОДА, Київська міська рада, ДФРР. Укриття є в усіх ЗЗСО громади, окрім шевченківського ліцею. Серед нематеріальних збитків поодинокі респонденти й респондентки відмічали погіршення психологічного стану населення. Одна з керівниць ЗО зауважила, що з дітьми, які перебували на території громади під час тимчасової окупації, працювали психологи та психологині.

Освіта під час війни

Заклади освіти у громаді суттєво варіюються за наповненістю — від 92 учнів та учениць у світильнянській гімназії до 1700 учнів та учениць у великодимерському ліцеї. До початку повномасштабного вторгнення в ЗЗСО громади навчалось **4200 дітей**, у дошкільних закладах — **850–900 дітей**. Наразі цифри складають 4070 учнів та учениць та 800 вихованців відповідно. Кількість класів у громаді протягом останніх двох років зменшилася з **200 до 187** після оптимізації закладів відповідно до нового Закону про освіту. Учні й учениці 10–11 класів були частково перерозподілені між закладами. Так, у плосківському ліцеї кількість учнівства зросла на 30 осіб.

Торік формат навчання залежав від ступеня пошкодженості окремого закладу освіти та наявності доступного укриття для необхідної кількості учнів та учениць. Таким чином навчання частіше відбувалося у змішаному форматі. Наразі всі ЗО працюють очно. У випадку повітряної тривоги перед початком навчального дня та у дні підвищеного ризику ракетних обстрілів діти навчаються дистанційно.

Щодо роботи в умовах війни, інформантки — директорки закладів вказували на збільшення звітності в роботі, а представники ЗЗСО — на збільшення робочого навантаження в цілому. Також зазначалося, що освітяни й освітянки сьогодні більше фокусуються на емоційному стані учнівства.

Важливою для стабілізації дітей, як вважають ключові інформанти й інформантки, є можливість відвідувати школи і навчатися очно.

 «Син дуже плакав, коли починалася зранку тривога, що вже ми не йдемо в школу. Це були слізи. Йому більше цікаво було в школі, чим сидіти за комп'ютером і дивитися по зумі. Це була дуже [велика] проблема» (респондентка, мама учня).

Ключові інформанти й інформантки з числа батьків вважають, що дітям потрібно приділяти більше уваги з огляду на втрату мотивації до навчання через війну і невпевненість у завтрашньому дні.

В освітній інфраструктурі громади найбільш критичним є стан будівлі богданівської гім-

назії. Школа внаслідок пожежі була повністю зруйнована. Проведена громадською експертиза показала, що будівлю простіше відновити, аніж будувати з нуля. **Кошторис відновлення школи становить 170 млн грн.** Будівлю мають відновити за програмою Президента України коштом Європейського інвестиційного банку.

Кількість учнів та учениць богданівської школи скоротилася з торішніх **401 до 305 учнів та учениць** цього року за рахунок оптимізації за новим законодавством. За кордоном на сімейній формі виховання перебуває 40 учнів та учениць.

У 2023-2024 навчальному році учнівство 5–9 класів богданівської гімназії (169 учнів та учениць) транспортують трьома автобусами до найближчих шкіл громади, а учні й учениці 1–4 класів (136 дітей) навчаються у дві зміни у приміщенні місцевого будинку культури, облаштованому завдяки благодійному фонду saveED та партнерам, зокрема проєкту SURGe та фонду Save the Children. У будівлі будинку культури облаштували 4 класи для

початкової школи та цифровий освітній центр, який відвідують також учні та учениці базової та старшої школи у післяурочний час.

«Я вдячна тим людям, які створили для нас таку можливість бачити дітей. Діти в будь-який час, крім тривоги, можуть прийти в навчальний заклад, поспілкуватися. Ну, звісно, у них є гуртки, які теж працюють там і післяурочний час, спортивні і так далі. А зараз, наразі я знаю, що у двох закладах, це Плоське і Бобрик, у них теж створюються такі центри, як у нас» (респондентка, директорка закладу).

У 2022-2023 навчальному році діти богданівського ЗО навчалися у школі Великої Димерки, та оскільки це потребувало двозмінного навчання, цього року їх перерозподілили між іншими закладами й тепер навчання відбувається в одну зміну. Найскладнішим завданням

директорка цього закладу вважає забезпечення безпеки дітей під час довозення, тому особливу увагу приділяє пошуку можливостей навчати дітей у селі, а не підвозити в сусідні.

Через тривалість процесів та узгоджень відновлення богданівської гімназії ще не розпочалося. Респондентці додатково цікаві стратегії тимчасових, але дієвих заходів, що допоможуть оптимізувати навчальний процес під час війни, наприклад, побудова модульного ЗЗСО. Респондентка вказала, що за умови фінансування будівництва такої школи донорами влада громада виділила би кошти на облаштування укриття в обраному для школи місці.

Завдяки донорам богданівський ЗЗСО має генератори і паливо до них, вчителі та вчительки забезпечені ноутбуками. Дистанційна форма навчання в разі потреби реалізується на платформі «Human» або в Google-класі.

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

Одним із пунктів меморандуму, укладеного органами місцевого самоврядування з ГО «Ре:Освіта», є створення окремої стратегії розвитку освітньої сфери громади до кінця 2024 року. Складовими цієї стратегії інформанти й інформантки називали: аудит якості освітніх послуг із розробкою потрібних реко-

мендацій, підвищення кваліфікації педагогів та педагогинь, підвищення рівня матеріально-технічної бази закладів, створення профільних ліцеїв, створення освітніх просторів, використання ефективних технологій опалення та створення сучасних укриттів.

Таким чином, досягненням більшість респондентів та респонденток бачать не тільки відбудову та переоснащення закладів, а в цілому реформування підходу до навчання та осучаснення навчального процесу, зміну в самому сприйнятті сфери освіти та її потреб.

Частиною реформування підходу до освіти в громаді є також робота над відкриттям трьох освітніх центрів за підтримки благодійного фонду savED. Більше року тому було створено цифровий освітній центр у селі Богданівка, де діти можуть працювати із сучасними гаджетами й освітніми матеріалами. Наприкінці 2023 року планувалося відкриття ще двох освітніх центрів у селах Бобрик та Плоске. Респонденти й респондентки з числа ОМС вказали, що мають за мету створення таких просторів для кожного ЗО.

«Фонд savED нам допомагав багато — через начальника управління освіти зі мною зв'язалась пані Анна Новосад. І ми брали участь у проєкті UActive — облаштували коворкінг шкільний для дітей з різними зонами, таке середовище, багатофункціональне, з технікою, плазмові телевізори великі купили для НУШ — в них трішечки інше навчання, там обов'язково техніка треба» (респондентка, директорка закладу).

Абсолютна більшість ключових інформантів та інформанток вважає, що освіта є передумовою розвитку громади, тому її якість є одним із пріоритетів. Освіта є пріоритетною і для батьків і частини учнів та учениць громади. Молодь частіше розглядає можливість навчатися далі в київських вишах. Респонденти й респондентки різних категорій вважають рівень освіти у своїх закладах скоріше достатнім для здобуття подальшої освіти.

Всі ключові інформанти й інформантки вказали на актуальну вже два роки проблему забезпечення учнівства 5–6 класів НУШ підручниками, дефіцит яких, за оцінками ключових інформантів та інформанток, сягає 50–70%. Учні й учениці 5–6 класів користуються онлайн-версіями підручників, що не дуже зручно (важко гортати підручник та зосередитися на матеріалі). Дві респондентки-директорки вказували, що деякі батьки роздруковують підручники самостійно. Респондентка — учениця ліцею також відзначила нестачу підручників для 10 класів із хімії та української мови (учні й учениці наразі використовують по два примірники підручників) та на застарілість підручників з історії України. Бобрицький ліцей та богданівська гім-

назія потребують також організації харчування для учнівства.

Заклади освіти територіальної громади потребують оновлення техніки в кабінетах, потужнішого інтернет-зв'язку; освітяни й освітянки вказували на потребу у спортивному просторі — спортзалі чи спортмайданчику.

Не раз згадували й потребу забезпечити учнівство повноформатними гаджетами для навчання замість телефонів. Одна з керівниць закладу освіти зауважила, що учні та учениці вразливих категорій не мали потрібних гаджетів. Керівниця іншого закладу освіти вказувала на потребу у фінансуванні інклюзивного навчання.

Інформантки згадали донорів, що надавали допомогу закладам освіти громади: це благодійний фонд savED (освітні простори), угорська

Служба допомоги Україні та ПРООН (укриття), «Є-Ініціатива» та ГО «А+» (генератори), UNICEF (хромбуки та ПК), Червоний Хрест (медикаменти, побутова хімія, генератори), рюкзаки з канцтоварами (ГО не вказано), ГО «Твій шлях» (продукти харчування для учнівства, ігри), мережа супермаркетів «Аврора» (канцтовари), Plan International (генератори, ліхтарі). Незважаючи на згаданий високий кадровий потенціал громади, ЗЗСО відчують брак і непоповнення кадрового резерву по всій Україні. Хоча ключові інформанти й інформантки не згадували про це під час інтерв'ю, але спільно із Save the Children і проектом SURGe та savED на базі богданівського будинку культури було організовано тимчасову школу.

Після деокупації органи місцевого самоврядування та заклади активно співпрацювали з ГО «Ре:Освіта», як і з гуманітарними організаціями, які організували тренінги для освітянства. Представниці бобриського ліцею звернули увагу на співпрацю закладу з ГО «EdCamp Ukraine» у проекті «Змінитися за 7 місяців», що допомагає змінити підхід освітян та освітянок до навчального процесу, роблячи його сучаснішим, безбар'єрним та емоційно-етично орієнтованим. Освітяни й освітянки також беруть участь у навчальних курсах за власною ініціативою (згадали курси від IRI, USAID, Інституту політичної освіти, «Незламних лідерок», «HoloTrust»). Наразі вчителі та вчительки успішно працюють над забезпеченням емоційної підтримки для учнівства. Психологічний стан самих вчителів та вчительок, за їхніми словами, не позначається на їхній роботі з дітьми.

Резюме

Великодимерська громада розташована досить близько до столиці України. У громаді до повномасштабної війни був розвинений місцевий та міжнародний бізнес. Громада відзначається високим рівнем агентності ключових осіб (представники та представниці місцевої влади, керівництво закладів освіти), які досягли значних успіхів у відбудові громади, й окремо — у відновленні доступу до навчання завдяки співпраці з державними та донорськими програмами відбудови.

Стратегічним завданням для органів місцевого самоврядування в оптимізації сфери освіти сьогодні є не так вихід на «довоєнний» рівень, як повноцінне осучаснення сфери. Так, грантовим коштом місцева влада вдосконалює заклади освіти, їх обладнання та укриття.

«Зараз закінчується будівництво укриття в одній школі на 700 дітей. Деякі укриття містять мультимедіа, інтернет, там можна проводити уроки. І зараз планується взагалі, що воно буде двойного призначення, що там буде в одному студія, в другому — спортивний зал. Тож ми займаємося не тільки тими закладами, які зруйновані, задача влади — щоб усі заклади відповідали після відновлення усім європейським рівням і нормам» (респондент, представник ОМС).

Окреме завдання для освітян та освітянок, посадовців і посадовиць громади — реформування мережу закладів освіти громади. У цьому питанні органи місцевого самоврядування та управління освіти отримують супровід і консультування з боку неурядових організацій. У громаді заплановані: аудит якості освітніх по-

слуг із розробкою потрібних рекомендацій, підвищення кваліфікації вчителів та вчительок, створення профільних ліцеїв, створення освітніх просторів.

Серед потреб громади у сфері освіти залишається забезпеченість підручниками (в основному 5-6 класів) та забезпеченість учнів та учениць гаджетами для дистанційного навчання замість смартфонів. На окремі матеріально-технічні потреби вказували представники та представниці різних закладів освіти.

Найбільше постраждав богданівський ЗЗСО, середня ланка учнів та учениць якого зараз навчається в різних локаціях громади.

Інформантки-директорки є проактивними в пошуках програм допомоги постраждалим закладам освіти, але вказують на затяжні строки реалізації будівельних проєктів відновлення.

Як можливість відновити навчання попри повну руйнацію будівлі богданівського закладу освіти директорка розглядає встановлення тимчасової модульної будівлі на території села. Зробити освітнє середовище більш повноцінним допомагають освітні центри й коворкінги, створення яких є частиною стратегії відновлення освіти в громаді.

Крім високого рівня агентності з боку ОМС та освітянства (вміння залучати гранти, творчий підхід до вирішення поставлених завдань), важливим фактором є те, що громада розташована відносно далеко від кордону і, якщо порівняти з іншими прифронтовими громадами, зазнає менш інтенсивних обстрілів.

ОБЛАСТЬ: ЗАПОРІЗЬКА
ГРОМАДА: КУШУГУМСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2020
Географія	Запорізький район Запорізької області
Міські та селищні ради у складі громади	Балабинська, Кушугумська та Малокатеринівська селищні ради Запорізького району Запорізької області з адміністративним центром у селищі Кушугум
Адміністративний центр	селище Кушугум
Чисельність населення до 24.02.2022	17120
Кількість ЗЗСО у громаді	3 заклади
Кількість ЗЗСО, які працюють	3 заклади працюють у дистанційному режимі

Громада і війна

За час повномасштабного вторгнення Кушугумська громада не перебувала в окупації, однак вона розташована за декілька кілометрів від лінії фронту, внаслідок чого зазнає значних обстрілів з боку російських військ. На початку вторгнення в лютому 2022 року громаду обстріляли з РСЗО, тоді найбільших руйнувань зазнало селище Балабине. У липні 2023 року росіяни здійснили три ракетні удари по житловому сектору громади.

З початку повномасштабного вторгнення з громади виїхала певна частка жителів, деякі з

яких згодом повернулися. Разом із тим Кушугумська громада стала місцем, куди приїхала значна кількість внутрішньо переміщених осіб, зокрема з тимчасово окупованих територій Запорізької області.

У контексті збитків шкільна інфраструктура громади не має значних руйнувань, лише є певні пошкодження вікон чи дверей.

Через близькість громади до лінії фронту її мешканці постійно перебувають у стані психологічного напруження і тривоги.

Освіта під час війни

З початку нового 2023-2024 навчального року заклади шкільної освіти (загалом їх 3 у громаді) працюють лише дистанційно в синхронному або асинхронному форматах. Для організації навчального процесу вчителі та вчительки використовують такі платформи як Google Meet, Google Classroom, G Suite for Education. Для асинхронного формату вчителі та вчительки вивантажують потрібні матеріали з теми на платформу для самостійного опрацювання.

За словами вчителів та вчительок, система дистанційного навчання налагоджена добре, оскільки і діти, і батьки, і вчительство мають

досвід попередніх років. Однак учні й учениці зазначають, що інколи мають труднощі з розумінням матеріалу. Щоби подолати цю проблему, вони звертаються до вчителів та вчительок або шукають відео пояснення матеріалу на ютубі. Так своє навчання коментує один з учнів громади:

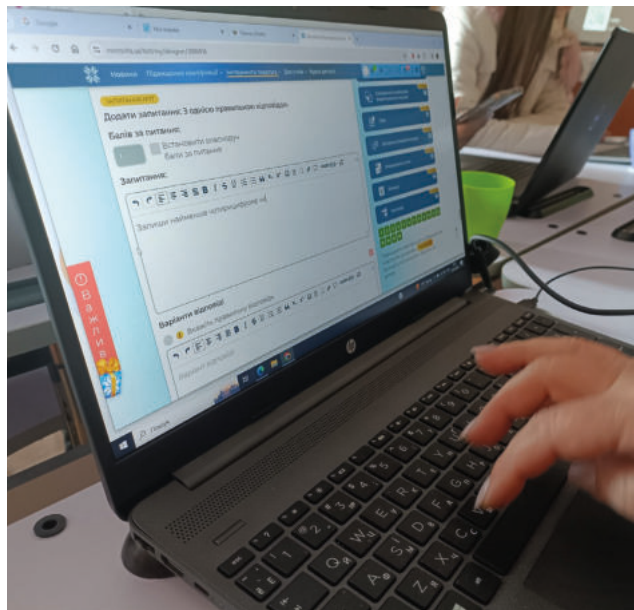
«Я роблю все сам. Якщо ти щось не розумієш, це можна знайти в інтернеті або подивитися пояснення на ютубі. В принципі, іноді так, не розумієш. Тобі щось треба зробити — якесь завдання виклав учитель. Як його зрозуміти?» (респондент, учень).

Освітняни й освітянки громади наголошують на освітніх втратах учнівства унаслідок дистанційного навчання:

«Катастрофічної ситуації не буде, але на якість навчання дистанційне навчання впливає. Не стільки на формування навичок, а на формування компетентностей. Тобто комунікативна сфера зараз у дітей дуже слабка. Діти не вміють спілкуватися, вони не бачать один одного. Наприклад, роздавали якусь гуманітарну допомогу для дітей, вони просто стоять і не знають, як звернутися один до одного. Вони вже по факту півтора-два роки один одного не бачили, забули, як кого звати. На дистанційному занятті вчитель звертається по прізвищу, а діти-то між собою не спілкуються. У нас це головна проблема, що дітки обмежені в спілкуванні» (респондентка, освітянка).

З свого боку, учні й учениці стверджують, що їм дистанційне навчання не подобається, оскільки вони хочуть спілкуватися зі своїми друзями та однолітками:

«У мене зараз онлайн-уроки, мені це не дуже подобається. Я б краще хотів ходити до школи, підтримувати спілкування з моїми друзями» (респондент, учень).

Серед предметів, із якими учні й учениці мають труднощі на дистанційному навчанні, опитані виокремлюють математику.

З позашкільних занять учні й учениці громади мають змогу відвідувати гуртки в місцевому Будинку культури. Діти й підлітки можуть обрати заняття з таких опцій: бокс, легка атлетика, тхеквондо, сучасні танці, бальні танці, англійська мова.

Свого майбутнього опитані учні й учениці у громаді не бачать, вони висловлюють бажання переїхати туди, де є більше можливостей.

З початку повномасштабного вторгнення балабинська гімназія не зазнала значних руйнувань, однак вибуховими хвилями були пошкоджені вікна, двері та сходи будівлі. У 2023-2024 навчальному році в балабинській гімназії навчаються 820 учнів та учениць. Серед учнівства є також ті, хто перебуває на окупованих територіях. Певна частка учнів та учениць перебуває за кордоном, але вони продовжують опановувати освіту дистанційно або лише в цьому закладі, або поєднують із навчанням у країні перебування. Так коментує освітянка закладу:

«Учні займаються онлайн. Особисто в мене є дівчата, вони в 10 класі і зараз перебувають в Польщі. То вони в мене постійно на уроках. Я їх питала, чого вони ходять, коли в них свої уроки. А вони кажуть, що у них щось зміщається, або ще щось. Одним словом, вони знаходять час для української мови» (респондентка, вчителька).

Навчання проходить за дистанційним форматом. Але з листопада 2023 року школа отримала дозвіл від місцевої влади на змішане навчання: учні й учениці можуть приходити до школи на консультації, а коли лунає тривога — йти в укриття.

Приміщення школи має укриття на 50 осіб. Однак частина учнів та учениць і вчителів та вчительок наголошують, що доречніше це приміщення називати підвалом, а не укриттям. За словами представників та представниць навчального закладу, вони підготували проєкт протирадіаційного укриття на 150 осіб, будівництво якого планується завершити до кінця 2023 року.

Освітняни й освітянки балабинської гімназії використовують електронний документообіг та електронні платформи, які фіксують відвідуваність. Для організації дистанційного навчання вони використовують Google Meets, Google Classroom.

З початку повномасштабного вторгнення головними викликами організації навчання були відсутність гаджетів, відключення електро-

енергії та нестабільний доступ до інтернету. Зараз ситуація краща, оскільки поки не було відключень. Щоби подолати проблему відсутності гаджетів, школа укладає з батьками тимчасовий договір (1 рік) про користування технікою.

Під час блекаутів учнівство об'єднувалося й відвідувало урок з одного гаджету:

«Є троє дівчат, вони мешкають поряд і, як три зозульки, заглядають в один ноутбук. В цьому році вже ні, а от минулого року ось так вони по троє, зараз вони в 7 класі, а минулий рік вони були в 6 класі. Троє дівчат сиділо з одного ноутбука. Їх вчителі так і відмічали, що їх троє» (респондентка, освітянка).

Головним нематеріальним викликом є відсутність комунікації між дітьми. Освітняни й освітянки наголошують, що учні й учениці потребують комунікації між собою.

Дирекція освітнього закладу вказує також на кадрові виклики. Так, заклад потребує вчителя або вчительку англійської мови, вчителя або вчительку захисту України.

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

У 2022-2023 навчальному році одним із викликів була відсутність гаджетів у деякого з учнівства, що унеможливлювало їхню участь у навчальному процесі. Щоби подолати цю проблему, дирекція школи розмістила в укритті комп'ютерний клас, де учні й учениці за згодою батьків могли приходити й підключатися до онлайн-уроків. Місцева влада й дирекція школи прийняли рішення, що учні й учениці, які приходять до освітнього закладу, можуть безкоштовно харчуватися в школі. Так цю стратегію коментує директорка однієї зі шкіл:

«Ті діти, у яких не було гаджетів, то ми запрошували дітей, хто не міг [підключатися]. Всі різні сім'ї, ми сільська школа, і батьки дуже різні. Ми з ними тут працювали за ноутбуками в комп'ютерному класі. Діти, які приходили, мали можливість харчуватися у школі. А діти вразливих верств... ми дивимося, а вони

йдуть і ведуть із собою братиків і сестричок маленьких. І вони ходили, сідали в їдальні і їли залюбки. Ще й набирали з собою в кишені хліб. Ось як було» (респондентка, директорка школи).

Дистанційне навчання в цій громаді організовано в унікальний спосіб: з оголошенням повітряної тривоги урок переривається на 5 хвилин — за цей час учні й учениці та вчителі і вчительки встигають перейти до укриття. Таке рішення місцева влада прийняла на запит батьків, оскільки у громаді багатогодинні повітряні тривоги й учні та учениці пропускали значну кількість уроків. Так цю ситуацію коментує директорка однієї зі шкіл громади:

«Батьки зверталися у різні інстанції, петиції збирали, і нам дозволили працювати під час тривоги за умови, якщо вчителям самостійно зручно обрати безпечне місце перебування. У нас зараз вчителі, хто працює з дому, вони написали заяву, хто приходить до навчального закладу з якоїсь причини. Ось вони вважають, що тут більш безпечно. Діти і батьки писали заяву на згоду, що під час тривоги вони забезпечують дітей безпечним місцем перебування» (респондентка, директорка школи).

Для підтримки вчителів та вчительок під час війни районне методичне об'єднання організовує у громаді тренінги та психологічні консультації. Дієвим і необхідним засобом відновлення до-

ступу до навчання є обладнання укриттів. Однак деякі батьки під час інтерв'ю наголошують, що через високу небезпеку обстрілів у громаді вони не дозволяють дітям відвідувати заклад освіти навіть із добре обладнаним укриттям. Освітняни й освітянки громади мають досвід роботи над створенням освітніх хабів, однак фіналізувати це їм не вдалося:

«Ми хотіли, але у нас не вийшло з хабами. У нас є простір, який би ми могли влаштувати під ці хаби.

Все упирається в те, що треба робити капітальні ремонти, якесь обладнання давати. У нас є теплий гараж. Це дійсно був гараж, там стояли машини, зараз він не працює як гараж. Наша задумка була зробити зонування, де діти могли б практично та часто займатися. Наприклад, я зараз хочу якоюсь творчістю зайнятися або зайнятися дослідженнями. Там така велика площа, на якій вони могли б працювати» (респондентка, освітянка).

Для подолання освітніх втрат серед учнівства вчителі та вчительки проводять додаткові консультації дистанційно або наживо. Однак, на думку батьків, найефективнішим засобом тут усе ж є репетиторство. Дехто з батьків каже, що вже наймає репетиторів для своїх дітей, а дехто — що планує це робити, коли дитина буде у випускних класах.

За словами ключових інформантів та інформанток, для подолання наслідків війни та забезпечення стійкості у громаді працюють організації, які надають різну допомогу: «Карітас» (психологічна допомога); UNICEF, Фонд Марини Порошенко (ноутбуки), Червоний Хрест, благодійний фонд «Усмішка», «Співдія» (гаджети для внутрішньо переміщених дітей).

Одна зі шкіл громади брала участь у проєкті «Ліга фаундейшн», у рамках якого отримала безкоштовні набори для дітей. Також балабинська гімназія «Престиж» є пілотним проєктом Нової української школи.

Управління освіти і представник та представниці закладів звертаються до різних фондів і подаються на гранти, однак поки не мають значних результатів. Вчителі та вчительки припускають, що це зумовлено близькістю до лінії фронту й небезпекою:

«Я бачу, що в областях і громадах, які далі від лінії розмежування, будують дуже багато укриттів. На превеликий жаль, до нас дуже часто приїжджають і кажуть, що ми дуже близько до лінії фронту, тут небезпечно і немає сенсу вкладати гроші. Особисто я чула таку відповідь» (респондентка, освітянка).

Освітні потреби громади можна поділити на матеріальні та нематеріальні.

До матеріальних належать: будівництво та

обладнання укриттів; забезпечення генераторами на 380 Вт, які потрібні для підтримки роботи пунктів незламності, розташованих у будівлях шкіл; термоси для зберігання їжі для харчоблоку; гаджети для вчительства та учнівства; плівка для вікон будівлі школи, яка дозволить уникнути осколків під час вибухової хвили; дидактичний матеріал для уроків захисту України, а також для додаткових занять із надання екстреної медичної допомоги; забезпечення друкованими підручниками за програмою Нової української школи.

Нині найбільшою перемогою у відновленні доступу до навчання освітяни й освітянки вважають перехід на змішаний формат за умови облаштування укриттів:

«Я думаю, якби у нас швидше запустився цей

процес побудови і облаштування капітального укриття, щоб ми могли вивести дітей на змішану форму навчання, то це було б чудово. Ми б вже склали графіки, планували, і вже було б чудово. Ми розуміємо, що дуже близько до фронту і про повноцінне навчання ми не можемо мріяти, але хоча б про змішане» (респондентка, освітянка).

Через небезпеку та перебування в так званому режимі виживання, представникам та представницям галузі освіти важко самостійно визначити нематеріальні потреби. Однак на основі зібраних даних можемо припустити, що до них належить: забезпечення просторів для соціалізації та спілкування дітей і підлітків; створення програм із подолання освітніх втрат за прикладом репетиторства.

Резюме

У Кушугумській громаді Запорізької області, розташованій близько до лінії фронту, усі (3) навчальні заклади проводять навчальний процес дистанційно. Попри бажання вчителів і вчительок та батьків перейти хоча б на змішане навчання, через брак укриттів та постійну небезпеку ворожих обстрілів це зараз не виглядає можливим.

Через безпекові обставини освіта громади перебуває в режимі виживання, однак навіть попри це освітянство та батьки демонструють свою агентність і намагаються безпосередньо впливати на можливості дітей здобувати

освіту.. Скажімо, після клопотання батьків до місцевої влади дистанційні уроки під час повітряної тривоги не припиняються, а продовжуються в укритті. У свою чергу, вчителі та вчительки сприяють подоланню освітніх втрат, організовуючи додаткові групові та індивідуальні консультації для учнівства.

За твердженням ключових інформантів та інформанток, від фондів та організацій, які можуть допомогти забезпечити доступ учнівства до навчання, вони отримують відмови, мотивовані безпековою ситуацією у громаді та її близькістю до лінії фронту.

ОБЛАСТЬ: ДНІПРОПЕТРОВСЬКА
ГРОМАДА: НІКОПОЛЬСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2020
Географія	Нікопольський район Дніпропетровської області
Міські та селищні ради у складі громади	Нікопольська міська рада
Адміністративний центр	місто Нікополь
Чисельність населення до 24.02.2022	105160
Чисельність населення на момент опитування	згідно з різними відкритими джерелами, 30–50% від довоєнної чисельності населення
Кількість дітей шкільного віку в громаді на момент опитування	4000
Кількість учнівства до 24.02.22	19000
Кількість учнівства у 2023/2024 навчальному році	11000
Кількість ЗЗСО у громаді	26
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	прямі влучання у 4 ЗЗСО
Кількість ЗЗСО, які працюють	всі заклади працюють у дистанційному режимі

Громада і війна

Нікопольська міська територіальна громада створена 2020 року в Нікопольському районі Дніпропетровської області. До складу громади входить Нікопольська міська рада з адміністративним центром у місті Нікополі. До складу громади входить одне місто — промислове, як його називають самі респонденти:

«У нас металургійне місто. Ми тут в основному всі металурги» (респондент, батько).

З початку повномасштабного вторгнення Нікопольська громада систематично обстрілюється артилерією з боку російських військових, які базуються на окупованій частині лівого берега річки Дніпро на території Енергодарської, Кам'янсько-Дніпровської та інших громад Запорізької області. Під час більшості інтерв'ю, які проводилися у громаді, було чути звуки сирен або вибухів. Тож інтерв'ю відбувалися в укриттях різних закладів освіти або органів місцевого самоврядування.

«Енергодар, Водяне, Кам'янка, звідки постійні обстріли йдуть. Якщо з Водяного, то ми розуміємо, що це буде стара обстріляна частина» (респондентка, мати).

Нікопольська міська громада зазнала значних

пошкоджень та інфраструктурних втрат внаслідок підриву російськими військами Каховської ГЕС влітку 2023 року. Систематичні обстріли міста Нікополя призводять до численних жертв і руйнувань інфраструктури, зокрема закладів освіти. Як зазначають самі представники та представниці органів місцевого самоврядування, місцева влада в першу чергу зосереджена на тому, щоб організувати вчасні розбори завалів, полагодити те, що можна відремонтувати або якоюсь мірою убезпечити від подальших руйнувань, і відновити (по можливості) доступ до послуг — водопостачання, електропостачання тощо. В цілому, як і в інших громадах, визнаних зоною ведення бойових дій, Нікополь і його жителі та жительки вирішують наразі надскладне завдання — вижити й вистояти до завершення бойових дій на території України.

«Я мамі дзвонила, а вона була в першу зміну. Говорить, кришу пробило (на виробництві), ну, я працюю. Ми працюємо, тому що нам треба працювати, щоб наше місто жило. Якщо заводи не будуть працювати, то просто місто помре» (респондентка, учениця).

Повномасштабне вторгнення спричинило значну за обсягами для громади міграцію населення: за даними органів місцевого самоврядування, протягом 2023 року в Нікополі проживають від 30% до 50% від загальної кількості жителів та жительок міста до 24 лютого 2022 року. Місцевий малий бізнес майже покинув місто, однак залишилося забезпечення продуктами харчування і товарами першої необхідності, час від часу різні фонди або міжнародні організації забезпечують місто гуманітарною допомогою.

«Коли почалися обстріли, ми пам'ятаємо перший день, це було 12 липня, минулого року (2022), то люди масово почали покидати місто, тому що були великі руйнування і постраждали люди, діти, люди повійжджали в Польщу, але в Нікополі чоти-

ри місяці було тихо-спокійно, то люди почали потрошечку вертатися з-за кордону, потім почали виїжджати знову» (респондентка, мати).

До повномасштабного вторгнення місто Нікополь мало розгалужену мережу закладів освіти — загалом 58. За даними Нікопольської районної військової адміністрації, на 28 серпня 2023 року 63 заклади освіти всього **Нікопольського району** були пошкоджені ворожими обстрілами. Представниця органу місцевого самоврядування в інтерв'ю зазначила, що в самому місті пошкоджень зазнали 42 заклади освіти, у чотири були прямі влучання ракетами, серед них і об'єкти історичної спадщини, заклади освіти, які існують понад 100 років. Найбільше, за словами представниці ОМС, постраждали заклади освіти, розташовані неподалік від берегової зони — це школи №1, 16, 3, 4, 23.

Освіта під час війни

«Наразі усі 26 шкіл працюють у дистанційному форматі. Мережа у нас залишилась незмінною до і під час війни, нічого ми не закрили і діяльність не припинили закладів» (респондент, представник ОМС).

Безпосередньо в місті Нікополі (ймовірно, через ризики постійних обстрілів) працює небагато, як зазначають опитані, громадських організацій і благодійних проєктів; в основному ця діяльність стосується надання

гуманітарної допомоги. Місцева влада зазначає, що місту періодично надходить техніка для організації і проведення дистанційного навчання — на момент опитування на баланс шкіл було передано **731 планшет** для навчання від Фонду Олени Зеленської, ці гаджети згодом розподіляються між учнівством і передаються дітям у користування на умовах договорів. Залежно від вимог і грантових умов донорів, такі гаджети можуть виділятися як усім без винятку учням та ученицям, які цього потребують, так і окремим категоріям,

як-от ВПО, діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування. В цілому, як підкреслює представник місцевої влади, відділ освіти намагається підходити до цього питання системно й залучати за потреби кошти благодійників або міжнародну підтримку.

Ключові опитані з числа співробітників та співробітниць закладів освіти говорять про те, що у школах немає сучасної техніки, також вони не володіють інформацією щодо того, на яких технічних засобах навчаються самі діти. Так, останнє оновлення техніки (зокрема, прийом на баланс школи комп'ютерів, які були у вжитку в одному з промислових підприємств міста) відбулося 2021 року. Представник місцевої влади зауважує, що частково ремонтні роботи в закладах, постраждалих внаслідок ворожих прильотів, покриваються коштом місцевого бюджету, в місті також працюють благодійні фонди місцевих підприємців і політиків (БФ «Проліска» та ін.).

Представник ОМС під час інтерв'ю розповів, що в самих закладах освіти не спостерігають значного скорочення учнівства (значна частина учнів та учениць, які переїхали, далі навчаються дистанційно), і кількісні зміни серед учнівства окремих закладів освіти, на його думку, пов'язані перш за все із трансформацією мережі шкіл, а не з війною. Тобто місцева влада вважає, що ситуація з кількістю учнів та учениць, зважаючи на воєнні реалії й початок обстрілів громади в середині 2023 року, могла бути набагато гіршою. Водночас дані офіційної статистики свідчать, що контингент учнівства у громаді скоротився із 19000 до 11000 учнів та учениць (майже 30%). У громаді відчувається брак учителів та вчительок, зокрема, керів-

ник одного із закладів освіти каже, що наразі в громаді проживає лише шестеро педагогів та педагогинь школи і технічний персонал.

Дистанційне навчання, принаймні в деяких закладах освіти, відбувається на платформі «Нові знання», пропозиції зміни вчителі та вчительки зустрічають без ентузіазму, адже звикли до цього інструменту. Освоєння інтерактивних інструментів відбувається за принципом навчання всередині педагогічного колективу. В цілому, ключові опитані з числа директорів та директорок закладів освіти говорять про те, що система роботи вже налагоджена й потребує лише вдосконалення навичок роботи з наявними інструментами.

У вчителів та вчительок і директорів та директорок закладів освіти є запит на додаткове навчання (за принципом рівний рівному, в тому числі й на додаткове спілкування, мережування, особливо з тими колегами й колежанками, які проживають або працюють на прифронтових територіях, тобто мають схожий досвід подолання щоденних викликів).

Вчителі та вчительки здебільшого працюють віддалено (з дому), але інколи відвідують заклади, щоб підготуватися до занять, або на наради. Ті педагоги й педагогині, які проживають у районах міста, що перебувають під постійними обстрілами, приходять до закладів освіти і проводять уроки звідти. Як каже представник органів місцевого самоврядування, **«у закладах в нас створені безпечні умови, є інтернет заведений, створені простіші укриття, але,**

на жаль, якщо уся школа збереться, то це неможливо. Тому вчителі пишуть заяви на "удальонку" і працюють» (респондент, представник ОМС).

Незважаючи на дистанційний освітній процес, педагоги й педагогині говорять, що ще минулого навчального року вели звітність в електронному й паперовому варіантах (класні журнали).

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

Дозвілля дітей обмежується в найкращому випадку спілкуванням з однолітками поза домом. В цілому, діти переважно гуляють на прибудинковій території, не відвідують гуртки й секції чи якісь інші дозвільні заходи, оскільки наразі в місті не функціонують жодні дитячі або юнацькі заклади, які працювали до війни.

«Я вдома гуляю, разом із сестрою. Яюсь кудись далеко від дому я не відходжу, бо постійні обстріли, це дуже важко, страшно. Бо і до мене додому прилітало, і школу розбило. Дуже тяжко і фізично, і морально» (респондентка, учениця).

Місцева влада наполягає, що незважаючи на поточні безпекові виклики, місцеві жителі й жительки, які залишаються в місті, потребують певного відчуття комфорту, саме тому перш за все місцева громада збирається й розбирає завали, міняє вікна тощо.

«Тут (в місті) живуть люди, ми потребуємо теж певного захисту, певного комфорту. Це не говорить про якісь грандіозні будівництва стадіонів і цього всього, але відновлювати треба. От до нас коли приїжджають журналісти, то кажуть: "Покажіть нам обстріли, покажіть нам те жахіття", а ми кажемо: "Вчора буквально воно було жахіття, сьогодні ні, бо вилізли всі як мурахи, комунальники приїха-

ли, дівчата в цих желетах скло забрасують, хлопці з молотками банера на дахи натягують"» (респондент, представник ОМС).

Водночас стратегічно про відбудову й бюджетування представники та представниці влади і закладів освіти поки що не говорять — наразі, як кажуть опитані, бюджет відновлення руйнувань становить «навіть не мільйони, мільярди гривень — якщо мова не лише про будівлі, але і про освітнє середовище. Але про це буде йтися, вже коли буде процес відбудови» (респондент, представник ОМС).

Резюме

♦♦ **«Якщо ми не будемо освіченою нацією, ми перетворимося на людей, які не мислять, на ідіотів, які не цікавляться політикою. Ми перетворимося на тих рабів, добровільно перетворимося на тих рабів, яких легко завоювати, легко підкорити собі і помикати. Освіта дає якраз право зрозуміти, хто ми, які ми люди»** (респондент, керівник закладу).

Сьогодні, коли Нікополь перебуває під постійними ворожими обстрілами, освіта, як і інші сфери життя громади, під загрозою руйнування і знищення. Стратегія громади наразі — це вистояти й вижити. Попри те, що жителі й жительки намагаються адаптуватися до реалій, пов'язаних із постійними обстрілами міста, сьогодні в громаді не йдеться про стратегічне відновлення пошкодженої інфраструктури. Хоча громада й намагається максимально швидко ліквідувати наслідки обстрілів.

Всі 26 закладів освіти працюють у дистанційному форматі — для влади принципово зберегти робочі місця і заклади, про реформування мережі закладів освіти поки що не йдеться. І місцева влада, і (більшою мірою) батьки намагаються створити умови для повноцінного дистанційного навчання — придбати або передати від благодійних організацій гаджети для навчання. Педагоги й педагогині, у свою чергу, працюють у змішаному форматі — інколи ведуть заняття зі шкіл (якщо школа розташована у віддаленому від зони обстрілів районі міста), але оскільки більшість закладів не обладнана

укриттями, вчителі та вчительки працюють переважно з дому. В цілому, ні батьки, ні учнівство, ні учительство не мають суттєвих нарікань щодо ефективності формату дистанційного навчання.

Громада поки що не має напрацювань для підтримки дітей (учнівства шкіл) у навчанні або дозвіллі за теперішніх умов. Пріоритетним залишається збереження життів жителів та жительок, які не виїхали з міста. Формально діти Нікопольської міської територіальної громади мають доступ до навчання в дистанційному форматі. Стратегій покращення якості дистанційного навчання й надання відповідної підтримки вчителям та вчителькам у цей складний період на сьогодні в громаді немає.

ОБЛАСТЬ: ДНІПРОПЕТРОВСЬКА
ГРОМАДА: АПОСТОЛІВСЬКА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ І СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ

Створена	2015
Географія	Криворізький район Дніпропетровської області
Міські та селищні ради у складі громади	Апостолівська міська рада та Володимирівська, Кам'янська, Михайлівська та Першотравенська сільські ради Апостолівського району Дніпропетровської області. До складу громади входять 1 місто, 2 селища та 17 сіл
Адміністративний центр	місто Апостолове
Чисельність населення до 24.02.2022	22208
Чисельність населення на момент опитування	офіційної інформації від органів місцевого самоврядування немає
Кількість ЗЗСО у громаді	13
Кількість ЗЗСО, зруйнованих внаслідок бойових дій	1
Кількість ЗЗСО, які працюють	13, у дистанційному форматі

Громада і війна

Апостолівська громада розташована між Кривим Рогом та Нікополем та на цей момент відстань до окупованих територій на лівому березі річки Дніпро становить 40 км. Населені пункти громади не перебували в окупації з початку повномасштабного вторгнення, однак під час просування російських військ правим берегом Дніпра в Херсонській області був високий ризик прориву на територію Апостолівської громади через Зеленодольську громаду та селище Високопілля. Ризик окупації зник після повного звільнення правобережної території Херсонської області в листопаді 2022 року.

Апостолівська громада періодично обстрілюється російськими військами, через що зазнає пошкоджень цивільна інфраструктура. Наприклад, відомо, що в місті Апостоловому було пошкоджено 22 багатоповерхівки, 215 житлових приватних будинків, 3 школи, 1 заклад охорони здоров'я та 2 заклади культури. Також Апостолівська громада постраждала від підризу дамби Каховського водосховища. Жителі й жительки громади потребують відновлення доступу до питної води. Додатковою небезпекою є те, що велика кількість ракет, які випускають російські війська по інших регіонах України, пролітають саме над Апостолівською громадою.

Через високий ризик прориву російських військ та обстріли значна частка жителів і жительок (за даними однієї з керівниць закладу освіти, це 15% жителів та жительок, або близько 3300 осіб) виїхали з громади, з них уже повернулося близько 2600 осіб. Також у громаді зареєстровані 2700 внутрішньо переміщених осіб переважно з Херсонської та Донецької областей, а також із Запорізької області та Зеленодольської громади Дніпропетровської області.

Освіта під час війни

Освітня інфраструктура громади складається з 9 закладів дошкільної освіти та 13 закладів загальної середньої освіти (детальніше див. табл. 1 в додатках). Відомо, що до війни в Апостоловому навчалося 2800 дітей, тепер навчається 1964 дитини, з яких близько 350 дітей перебувають за кордоном, але продовжують дистанційно навчатися у школах міста. Внаслідок обстрілів найбільше постраждали школи в Апостоловому: 22 липня 2022 року російські війська здійснили прицільні ракетні удари по апостолівським ліцеям №1, №3 та №4. Ліцеї №1 та №3 до повномасштабного вторгнення були капітально відремонтовані та повністю

оснащені в рамках президентської програми «Велике будівництво». Ліцей №1 є опорним освітнім закладом. Внаслідок влучання ракет він повністю зруйнований та не підлягає відновленню. Ліцей №4 зазнав також значних руйнувань. Для повної відбудови ліцеїв №1 та №4, за оцінками місцевого самоврядування, **потрібно близько 700 та 400 млн гривень відповідно**. З іншого боку, ліцей №3 частково зруйнований і громада активно намагається його відновити, зокрема організація People in Need¹⁷ за результатами тендера виділила 100 тис. євро на встановлення вікон та ремонт даху одного з корпусів ліцею. Місцеве самоврядування готує проектно-кошторисну документацію для відновлення цього закладу. Як стверджують ключові інформанти й інформантки з органів місцевого самоврядування, за попередніми оцінками, вартість відновлення становитиме не менше 70 млн гривень.

Освітній процес у громаді відбувається або дистанційно, або очно. Наприклад, у місті Апостоловому через руйнування всіх закладів загальної середньої освіти навчання відбувається онлайн. Та завдяки тому, що апостолівський ліцей №3 має укриття на 50 осіб, там відбуваються очні консультації тричі на тиждень для першокласників та першокласниць, під час яких вчителі та вчительки можуть наживо поспілкуватися з дітьми та краще пояснити їм складний матеріал. Ці консультації відвідують

¹⁷ People in Need також організувала тренінги для вчителів та вчительок ліцею з мінної безпеки та психологічної підтримки.

діти не тільки з лицем №3, а і з лиців №1 та №4, за умови, що батьки написали заяву, що вони беруть на себе відповідальність за безпеку дітей. Також заклади практикують ділитися підручниками, особливо зі зруйнованим лицем №1. Це приклади співпраці закладів для спільного подолання викликів в освіті. За словами ключових інформантів та інформанток, можливість очних консультацій дуже позитивно сприйняли не тільки батьки, а й діти з перших класів.

♦♦ **«Ми навчаємося три рази на тиждень, а два рази вдома, онлайн. Скажу по своїй дитині, що навчатись в школі — це класно. Тобто для нього це, розумієте, як наче якесь свято. Коли він вранці мене питає, чи ми йдемо в школу, чи займаємось вдома, я говорю, що йдемо в школу, він радий. Коли я говорю, що вдома, настрою немає. Тобто, коли ми в свій час навчалися і чекали канікул, то для дітей тепер це реально свято. Це неможливо навіть без сльоз про це говорити, серйозно»** (респондентка, мати учня).

Якщо говорити про школи в селах, то очне навчання відбувається в широчанській та володимирівській гімназіях, а також у першотравенському, запорізькому та михайлівському лицях. Очний формат можливий завдяки наявності в цих закладах укриттів, які відповідають стандартам та які внесені в реєстр захисних споруд.

Як представництво ОМС, так і керівництво закладів та вчительство відзначають достатній рівень оснащення вчителів та вчительок технічними засобами для дистанційного навчання та інтернет-зв'язком. Цьому сприяла

співпраця громади з неурядовими організаціями. Наприклад, UNICEF допоміг придбати пристрої та облаштувати ресурсні кімнати в сільських школах, де вчителі та вчительки можуть проводити онлайн-заняття або записувати уроки. Українська освітня платформа надала хромбуки для апостолівського лицю №3, а Фондація Олени Зеленської надала гаджети для апостолівського лицю №4. Також відомо про допомогу Корейського агентства міжнародного співробітництва. Крім громадських організацій, технічні засоби надає й держава. Якщо дитина не має пристрою, школи намагаються забезпечити їх, особливо це стосується вразливих категорій дітей та ВПО. Однак можливості громади обмежені, адже пристроїв, які можна надати дітям, не дуже багато.

♦♦ **«Діти ось в цьому році отримали планшети. Під кінець 2022 року у дітей були проблеми, не всі могли виходити в зум працювати на уроці, тому що не всі мали телефони. Але зараз ситуація покращилася, також вже ті, хто не були налаштовані, отримали планшети»** (респондентка, вчителька).

Під час дистанційного навчання також практикується асинхронний формат, що особливо актуально для дітей, які живуть та паралельно навчаються за кордоном. Одна з керівниць закладу вказує, що робиться все, аби не втратити дітей, які продовжують дистанційно навчатися в їхньому закладі, перебуваючи за кордоном.

◆◆ **«Ми все робимо, щоб вони там на своїх уроках навчалися [за кордоном], ми пізніше проводимо [заняття], вчителі безкоштовно це організують, щоб з тими дітками, які не можуть вчасно вийти, поспілкуватися. Ми все це робимо, тільки щоб повернути своїх діток і не втратити нікого. У нас щодо цього вчителі молодці, в нас солідарність така. Ми боремося за своїх дітей»** (респондентка, керівниця закладу).

Насамкінець, батьки та учнівство вказують, що не з усіх предметів у них є паперові підручники, особливо це стосується підручників на базі нових програм НУШ. На думку ключових інформантів та інформанток із числа батьків та

учнівства, використовувати паперові підручники під час онлайн-навчання набагато зручніше, ніж електронні, особливо в контексті зменшення навантаження на очі та швидкості пошуку і сприйняття інформації.

Стратегії відновлення і потреби у сфері освіти

«Якщо ми не будемо будувати школи, будемо будувати тюрми. Отто фон Бісмарк». Такою цитатою керівниця апостолівського ліцею відповіла на питання, що буде, якщо не відновлювати доступ до освіти в їхній громаді.

Як зазначалося вище, вчителі та вчительки достатньо оснащені технічними засобами для дистанційного навчання завдяки співпраці з громадськими організаціями та державній допомозі. Однак, за словами представниці ОМС, у громади є потреба в пристроях для дітей для онлайн-навчання, особливо це стосується багатодітних сімей та ВПО.

«Потреба дуже велика. Дивіться, всі вчителі дійсно забезпечені ноутбуками сучасними. Ми подавали на департамент список, і всі ми отримали [пристрої]. Діти отримали дуже мало. Це були тільки для дітей пільгової категорії. Але ми їм не можемо придбати з місцевого бюджету. Те, що держава дає, яке отримує наш департамент від благодійних фондів, і нам передає, але це дуже мала кількість» (респондентка, представниця ОМС).

Проблема із забезпеченням дітей пристроями посилюється тим, що заклади освіти, надаючи дітям гаджети в межах міжнародної допомоги, просять у батьків підписувати угоду про

збереження пристрою, однією з умов якої є відшкодування батьками у випадку, якщо пристрій буде пошкоджено під час користування. Ця умова дуже лякає батьків, особливо багатодітних сімей.

«Батьків це лякає. Вони кажуть: "Хай він [пристрій] залишається вам, ми не хочемо з ним зв'язуватися", тому що велика родина. Ось у мене є в Апостолово дуже гарна родина, і вони кажуть: "Ви розумієте, не дай Бог вони [діти] десь щось з ним [пристроєм] зроблять, бо це мені немає можливості потім повернути. Тобто я його не буду брати"» (респондентка, представниця ОМС).

Окремо деякі ключові інформанти й інформантки (з учительства й керівництва закладів) наголошували на потребі в мобільних укриттях, які потрібно встановити не тільки біля закладів освіти, а й по всьому місту Апостоловому. Деякі вчителі та вчительки хотіли б організувати зустрічі з дітьми, однак не можуть цього зробити за браком укриттів, куди можна було би сховатися під час повітряної тривоги. Також ці мобільні укриття були б додатковим місцем для захисту паралельно зі шкільними укриттями.

У контексті відновлення закладів освіти ключові інформанти й інформантки наголошували

ли на потребі в ремонті апостолівських ліцеїв №3 та №4, щоб відновити очне навчання в місті. Оскільки відновлення ліцею №4 коштує дорого (за словами ключових інформантів та інформанток з органів місцевого самоврядування, близько 400 млн гривень), а ліцей №1 не підлягає відновленню, увага місцевого самоврядування сфокусована на відновленні ліцею №3, який дістав менш серйозних пошкоджень і який можна відновити швидше й дешевше. У цьому контексті представниця ОМС вказувала на потребу не тільки в ресурсах, а і в допомозі в підготовці проекту відновлення цього ліцею.

Попри підвищену потребу у відбудові закладів

освіти, Апостолівська громада на цей момент найбільше потерпає від відсутності якісної питної води, яка перестала постачатися після руйнування дамби Каховського водосховища. Найявніша такої базової незадоволеної потреби створює середовище, в якому відновлення освітньої інфраструктури менш пріоритетне, за враженнями деяких ключових інформантів та інформанток.

«Просто на фоні того, що зараз більші проблеми з водою, а як ви знаєте, що людина без води не може, то якось школи відійшли на другий план, а більше проблема з водою зараз вирішується» (респондентка, вчителька).

У контексті стратегій відновлення доступу до освіти варто вказати на чітко визначені наміри та бажання місцевого самоврядування відновити очне навчання в місті Апостоловому, а також те, як наголошують ключові інформанти й інформантки, що відновлення освіти є однією з відправних точок розвитку громади та створення сприятливих умов, за яких зменшується ризик відтоку сімей із дітьми і, навпаки, збільшаться шанси повернення родин із-за кордону.

«Звичайно, а хто ж як не освіта [стане фактором відновлення громади]? Всі хочуть мати біля себе дитячий садочок і школу. Батьки, в першу чергу, які зараз виїхали за кордон, вони цікавляться: "А коли ж відновляться школи?". Їм немає сенсу вертатися. Але всі чекають на відновлення. Якщо буде відновлення освіти, саме будівель шкіл, то тоді буде і відновлення життя міста» (респондентка, представниця ОМС).

«Всі розїдуться, батьки, чиї діти навчаються в школі, якщо з наступного року не буде очного навчання, не буде відбудови — всі заберуть своїх дітей і будуть їхати в інші громади, немає життя там, де немає школи. Якщо школа буде продовжувати і нічого не буде відбуватись, не буде нічого розбудовуватись, не буде оновлюватися — це йде занепад. Тому я вважаю, що просто люди, в яких є діти, в яких є можливість, вони будуть покидати нашу громаду» (респондентка, вчителька).

Для відновлення очного навчання місцеве самоврядування працює над достатньо простою, але дієвою стратегією, яка наразі полягає у відновленні лицею №3. Потужність відновленого лицею на 800 місць дозволить організувати для значної частки дітей міста

очне навчання, якщо діти навчатимуться у дві зміни (наразі в місті навчається 1964 дитини). Цей крок можна трактувати як тимчасове, але дієве рішення для відновлення очного навчання в місті. У цьому контексті відомо про наміри організації «U-LEAD з Європою» долучитися до відновлення і встановити тимчасову модульну школу. З огляду на це, місцеве самоврядування фокусується саме на відбудові цього лицею й чітко артикулює потребу в допомозі у залученні ресурсів для цього. Місцеве самоврядування вже замовило проєктну документацію з відновлення апостолівського лицею №3.

«Ще раз акцентую вашу увагу і кажу, що я готова і вимагаю, і прошу всіх надати мені допомогу у повному відновленні апостолівського лицею №3, мені дуже хочеться, щоб усі батьки жили щасливо, щоб вони мали можливість дітей в школу віддавати, тому що у нас є для цього укриття і ми можемо забезпечити [очне навчання], якщо тільки відновимо цей лицей. Про всі інші ці лицейі [№1 та №4], як ми сказали, трохи після війни. А лицей №3 мені потрібен сьогодні» (респондентка, представниця ОМС).

Відновлення лицею №3 також чітко вписується в рамки стратегії оптимізації системи закладів освіти, за якою, як планують ОМС, лицей №4 стане академічним лицеем III ступеня, а всі інші лицейі стануть гімназіями I-II ступенів. Саме тому відновлення лицею №3 — тимчасове рішення для відновлення очного навчання, після якого необхідно планувати відновлення

всіх інших ліцеїв. Як кажуть представники й представниці місцевого самоврядування, відбудувати ліцей №1 планується державним коштом за президентською програмою після-воєнного відновлення. Тимчасом як джерела фінансування відбудови ліцею №4 ще точно не визначені. Варто зауважити, що фінансування відбудови закладів освіти не здійснюється з місцевого бюджету громади через його суттєву обмеженість. У цьому ж контексті ОМС почали більше уваги звертати на доцільність виділення коштів на ті чи інші школи, враховуючи плани оптимізації та обмежений бюджет, особливо це стосується сільських шкіл із невеликою кількістю учнівства. Адже **«є сенс вкладати [кошти] в школи Апостола, тому що це велике місто і до нього тянуться з інших сіл»** (респондентка, представниця ОМС).

Попри чіткі наміри ОМС відновити очне навчання, відбудувавши ліцей №3, деякі ключові інформанти й інформантки все ж мають, як і в інших прикордонних та прифронтових громадах, перестороги щодо безпеки, адже через близькість лінії фронту повітряна тривога не встигає сповістити про повітряні атаки. Влучання без тривоги мали місце якраз тоді, коли були обстріляні 3 апостолівські школи одночасно.

У відновленні освіти свою роль відіграють і заклади позашкільної освіти. Наприклад, на базі апостолівського будинку дитячої творчості, розташованого неподалік ліцею №3, очно й дистанційно працюють гуртки. Однак приміщення закладу інколи використовували в інших цілях: для роздачі питної води, як склад гуманітарної допомоги тощо.

Насамкінець, представниця ОМС вказала на труднощі в залученні громадських організацій до відновлення закладів освіти. Дуже часто переговори з ними не завершуються конкретними рішеннями щодо матеріально-фінансової допомоги, однак інколи все ж таки вдається досягти прогресу.

«Звичайно, всі фонди, які до нас приїжджають, з нами розмовляють, розмовляють, розмовляють. І ми вже звикли до цього. Ми розуміємо, що вони всі скажуть: "До побачення, [ім'я респондентки], це все буде після війни". Оце перший фонд "Людина в біді", як довго він зі мною працював, і я зневірилась. А потім все ж таки я була здивована, коли мені сказали, що 100 тисяч євро виділили. Це вже було мені дуже-дуже приємно. Тому є сенс» (респондентка, представниця ОМС).

Окрему увагу варто приділити враженням та оцінкам різних сторін освітнього процесу щодо ролі місцевого самоврядування у відновленні освіти. Адже, виходячи зі слів різних ключових інформантів та інформанток, існують певні суперечності в роботі ОМС. Найбільш критично про ОМС відгукувалися батьки:

1) «Місцевій владі [радила б] більше звертати увагу на людей» (респондентка, мати учня);

2) «От до влади місцевої в мене питання, чому нічого [акцент на позашкільних активностях та подіях] не працює для дітей?» (респондентка, мати учня).

Подібні критичні зауваження від батьків могли бути спровоковані тимчасовою нездатністю ОМС вирішити проблему з водопостачанням, пасивністю в певних конкретних питаннях, а також тим, що міський голова громади разом із посадовцями інших територіальних громад перебуває під слідством за звинуваченнями в незаконному заволодінні бюджетними коштами. Це суттєво підірвало довіру жителів та жительок і репутацію місцевого самоврядування.

Також, імовірно, існує проблема нечіткої комунікації між ОМС з одного боку та вчительством і батьками з іншого боку щодо планів відновлення освіти та звітування про те, що на цей момент робиться для відбудови шкіл.

«Я думаю, що за рік після того, як зруйнували школу, вже можна було щось знайти [щоб відновити]

школу]. Ну хоча б повідомляйте нас, що ось ведеться з тими робота, ведеться з тими робота. Я не бачу, що робиться для відновлення нашої школи. Можливо, воно щось робиться, але воно не оприлюднюється, я цього не бачу, на жаль» (респондентка, вчителька).

З іншого боку, представниця відділу освіти позитивніше відгукується про місцеву владу. Це може свідчити про прогалини в комунікації між різними зацікавленими сторонами, що не сприяє досягненню спільного розуміння та синергії у процесі відновлення освіти в громаді.

«Фактично місцева влада все робить для того,

що ми їм скажемо, вони нам надають допомогу. Я не можу сказати, що вони йдуть наперекори. Все, що їм принесла, подала про найпростіше укриття, довела, що ми не можемо так жити, — навіть не обговорювалось, всі мені кошти виділили» (респондентка, представниця сфери освіти).

Представники та представниці органів місцевої влади декларують готовність опікуватися відновленням освіти, зауважуючи, що громада та її жителі й жительки орієнтовані на швидке подолання наслідків війни. Освіта тут є наскрізним фактором подальшого розвитку громади в цілому, а не лише окремою обов'язковою сферою, яка стосується суто дітей або учнівства.

Резюме

Апостолівська громада на початку повномасштабного вторгнення перебувала на межі південного фронту з високими ризиками прориву російських військ на територію громади. Зі звільнення Херсона в листопаді 2022 року ці ризики зменшилися. Виїзд значної частки жителів та жительок, відсутність постачання якісної питної води та руйнування всіх закладів освіти в місті Апостоловому та іншої цивільної інфраструктури — це контекст, у якому перебуває громада. Попри це освітній процес тут триває чи то в очному форматі в сільських школах із укриттями, чи то в дистанційному форматі в апостолівських школах. Апостолівська громада має чітко виокремлені потреби в технічних засобах для дітей, мобільних укриттях та у відновленні постачання якісної питної води. Звісно, поряд із першочерговою потребою відновити водопостачання пріоритетом також є ремонт пошкоджених апостолівських ліцеїв.

Відновлення освіти є однією з відправних точок для розвитку громади та створення сприятливих умов для сімей із дітьми. Відбудова апостолівського ліцею №3 є тимчасовою, але потенційно дієвою стратегією місцевого самоврядування з відновлення очного навчання в місті. Для реалізації цього плану у громади є потреба залучити додаткові ресурси, адже, з огляду на заплановану оптимізацію закладів освіти, після відбудови ліцею №3 необхідно відновити ліцей №1 та №4, що

є фінансово дорогими проєктами. Потенціал громади в реалізації цієї стратегії є достатньо високим, виходячи з даних, отриманих від різних ключових інформантів та інформанток, навіть попри суперечності, які існують у контексті оцінки діяльності органів місцевого самоврядування.

save **ED**

